

POŠTINA
V KRALJEVINI
JUGOSLAVIJI
PLAČANA
V GOTOVINI

ČAS

revija
leonove
družbe

letnik:
XXXI

X
1936-37

VSEBINA:

Dr. Aleš Ušeničnik: René Descartes, »očé moderne filozofije« (str. 357) //
Jože Pogačnik: Obris zgodovine športa (str. 365) // Dr. Josip Puntar: Pisma
dr. Alojzija Smrekarja (str. 374) // Ocene (str. 427)

»Čas«, revija Leonove družbe v Ljubljani, izhaja vsak mesec razen v avgustu in septembru. Uredništvo si pridržuje pravico tuintam združiti dve številki.

Naročnina: 60 Din za Jugoslavijo, 70 Din za inozemstvo letno. Za dijake velja znižana cena 40 Din, ako se jih naroči vsaj pet na skupen naslov.

Uredništvo: Dr. Janez Fabijan, univ. prof., Ljubljana, Tyrševa c. 17/III., dr. Ivan Ahčin, glavni urednik »Slovenca«, Ljubljana, Jugoslovanska tiskarna in dr. Stanko Gogala, prof. na drž. učiteljsišču v Ljubljani.

Uprava: Ljubljana, Miklošičeva cesta 5; tel. št. 3030.

Račun pri Poštni hranilnici, podružnici v Ljubljani, št. 10.433 (lastnica računa Leonova družba v Ljubljani).

Odgovornost pred oblastjo: Prof. dr. Fabijan za uredništvo, ravnatelj Karel Čeč za Jugoslovansko tiskarno.

Ponatiskovanje razprav je dovoljeno samo s privolitvijo uredništva in z navdbo vira.

V oceno smo prejeli:

Knjige Slovenske Matice za L 1937:

1. Miguel de Cervantes Saavedra — St. Leben, **Bistroumni plemič don Kihot iz Mancè** IV. knjiga.

2. Immanuel Kant, **Dve razpravi**. Razmišljanja o čustvu lepega in vzvišenega. K večnemu miru. — Poslovenil Izidor Cankar, uvod napisal Boris Furlan.

3. Bratko Kreft, **Velika puntarija**. Dramska kronika iz l. 1573.

* 4. Tone Seliškar, **Pesmi pričakovanja**.

Ali ste že poravnali naročnino?

René Descartes

»oče moderne filozofije«

Dr. Aleš Ušeničnik.

Letos obhaja Francija 300 letnico Descartesovega dela o metodi (*Discours de la Méthode*, 1637). V Parizu se bo vršil v proslavo te obletnice filozofski kongres. Kaj je s to metodo, da jo moderni svet tako proslavlja?

Gotovo je značilno, da sta skoraj sočasno dva različna filozofa, eden Anglež, drugi Francoz, razmišljala o novi filozofski in znanstveni metodi. Vzrokov za to je bilo več. Že humanizem se je bil iz estetskih razlogov obrnil proti sholastični filozofiji z nje strokovnim, neklasičnim jezikom. Nominalizem je zanesel v sholastično filozofijo samo plitvost in razdvojenost. A tudi prava sholastična filozofija se je bila deloma iznerodila in izprevrgla v spekulacije brez samokritike. Poleg tega je pa napredek pozitivnih znanosti res potreboval bolje izdelano svojo metodo. Tako je nova doba sama zahtevala dvojno dopolnjenje sholastične filozofije: kritiko spoznanja za filozofijo sploh, induktivno metodo za pozitivne znanosti. Sicer se je v neki meri z obojim bavila že stara filozofija od Aristotela dalje, a res ne zadostno. In prav te dvojne naloge sta se lotila Anglež Bacon in Francoz Descartes. Francis Bacon je umoval, da je v naših mislih in sodbah mnogo motljive navlake, mnogo predsodkov in varljivih predstav (»idola« jih je imenoval Bacon), ki nam jih je dala vzgoja, tradicija, javno mnenje itd. Vse to je treba iz znanosti izločiti, a najboljša metoda, ki osvobodi filozofijo in znanost takšnih zmot, je po njegovem mnenju induktivna metoda. Zato je napisal »*Novum organum*« (1620) nasproti staremu Aristotelovemu »*Organon*«, ki je bil je bolj organ deduktivne metode. René Descartes (lat. Cartesius, zato po šolsko Kartezij) se je tudi zamislil ob zmotnih predsodkih in varljivih prevarah, a zdelo se mu je, da je tu potrebna predvsem kritika spoznanja. Tako je napisal razpravo o metodi, *Discours de la Méthode* (1637). Po resnici moramo reči, da ne eden ne drugi ni dosegel namena. Niti ni Bacon izdelal zadovoljive induktivne metode, niti ne Descartes podal zadovoljive kritike spoznanja. Bacon je s svojo negacijo drugačne metode napravil celo mnogo zla, saj je za-

nikal pravo filozofijo, prav tako pa je tudi Descartes s svojo metodo pretiranega dvoma pravi filozofiji bolj škodoval kakor koristil. Pozitivna zasluga obeh je pa, da sta dala pobudo, prvi za izdelavo znanstvene induktivne metode, drugi za filozofsko kritiko spoznanja.

Descartes — da se omejimo na njegovo delo — je hotel torej položiti vsemu spoznanju nove temelje. Za francosko razpravo o metodi spoznanja je napisal še dopolnilni deli v latinskem jeziku »Meditationes de prima philosophia« (1641) in »Principia philosophiae« (1644).¹ Početek vse filozofije mu je dvom, dvom kot metoda, metodični dvom.

Ker me čuti tolikokrat varajo in ker so tudi druge naše sodbe tolikokrat zmotne — tako je umoval Descartes — bom skusil vse spoznanje na novo osnovati. Najprej bom o vsem dvomil, o čemer je mogoče dvomiti. Če kje dvom ne bo več mogoč, se bom ustavil: tam bo izhodišče nove filozofije. Res je z dvomom izločil iz območja pravega spoznanja vse svoje dosedanje misli in sodbe, obstal pa je pri mislečem subjektu: je *pense*, *donc je suis*, *cogito ergo sum*. Tu, si je dejal, dvom ni več mogoč. A kaj, če se tudi tu motiš? Tudi če bi se motil, bi bil, zakaj kogar ni, ta se tudi motiti ne more. Te izvestnosti torej tudi dvom ne more več omajati. Tu je potemtakem »prvo načelo filozofije, ki sem jo iskal« (Discours 4. p.).

Ob tej spoznavi se je Descartesu tudi razodelo, da je vse resnično in izvestno, kar je razvidno, kar je jasno in razločno spoznano. Saj vprav zato ni mogel sam o sebi in o svojem bitju dvomiti, ker mu je bilo v vsem spoznanju in tudi v dvomu svoje bitje jasno in razločno vidno. V razvidnosti bi bil torej našel že tudi pravec resnice in izvestnosti.

Toda tu se ga je iznova polotil dvom. Kaj pa, če bi ga kak zli genij varal? Kaj, če bi bil le naš duh tako organiziran, da bi se mu jasno in razločno videlo resnično, kar bi vendarle ne bilo resnično, ampak zmotno. Razvidno mi je, si je dejal, da je dva in tri pet. Ali bi pa ne bilo mogoče, da se mi tako le vidi, ker me zli duh vara? Nemara pa dve in tri ni pet, temveč štiri? Ali ni tudi mogoče, da bi se duhu radi takšne organizacije videlo pet, kar bi bilo v resnici štiri? Torej zopet možen dvom, in o čemer je dvom možen, to je sklenil Descartes po prvem načelu svoje metode zanikati in porušiti. Koliko je torej tri in dve? Ne vem.

Pripomniti je pa, da so s tem dvomom porušena vsa načela, ne pa tudi tista prva izvestnost o samem sebi. Saj če bi me tudi zli duh

¹ Prim. Descartes, Discours de la Méthode suivi des Méditations Métaphysiques. Paris. Ed. Flammarion. To je kritična izdaja, ki obsega tudi razne ugovore tedanjih mislecev proti Descartesovi metodi in Descartesove odgovore (Objections I—VII — Réponses), a vse samo v francoskem jeziku.

varal, bi bil izvesten, da sem. Kako naj me vara, če me ni? In tudi če bi bil moj duh tako organiziran, da bi mi vse krivo kazal, bi bil vendar moj duh, torej jaz, ki bi bil tako organiziran. O načelih kajpada po tem dvomu ne more biti nobene izvestnosti več. Kakor bi me zli duh varal glede te resnice, ali je dve in tri pet, tako nemara tudi glede vsake druge. Vse je dvomno, vse negotovo razen »cogito ergo sum«.

Kako si pomagati iz teh dvomov?

Descartes je zamislil pot, ki je najbolj značilna za njegovo metodo. Ozrl se je sam vase in je našel v sebi Boga stvarnika. Bog ga je torej ustvaril, Bog, resnica sama, mu je dal um in čute, da z njimi spoznava sebe in svet. A Bog ga ne more varati, Bog mu ni mogel dati duha, ki bi vse resnice izkrivljaj, ne uma, ne čutov, ki bi ga neprestano varali. Sami po sebi so torej čuti in um verodostojni, kriv zmot je človek sam s svojo lahkomišelnostjo in nepazljivostjo, z zlorabo svobodne volje. Človek niha med Bogom in ničem, zato ni čuda, če je tako nepopoln. Opreti se moram torej na Boga. Izvestnost in resnica vse znanosti, pravi Descartes, je odvisna od mojega božjega spoznanja; brez Boga ne morem ničesar izvestno spoznati (V. Medit.).

A kako spoznam Boga?

Iz božje ideje, pravi Descartes. Poleg mnogih drugih idej je v duši tudi ideja neskončnega. A ideja z resnično vsebino ne more biti tvorba mojega duha, ki je končen, saj učinek ne more vsebinsko presegati vzroka. Bivati mora torej kot zadostni vzrok te ideje neskončna realnost, Bog. (Discours, 4. p.; III. Medit.) Prav tako: Božja ideja v meni med svojimi znaki jasno in razločno obsega tudi bit ali eksistenco. A kar je jasno in razločno obseženo v ideji kakega bitja, to bitju tudi dejansko pristoji. Torej Bog je. (V. Metid.) Tako, sklepa Descartes, ko spoznam sam sebe, ki sem nepopolna, neusovršena in odvisna bitje, ki teži neprenehoma po boljšem in večjem bitju, kakor sem sam, spoznam obenem tudi tisto bitje, ki sem od njega odvisen in ki ima v sebi vse tiste velike reči, ki jaz po njih hrepenim. In to bitje je Bog. (III. Medit.) Ker me pa Bog ne more varati, sedaj po refleksu spoznam, da mora biti vsaka jasna in razločna sodba res resnična in izvestna in da mora biti moja skrb v spoznavanju le ta, da si iz nejasnosti in nerazločnosti pomagam do razločnosti in jasnosti (IV. Medit.).

To je ob kratkem Descartesova metoda, ki jo nekateri radi tistega dviganja k Bogu in povračanju k stvarjem imenujejo »krožno« metodo (demonstratio circularis).

Zakaj ta metoda ni zadovoljiva?

Dejali smo, da je Descartes dvom pretiraval. S tem kajpada nikakor nismo hoteli obsoditi metode dvoma že same na sebi. Toda Descartes se je lotil kritike spoznavanja z nekim duševnim razpoloženjem, ki ga a priori ni prav usposabljal za to tankoskrbno delo.

Descartes se ni zadosti zavedal, da ni vsako spoznanje zmožno iste razvidnosti in da se zato tudi od vseh enaka razvidnost zahtevati ne more. Descartes govori vedno o matematični razvidnosti. A že Aristoteles je opozoril na to, da takšna razvidnost ni možna v vseh znanostih in po njegovem prepričanju vprav v metafiziki in kritiki ne. Nekateri, je dejal, so se navadili matematične metode, ker so se mnogo bavili z matematiko, zato povsod zahtevajo matematično eksaktnost (Met. A el. 3; Thom. in II Met. lect. 5). Kakor da bi bil Aristoteles mislil vprav na bodočega svojega nasprotnika Descartesa! Descartesu je bila res najljubša znanost matematika, v matematiki je bil največji. Toda matematično razvidnost smemo zahtevati vprav le v matematiki. Tri velika polja znanosti imamo, je za Aristotelom umoval sv. Tomaž: prirodoslovno, matematično in metafizično. V prirodoslovnih znanostih je razvidnost največja, ker gre za čutne pojave, toda izvestnost je manjša, ker gre za menljive, prigradne pojave. V metafizičnih znanostih je izvestnost sama po sebi največja, ker gre za neizpremenljive, nujno in večno veljavne odnose, toda razvidnost je za nas manjša, ker so spoznave tako abstraktne in nadčutne. V matematičnih znanostih pa se družijo največja razvidnost z največjo izvestnostjo: razvidnost jim je skupna s čutnimi predmeti, izvestnost z abstraktnimi. Zato je matematika za nas najbolj razvidna in izvestna znanost, a napačno je zahtevati to, kar je svojsko matematični znanosti, tudi pri drugih znanostih. (Prim. Thom. in Boet. de Trin. q 6, a 1.) Ko bi se bil Descartes tega zadosti zavedal, bi bil njegov dvom bolj previden in manj drzen. Descartes ne bi bil vseh dotedanjih spoznav kar »rušil« (détruire généralement toutes mes anciennes opinions, I. Médit.), ampak bi jih bil res le metodično pustil, jih ne trdil, ne zanikaval, jih le ne upošteval, dokler bi se mu njih resničnost ali zmotnost razvidno ne izkazala. Le tak dvom bi bil res metodičen.

Glede d v o m a samega je najprej pripomniti, da je bila njegova pomembnost že starim mislecem dobro poznana. Sv. Tomaž Akvinski je že iz Aristotela povzel važnost metodičnega dvoma. Aristoteles je dejal, da ne more dobro modrovati, kdor ne zna »dobro dvomiti«. Problemi so, je dejal, kakor zamotano in zavozlano klobko. Kdor ga hoče razvozlati, mora najprej najti voz, potem ga je šele mogoče razvozlati. Z dvomi iščemo v problemih vozla. Kdor vprašuje, ne da bi najprej dvomil, pravi Aristoteles, je podoben človeku, ki gre, pa

ne ve kam. Sv. Tomaž v svoji »Summi« vsako vprašanje začenja z metodičnim dvomom. »Ali je Bog? — Zdi se, da ni Boga«. Nato navaja razne dvome, ki se zdi, da ne dopuščajo izvestnosti o božjem bivanju. Potem skuša vprašanje znanstveno rešiti, na kar odgovarja na ugovore in tako dvome zavrne. Kajpada so časih ti dvomi le bolj težkoče kakor pa pravi dvomi. Sv. Tomaž ni resnično dvomil o božjem bivanju, a postavil se je na stališče skeptika, da bi tako popolnoma brez predsodkov, brez kakršnihkoli vplivov, tudi brez vpliva že na drug način spoznane resnice, zgolj znanstveno nasprotniku dokazal resnico. Značilno je dejal že sv. Avguštin, ko je razpravljajal o svobodni volji. »Da je volja svobodna, to vem, a vem le po veri; ker še ne vem z znanstvenim dognanjem, tako razpravljajmo in iščimo, kakor da bi bilo še vse dvomno!« (De lib. arb. II. 2). Časih zopet je dvom lahko popolnoma resen. Prav za prav je že v navedenem primeru sv. Avguštin resno dvomil, ali se da svobodna volja tudi znanstveno ugotoviti ali ne, saj bi bilo mogoče, da bi iz vere vedel, da je svobodna, a ne bi mogel tega na znanstven način dognati. Je pa premnogo vprašanj, ki o njih vera ničesar ne pravi in ki so tudi znanstveno sporna. Pri teh je torej dvom vedno lahko resen, ne le metodično umišljen (fiktiven).

Zdi se, da je sv. Tomaž priznaval celo upravičenost splošnega metodičnega dvoma. Ko je z Aristotelom razpravljajal o metafiziki glede na prva načela, torej vprav o kritiki spoznanja, je dejal: »Druge znanosti motre le posamezne resnice, zato tudi le o posameznih dvomijo, ta znanost (namreč metafizika ali po naše kritika spoznanja, razmišlja o resnici sploh, zato tudi dvomi o resnici sploh«. (In III. Met. Lect. I.). Kajpada more biti tu dvom le negativen. To se pravi: filozof se postavi na stališče motrivca, ki nič ne trdi, a tudi ničesar ne zanikuje, dokler stvari ne premotri. Pri posameznih problemih lahko pozitivno dvomi. Ali je n. pr. podzavest resnično duševno stanje? Mogoče je, da kdo res ne ve. Mogoče, da ima drugi proti podzavesti tudi resne pomisleke. A oba si lahko zastavita vprašanje o podzavesti kot problem, ki ga skušata znanstveno rešiti. Pri splošnem problemu o spoznanju pa ni mogoče začeti s splošnim pozitivnim dvomom. Ako pozitivno dvomim, je li spoznanje resnice sploh možno, dvomim o spoznavni zmožnosti uma. Ako pa o tej dvomim, kako naj ta dvom razrešim, ko morem dvom reševati in resnico doganjati le z umom? Zelo važna je ugotovitev, da nič ne pomaga, če kdo pravi, da je njegov dvom le metodičen. Saj sploh govorimo tu le o metodičnem dvomu, o dvomu, ki ga postavimo, naj si bo resen ali fiktiven, pozitiven ali samo negativen, da si lažje utremo pot do resnice in spoznanja resnice. Sedaj pa postavimo na početek vse filozofije, četudi le metodično, pozitivni dvom o

možnosti spoznanja sploh! Kaj se to pravi? To se pravi, da začnemo umovati na podstavi, kakor da um sploh ni zmožen nobenega spoznanja. Ako pa to podstavimo, četudi le metodično, na tej podstavi sploh ne moremo rabiti uma, ki o njega zmožnosti metodično dvomimo, a kako naj brez uma umujemo? Torej sploh niti ne moremo začeti umovati!

Vprašanje je torej, kako je z Descartesovim metodičnim dvomom?

Gotovo je bil Descartesov dvom resen, ne samo fiktiven. Saj izrečno pravi, da hoče z dvomom porušiti vse dotedanje temelje spoznavne stavbe in vso stavbo postaviti na nove podlage; zato govori o »la ruine des fondements«, I. Médit.).

Descartesov dvom je bil potem pozitiven, ne samo negativen. Descartes navaja razloge, zakaj je treba najprej o vsem dvomiti, o čemer je dvom mogoč, namreč zato, ker tiči v naših domnevnih »spoznavah« toliko zmot in prevar, tako da je vse dvomljivo.

Odločilno vprašanje je sedaj, ali je bil Descartesov dvom splošen ali le omejen na nekatere »spoznave«? Dvom, ki se omejuje le na nekatere spoznave, more biti tudi pozitiven, splošni dvom sme biti le negativen. Pozitiven splošni dvom zapre vsako pot k resnici, ker dvomi tudi o umu, a kdor umu ne zaupa, ne more na poti spoznanja nikamor, ker je vsako »spoznanje« dvomljive spoznavne zmožnosti tudi samo dvomljivo.

Ali je bil torej Descartesov dvom splošen ali ni bil splošen?

Najprej bi se zdelo, da ni bil splošen. Ne le, da je iz dvomnosti izvzel verske resnice (avoir mises à part, les vérités de la foi, Discours III), kar bi se dalo razložiti tudi z neko previdno obzirnostjo nasproti kritikom-teologom, pravi takoj izpočetka, da bo dvomil, o čemer je dvomiti mogoče. Zdi se torej, da o samem umu, ki z njim dvomi, še ne dvomi. Zato se tudi lahko ustavi, ko pride do mislečega subjekta: cogito, ergo sum. Tu priznava umu celo nekakšne »intuicije«. Ko so mu namreč očitali, da je njegov stavek »cogito, ergo sum« pogošen silogizem, ker je »sum« izrečno že v premisi »cogito« = sum cogitans = sum, je po pravici odgovoril (Réponses II), da stavek ni mišljen kot silogizem, temveč le kot rezultat preprostega umskega uvida (par une simple inspection de l'esprit). Toda prav ob tej točki je začel dvomiti tudi o zmožnosti uma, ko se je vprašal, ali ne bi bilo mogoče, da bi ga kak zli duh v vsem spoznanju varal, in si je odgovoril, da bi bilo mogoče, in zopet, ko se je vprašal, ali ne bi bilo mogoče, da bi bil duh tako organiziran, da bi nujno izkrivljaj resnico, kakor izbočeno zrcalo izkrivlja vse like, in si je zopet odgovoril, da bi bilo tudi to mogoče. Tu je postala umska spoznavna zmožnost sama dvomna.

Tu si je torej Descartes zaprl pot k spoznanju. Izhod iz te zagate ni bil več mogoč. Ko bi bil njegov dvom samo negativen, to je, da tudi umu le ne bi priznal spoznavne zmožnosti, dokler bi se mu ta zmožnost ne razodela, bi bil našel, da se ta zmožnost prav tako, kakor svoje bitje v mišljenju, razodeva v vsakem deju mišljenja. Duh ima namreč vprav, ker je duh, ker je v svojem delovanju ves sam v sebi, čudovito svojstvenost »sebevidnosti«: ko misli, ve, da misli in ne ve zakaj tako misli. (Bergson je dejal nekje, da je duh »sam sebi prosojen.)² A Descartesu to ni bilo poznano. Poleg tega pa je bil njegov dvom pozitiven in iz pozitivnega splošnega dvoma ni nobene poti k spoznanju in resnici.

Descartes je sicer mislil, da je našel takšno pot in vprav to »odkritje« se mu je zdelo posebna značilnost njegove metode. To je bila namreč tista »krožna pot« do Boga in od Boga nazaj k umu. Toda ta pot ni nobena rešnja pot iz dvoma.

Ne glede na dejstvo, da ne prvi ne drugi dokaz Descartesov za božje bivanje ni sklepčen, oba namreč vključujeta logično neupravičeni prehod iz sveta idej v svet realnosti (po Aristotelovo *μετάβασις εἰς ἄλλο γένος*), je temelj sam popolnoma majav. Zakaj je Descartes iskal dohoda do Boga? Zato, da bi našel trdno podlago izvestnosti. Descartes se je hotel iznebiti tistega dvoma, da ga morda vara zli genij ali da je njegov duh tako organiziran, da mu predstavlja za resnično in izvestno, kar je morda docela zmotno. Dokler ni našel Boga in nanj oprl svoje izvestnosti, mu je bilo še vse dvomno, vse resnica, vsa načela (razen dejstva: *cogito ergo sum*). A sedaj vprašajmo: Kako je mogoče na majave osnove opreti trdno zgradbo? Ali ne bo na majavih temeljih tudi zgradba majava? Ko Descartes dokazuje božje bivanje, uporablja za premise in torej osnove načela (n. pr. načelo, da mora biti vzroku vsaj toliko realnosti kakor v učinku, potem načelo: da mora bitju dejansko pristati, ker je obseženo v njegovi jasni in razločni ideji). A o teh načelih je Descartes sam izjavil, da brez božjega spoznanja niso izvestna. Če niso izvestna, so torej dvomna, morda zmotna. A kako naj iz dvomnih ali zmotnih premis dobimo trdni zaključek: Bog je? Logika uči, da zaključek nikdar ne more imeti večje izvestnosti, kakor jo ima slabotnejša premisa (*peiores semper sequitur conclusio partem*). Iz majavih premis ni mogoče trdno dokazati, da je Bog. Če pa to ni trdno, kakšno trdnost more dati po refleksu našim spoznavam? Nobene. To krožno dokazovanje je brez dvoma najslabša plat v Descartesovi metodi.

² To misel, ki je izvedena iz nauka sv. Tomaža o »*reflexio completa*«, sem skušal na kratko utemeljiti v razpravi »*De reflexione completa in qua intima videtur esse ratio certitudinis*«, ki je izšla v *Acta Pontif. Academiae Romanae S. Thomae Aqu. III. (1936) 91. st.*

Možna bi bila taka krožna metoda za delno spoznanje. N. pr. ako sem izvesten, da sem, izvesten, da sem nepopolno, odvisno, prigodno bitje, izvesten, da je takšno bitje neumljivo brez Boga — torej izvesten o nekih dejstvih in načelih —, tedaj bi mogel po krožni metodi doseči izvestnost tudi za drugo polje spoznanja, na primer, da biva tudi vnvanji čutni svet, češ Bog me ne more trajno varati, da bi mi vsi čuti trajno kazali svet, ki ga ni. A Descartes je hotel s krožno metodo dokazati izvestnost vsega spoznanja sploh (razen dejstva *cogito, ergo sum*), torej tudi spoznanja načel, ki pa brez njih tisto kroženje sploh ni mogoče, kar je jasna logična zmota, prava »*petitio principii*« — —

Ako je Descartesova metoda v temeljih izgrešena, kako je pa mogoče, da je kljub temu »oče moderne filozofije«?

Tudi za to je več vzrokov.

Poglavitni vzrok je morda ta, da je Descartes pretrgal zvezo z vso preteklostjo (»kontinuiteto«, ki je kakor v vsaki znanosti tako tudi v filozofiji velikega pomena). Njegovo dejanje je bilo »revolucionarno«, a revolucije navadno začenjajo nove dobe. Posebnost revolucije je bila, da je porušila vse in se ustavila pri »subjektu«. Vpravitu je pa srčika moderne filozofije. Seveda je šla moderna filozofija daleč preko Descartesa. Descartesu je spoznavajoči subjekt realno bitje, netvarna duša, morda večini modernih filozofov je misleči subjekt dan le v spoznanju, tako da neodvisno od spoznanja ni nič (idealizem).

Poleg tega je pa tudi še Descartes sam s svojo malo srečno analizo »mislečega bitja« (*ens cogitans*) povzročil raznotere zmote, ki so nekatere tudi prešle v moderno filozofijo. Najprej je raztrgal človekovo enoto, podstatno edinstvo duše in telesa v dvojje bitij: *ens cogitans* in *ens extensum*. Že samo to je vzrok, da moderna filozofija ne more zasnovati prave psihologije (Mercier je to pokazal v posebnem delu »*Les origines de la Psychologie contemporaine*, 1897), ker nikjer ne najde človeka, temveč le dvojstvo duševnih in telesnih pojavov. Na drugi strani je pa Descartes pognal tek umovanja v mehanizem. Descartesu je telo samo »*ens extensum*«, zato niti živali ni mogel doumeti; tudi živali so mu goli mehanizmi. Malebranche je razvil iz Descartesovih misli ontologizem, nazor, da je Bog prvo spoznano in da vse spoznavamo v Bogu; Spinoza svoj monizem, kjer ima ena ter edina substanca Descartesova atributa, mislivost in razsežnost; Leibniz racionalizem (nauk o »vrojenih idejah«).

Tako je bilo kartezijanstvo zarodek raznoterih zmot. Vendar ne kaže prezreti resnice, da je izšla vsa Descartesova filozofija iz globokega hrepenenja po izvestnosti. Zato mora biti Descartes tudi zastopnikom sholastične filozofije opomin, da skušajo to izvestnost čim

najtrdnjeje osnovati. Že prodira spoznanje, da je te trdnosti res iskati v mislečem subjektu. Saj se je že sv. Avguštin proti tedanjim skeptikom skliceval na nedvomnost subjekta v mišljenju in tudi v dvomu. Tudi sv. Tomaž je dejal, da je svoja bit vsakemu najbolj izvestna. Tu je torej treba zastaviti. Tu je važna in resna naloga sodobne sholastične filozofije kakor vsake prave filozofije sploh. Treba je izdelati jasno in prepričevalno kritiko spoznanja in teorijo izvestnosti. Nemški katoliški mislec B. Jansen S. J. pravi: »Der Hindurchgang durch den methodischen Zweifel, der Ausgang vom Bewußtsein ist die einzige Methode auf streng wissenschaftlichem Wege, d. h. durch die vollkommene Reflexion bis zum Letzen des Erkenntnisproblems und damit der Philosophie überhaupt vorzudringen« (Aufstiege zur Metaphysik, 1933, 111).

Obris zgodovine športa.

Jože Pogačnik.

Novi vek človeške zgodovine je z odkritji novih svetov rodil tudi nove potrebe. Zaradi teh potreb pa se je človekov genij stopnjema dvigal od iznajde bo iznajdbe. Tehnika in vsestranska civilizacija je rasla skokoma in se povzpela do neverjetnih čudes današnje dobe ter se danes še ni ustavila. Svetovni promet, ki je dajal vedno nove povode za lažje in udobnejše premagovanje narave, je omogočal tudi živahno kulturno občevarje in s tem izenačevanje narodov. Tako se je »življenjski slog«, kakor pravimo načinu človeškega življenja, sčasoma docela sprevrgel. Civilizacija in kultura sta se v tem, za Evropca novem slogu hitro širili med široke plasti, posploševali, a po usodni notranji zakonitosti istočasno tudi plitvili. Posplošenje in plitvenje kulture se vrši v hitrem diru posebno zdaj, ko so postali najbolj odločilni činitelji, ki oblikujejo človekovo življenje, tile: tisk, radio in film. Že pri samem tisku se ta proces da točno ugotoviti: dnevnik ali tednik danes prevzema naloge strokovnih glasil, revij in knjig, ki postajajo v primeri z dnevnim tiskom nevažni činitelji, često kar nepotrebni. Zabave ali oddiha žejni človek vzame v roko najrajši samo še dnevnike in ilustrirane liste.

Temu slogu sodobnega življenja po pravici pravimo »amerikanizem«. Njegovi najbolj tipični znaki so: mehanizacija vseh oblik življenja, civiliziranost mas, posplošenje športa, zastoj narodnih kultur in omalovaževanje duhovnega sveta, vobče posnemanje ameriških delavnih in gospodarskih metod.

Pretežno iz te današnje oblike življenja in njegovih potreb se je moral roditi tudi novodobni šport. Vzniknil je kot naravni odpor človekove čutne narave, ki si proti oklepu nenaravnega življenja vedno sama pomaga.

Zgodovina športa — v najširšem smislu — bo najbolje pomagala vrednotiti današnji šport; odkrila bo njegove prednosti, pa tudi njegove nevarnosti. Zato je zdrav nazor o sodobnem športu najlaže postaviti na temelju njegove zgodovine.

1. Tudi primitivni narodi vseh časov poznajo »šport«. Vsako bitje teži namreč za svojo izpopolnitvijo. Čutna bitja, živalstvo in človek, hočejo svojo zmožnost gibanja tudi uveljaviti. Gibljejo se, da pridejo do svojih smotrov, pa tudi zato, da se v gibanju sprostijo. Prav iz te naravne težnje po uveljavljanju in igrivem udejstvovanju svojih moči in zmožnosti je izšel kot iz svojega najglobljega začetka tudi šport, in sicer kot igra in kot borba.¹

Obe vrsti najdemo tudi pri primitivnih narodih. Pri nekaterih pač prevladuje — največ zaradi posebne konstitucije in telesne usposobljenosti — ljubezen do te ali one vrste športa, pri drugih do druge. V skokih so n. pr. afriška plemena prva, v tekih na tako zvanih dolgih progah pa prvačijo mehiški Indijanci. Podobne posebne usposobljenosti se kajpak pokažejo navadno tudi pri kulturnih narodih, kar se izkaže najbolj pri mednarodnih olimpijskih igrah; take posebnosti poznamo n. pr. še danes pri Norvežanih (smuk), Fincih, Japoncih (plavanje), Indijancih itd.

Ugotoviti je bilo mogoče tudi to: kakor pri drugih opravilih, tako je tudi pri športu misel o smotrnosti, misel na njegov namen pri kulturnih narodih vedno bolj razvita in važna, pri primitivnih pa vobče redka. Pač tudi preprosta plemena, n. pr. v pračozdih, goje svoj »šport« iz namena, da se usposobijo za lov ali za boj, ali za to, da se pripravijo na skušnjo svoje močatosti in so potem sprejeti v število odraslih svojega rodu; vendar jim stroga smotrnost ni izvor in cilj vsega uveljavljanja svojih sil kakor pri svobodnem evropskem športniku. — Slednjič so primitivni narodi podobno kakor v glasbi (jazz), plesu (tango — je iz Argentine pred vojsko prišel v Evropo, rumba — ritom s Kube) in še marsičem, tako tudi v športu prispevali k današnji svojini vsega obličja zemlje. — Toliko najvažnejših značilnosti o pomenu športa primitivnih narodov.

2. Pri starih Grkih je tvoril šport v obliki vzgojne, estetske, ritmične ter borbene gimnastike bistveni del grške vzgoje in grškega pouka; za Grka je bil šport poleg glasbe in filozofije tako nujno potreben kakor za nas osnovna šola. Prevladovala je lahka atletika. Klasičen zgled plemenitega športa pa je za vse čase grški peteroboj πένταθλον, to je kosanje v peterih vrstah: skoku, teku, metu diska, metu kopja in rokoborbi.² Namen grške gimnastike je bil: harmoničen razvoj telesa, ki je spadal kot bistven del k idealu grškega človeka: ἄνθρωπος καλὸς καὶ ἀγαθός, to je je telesno in duševno lep in plemenit človek, ali kratko: popoln zgolj človek, kakor ga je najlepše ustvarila klasična grška likovna umetnost.

Kakor vsa vzgoja in vse državno življenje, tako je bilo tudi izvajanje gimnastičnih vaj pri Grkih tesno povezano z bogoslužjem in priključeno verskim obredom. Najbolj vidno se je to pokazalo pri olimpijskih igrah. Grško športno vzgojo je urejala končno tudi državna zakonodaja.

S kulturo vred pa je pri Grkih propadel tudi klasični, v harmonično vzgojo zajeti šport; v dobi materializma je specializacija športnikov tudi pri njih povzročila športni profesionalizem, šport je postal življenjski poklic, toliko vabljivejši, kolikor bolj so iz spoštovanja do športno izvežbanega človeka prehajali kar v kult zmagovalcev. S propadom demokra-

¹ Prim. Bopp, *Jugendalter und sein Sinn*, Herder 1927; Winkler, *Religion und Jugendziehung in den Entwicklungsjahren*, Herder 1929; Angerstein-Kurth, *Geschichte der Leibesübungen in den Grundzügen*, Pichlers Witwe Wien 1926.

² Simonides našteje peteroboj s pentametrom: ἄλμα, πῶμασιν, δισκον, ἀκοντα, πάλην.

tičnih Aten po peloponeški vojski (431—404) je od 4. stoletja dalje zginal tudi klasični grški šport ter izgubil svoj vzgojni pomen davno prej, preden je leta 393. po Kr. cesar Teodozij prepovedal olimpijske igre, ker so bile združene s poganskim bogoslužjem.

Grški šport iz klasične dobe je lebdel kot vzor pred očmi vsem športnim obnoviteljem iz novejšega veka, a v resnici je dosegel sodobni šport tisto višino, na kateri je bil grški šport v času propada. O duhovnosti in njenih zahtevah kajpak pri Grkih ni bilo govora, zakaj ta se jim ni razodela.

3. Rimljani plemenitega vzgojnega športa niso poznali. Gajili so pretežno vojaški in borbeni šport, katerega namen je bil, mladino vojaško izvežbati ter usposobiti za vojsko. Pa tudi tak šport se je med hitro propadajočim vojaškim narodom, kakor so bili Rimljani, kmalu zmaličil. Zato so bili cerkveni očetje vobče proti rimskim cirkuškim igram.

Najstrašnejša priča propalega rimskega športa, pa tudi nenravnosti rimskega meščanstva pa so rimski gladiatorji, to je vojni ujetniki, v poznejših časih tudi zločinci, ki so jih vzgajali poklicni borci, profesionalisti, za boj v areni.

4. Srednji vek športa v starem klasičnem grškem smislu ali tudi v obliki, kakršen je šport danes, ni poznal. Viteški stan je poleg vojaških vaj pač gojil tudi telesne vaje, a le tako, kakor danes goje gimnastiko kot podlago resnih športnih vaj ali tekem. Viteški turnirji³ so vojaška oblika srednjeveškega borbenega športa, ki se je v dobi grajske kulture iz Francije razširil po vseh deželah. V dobi, ko je bil rokodelec ponosen na svoje »artes mechanicae« in je tedanja inteligenca, ki so jo predstavljali ponajveč samostanci, zvesto branila »sedem svobodnih umetnosti«⁴ kot jedro srednjeveške vzgoje in splošne izobrazbe — nekaka naša srednja šola, se je tudi viteški stan zvesto vežbal v svojih »sedmerih spretnostih«: jahanju, plavanju, streljanju, plezanju, borbi v turnirju, roko-borbi in plesu. Ves ta srednjeveški šport, podoben staremu orientalskemu, špartanskemu in rimskemu, je bil prikrojen potrebam in nalogam viteškega stanu, zato je po uvedbi smodnika⁵, ki je način bojevanja prevrnil, tudi izginil.

Ko so se proti koncu srednjega veka razvila in vse bolj uveljavljala mesta, se je tudi v teh razvil šport, ki naj bi usposobil meščane po zgledu viteštva za mestne brambovce. Rokoborba in streljanje sta bili najvišje razviti obliki tega meščanskega športa, da preprostih vaj, kakor so tek, skok in met in ki so bili povsod in v vseh časih več ali manj udomačeni, ne omenjamo. Strelnske organizacije s svojimi meščanskimi prireditvami so dajale tedanjemu meščanskemu življenju naravnost poseben značaj. Posnemanje in nadaljevanje viteških turnirjev pa so bili meščanski »bali«, kjer viteških iger niso izvajali z orožjem, temveč z žogami — tako da so bili ti bali podobni današnjemu tenisu.

³ »Tornare« — obrniti. Turnirji so bili po mnogih zunanjih okoliščinah in po telesnih ter drugih nevarnostih podobni često komaj — nogometu. Zato je cerkvena oblast večkrat nastopala zoper nje.

⁴ Trivium: gramatika, dialektika, retorika, ter quadrivium: aritmetika, muzika, geometrija, astronomija.

⁵ Kitajci so ga poznali in za ročne granate znali uporabljati že v 12. stoletju. Preko Arabije je prišel v Evropo. O njem govori že sveti Albert Veliki. Prve topove najdemo na Angleškem že v 14. stoletju. Bertold Schwarz velja pa za reformatorja izdelave smodnika in strelnega orožja (okoli 1380).

Igre z žogami je prevzelo meščanstvo od starega veka — pozna jih tudi že Homer — poznali so jih vsi narodi in vsi vekovi v neskončno različnih oblikah. Vprav zato, ker so se premožnemu meščanstvu igre z žogo priljubile, so postavljali za te igre posebne stavbe, »bale«. V teh balih so se vršile mestne prireditve, pozneje, v dobi absolutizma, tudi v navzočnosti plemstva, ter vsebovale tudi plesne točke. Z osemnajstim vekom pa je vlogo prostorov za zabavo prevzemalo gledališče, ki je postalo za meščanstvo slavnostna dvorana; bali pa so se prelevili polagoma v družabna zabavišča in plesišča, bili zasebna lastnina in tako svoj nekdanji pomen zgubili⁶.

5. Ko proti sredi 14. stoletja s Petrarcom vzbrsti humanizem in začno gojiti stare jezike, se s klasično kulturo pojavijo tudi stari ideali, med njimi tudi stare športne težnje. Renesansa pomeni veselo tostransko miselnost, združeno z veliko vero v človekovo moč in plemenitost. Kar najsijajnejši razvoj posamezne osebnosti⁷, skladna izobrazba telesa in duha — to so bili njeni cilji. Najvišji ideal renesanse je bil: vsestransko izobraženi genij — »uomo universale«, kakor sta ga praktično najbolje dosegla Michelangelo in Leonardo da Vinci. V tej dobi, ki pomeni najgloblji preobrat v zapadni kulturi, so mnogo razpravljali o starem grškem športu in pisali o njegovi zgodovini, tudi knjige de arte gymnastica so nastale v tem času. V praksi pa obnova starega športa in njegovih idealov ni zajela širših plasti; največ je na tem področju storil italijanski zgodnji humanist in plemiški vzgojitelj Vittorino da Feltre (u. 1446).⁸ Francoski humanist, satirični pisatelj François Rabelais (u. 1553) je v svojem romanu Gargantua in Pantagruel za vzgojo zahteval tudi telesne vaje; tudi humanistični filozof Michel de Montaigne (u. 1592) jih je zahteval kot nujno potrebno vzgojno sredstvo; ta pisatelj in pedagog je vplival pozneje na angleške prosvetljence, zlasti na Locka.⁹

V mnogočem je to gibanje zatrla reformacija (čeprav je deloma ta sama otrok renesanse — primerjaj le renesanški poudarek osebnosti v luteranstvu), ki je telesne vaje staroklasičnega veka prepovedala. V skromni meri je tedaj šport našel zavetje v jezuitskih šolah¹⁰ in na plemiških akademijah, kjer so gojili »viteške igre«, med katere je spadalo zlasti mečevanje, rokoborba, jezdarenje, združeno z igrami na konju, in ples. Ta šport je bil seveda v glavnem borbeni šport in usmerjen na praktične, vojaške in družabne potrebe plemiškega stanu, ki se je v katoliških deželah največ vzgajal pri jezuitih. Ko pa se je vnela tridesetletna vojska, se je tudi ta skromni šport nehal.

6. Racionalistična prosvetljena doba, ki je verovala v neskončno zmožnost čistega človeškega razuma in od njega pričakovala blaženosti na svetu, se je seveda nujno morala zanimati v veliki meri za pouk, za šolo, ki naj izsledke kritičnega razuma poljudi in tako uresniči prosvetlenski ideal. Angleški filozof in zdravnik Locke (u. 1704) je nadaljeval

⁶ Med našim ljudstvom je beseda »bal« še živa; vaška zabava s plesom in godbo je še vedno »bal«.

⁷ »Na mesto starega cerkvenega ideala: božji otrok — stopi nov, svetel ideal: svoboden razvoj posamezne osebnosti«, Angerstein-Kurth, nav. delo, str. 43.

⁸ Prim. Bopp, nav. delo, str. 123.

⁹ Prim. Angerstein, 46 sl.

¹⁰ Zelo se moti Gieze, ki kar o priori trdi: »Srednji vek je krščanski vek, zato telesu sovražna doba.« Glej Bopp, nav. delo, str. 123. Podobno čudno sodi na več mestih imenovani, sicer cenjeni Angerstein.

težnje francoskih humanistov in po načelu: zdrav duh (bodi) v zdravem telesu, za vzgojo zahteval tudi telesne vaje. Njegov nauk je dopolnil J. J. Rousseau (u. 1778) v svojem *Émilu*; tu pravi n. pr.: »Največja skrivnost vzgoje je: urediti vse tako, da so telesne vaje duhu za oddih in narobe.« Z vplivom tega romana je šla tudi zahteva po telesni vzgoji po vsem tedanjem kulturnem svetu.¹¹

Filantropi, »prijatelji človeštva«, ki so predstavljali pedagoško gibanje prosvetljene dobe, so v svoj šolski načrt postavili tudi telovadbo. Tako je začetnik racionalističnega, akonfesionalnega filantropizma, neutrudni reformator, Nemec Ivan Bernard Basedow (1723—1790) poleg spolne in državljanske vzgoje zahteval tudi harmonično telesno vzgojo. Mehki Johann Heinrich Pestalozzi (1746—1827), veliki socialni reformator svoje dobe, je pravtako pričakoval obnove od pouka in vzgoje; da šola v vsem dopolni in podpre vzgojno delo družine, naj nudi tudi telesno vzgojo. Sam je zasnoval »elementarno gimnastiko« — telovadbo brez orodja ter tako postal oče prostih vaj; vprav njegov način telesne vzgoje je postal vzor šoli in telovadnim društvom. Pa tudi Pestalozzi je poznal le zgolj človeške vzore prosvetljene dobe; s telesno vzgojo je hotel le harmonično dopolniti pouk in s takim vsestranskim izobraževanjem staviti temelje bodoče obče, zgolj zemeljske sreče.

Iz šole pa je prodrla telesna vzgoja kmalu tudi v ljudstvo, nega telovadbe je postala obsežno gibanje. Učitelj Guts-Muths (1759 do 1839) je vpeljal v pouk telovadbe metodo ter s svojo knjigo »Mladinska gimnastika« (1793) položil pouku telovadbe temelje, ki v glavnem veljajo še danes in so bili resnično podlaga za telovadno prakso v Nemčiji, Franciji, Belgiji, na Češkem in drugod. Guts-Muths je obravnaval skoraj vse panoge današnjega športa: tek, met, skok, rokoborbo, plezanje, plavanje, zimski šport, ples itd. Zato tega moža upravičeno imenujejo praočeta moderne telovadbe, zlasti nemške.

7. Očeta telovadbe pa imenujejo Friedricha Ludwiga Jahnna (1778 do 1852). Po poklicu je bil tudi on učitelj, po težnjah pa idealen domovino-ljub v smislu prosvetljene dobe. Po prvih osvajalnih Napoleonovih vojskah, ki so njegovo domovino strašno ponizale in razdelile v več med seboj neodvisnih držav (1806), je živel Jahn z vso dušo samo nalogi, da razvije telesne in duhovne sile nemškega naroda in tako pomaga nemški nacionalni misli do vstajenja. V svoji najvažnejši knjigi »Nemško ljudstvo« (Deutsches Volkstum 1810) dokazuje potrebo telesne vzgoje za narod. Leta 1811 je odprl v gozdčku Hasenheide pod Berlinom prvo telovadišče ter ga opremil — prvi — z umetnim orodjem, ki si ga je, kakor n. pr. bradljo in drog, deloma sam izmislil. Jahn je iz istega narodnega idealizma leta 1813 pomagal organizirati Lützowe prostovoljce. Sledeča doba politične reakcije pa je njegovo delo ustavila. Telovadišča so zaprli, njega samega najprej tudi zaprli, potem pa iz vseh pomembnih mest pregnali ter policijsko nadzirali. Leta 1816 je izšlo Jahnovo, za moderno telovadbo izredno pomembno delo »Die Deutsche Turnkunst«.

V nasprotju s človekoljubnimi nameni filantropov in njih »gimnastike« je pomenila »telovadba« po Jahnju obenem nacionalno, domoljubno gibanje. Jahn je na svojem telovadišču gojil vse panoge, ki jih je bilo mogoče tam izvajati: tek, skok, met, jahanje, rokoborbo, skakanje čez vrv, plavanje,

¹¹ Prim. Angerstein, str. 48.

mečevanje, ples, vojaške vaje, drsanje, celó plezanje po skalah. Spricho teh in drugih naravnih vaj se umetno orodje spočetka ni moglo udomaćiti, vendar se je sčasoma razvila pretežno orodna telovadba; zakaj iz političnih ozirov je bila — kakor rečeno — 1819 telovadba na prostem prepovedana, ker je bil Sand, morilec dramatika Kotzebua, vnetega zagovornika reakcionarne politike in nasprotnika ljudske svobode, telovadec. To je spravilo tudi Jahna v ječo; telovadba, ta po zgodovinskem izvoru nemški način telesnih vaj, pa se je morala umakniti v zaprte dvorane — zato so se posvečali vedno bolj prostim vajam ter orodni telovadbi. Iz prvotno naravnih telesnih gibanj smo dobili sčasoma stilizirane orodne vaje. Pod vplivom Jahnovega kroga pa sta širila telovadno misel tudi med avstrijskimi Nemci po poli brata Albert in Rudolf Stephani.

Sredi devetnajstega stoletja, šele 1842, je bila telovadba v Nemčiji znova dovoljena in priporočena kot »nujno potreben del moške vzgoje«. Vpeljana je bila tudi v šole. (V avstrijskih deželah je telovadbo vpeljala v šole že Marija Terezija, ki je bila v tem prva, in jo že 1777 za vsak dan ukazala v ogrskih šolah.) Polom demokratične misli, za katero so se navduševali v boju za narodno edinstvo tudi člani telovadnih društev, je po letu 1848 tudi razvoj telovadbe zavrl. Staro dijaško geslo iz 16. stoletja: veder, vesel, svoboden, pobožen (»frisch, frei, fröhlich, fromm«) postane ideal nacionalne telovadne mladine.

Nadaljnji razvoj je polagoma vodil do tega, da so znova začeli ceniti ljudske in mladinske igre, lahko atletiko in vaje na prostem; to posebno pod vplivom Anglije. Telovadba je bila vpeljana po vojašnicah, vadili so se v vojaške namene za narodno obrambo tudi izven njih. L. 1850 se je osnovala nemška telovadna zveza (Deutsche Turnerschaft), katere cilji so bili in so še danes: nega telovadbe za telesno in нравno okrepitev, vzgoja narodne in domovinske zavesti. Po svetovni vojski je zveza sodelovala z nanovo vzniklimi športnimi društvi, leta 1924 pa so na na taboru v Würzburgu pojma telovadec in športnik ločili, a obojna društva delajo vzporedno in skupno še danes.

8. Ko je Dunajčan Jacques Dalcroze (roj. 1865) telesne vaje združil z ritmom in glasbo ter tako postal ustanovitelj ritmične gimnastike, se je ta oblika telesnih vaj v našem stoletju razširila po vsem svetu. Nemec Rudolf Bode (r. 1881) pa je s telesnimi gibi začel izražati duševna doživetja, ustanovil (1911 v Münchenu, od 1930 v Berlinu) v ta namen posebno šolo (»Bodeschule«) ter tako začel »izrazno gimnastiko«. Nasproti stiliziranim gibom pa je polagoma zopet zmagal naravni gib.

9. Švedski pisatelj Pehr Henrik Ling (1776—1839) je na podlagi fizioloških in anatomskih študij začel gojiti telesne vaje v zdravstvene namene. Njemu gimnastika ni bila le učno in vzgojno sredstvo za zdrave, temveč tudi zdravniško sredstvo za bolne. Ling je začetnik telesnih vaj kot zdravniškega »sistema« (najbolj znan je sistem Jörgena Pedra Millerja, danskega higienika, ki je leta 1904 izdal knjigo »Mein System« in v teku pol leta prodal 35.000 izvodov; knjiga je bila prevedena v 24 jezikov). Po Lingu ima gimnastika lahko različen pomen: 1. pedagoškega, če z njo obvladaš samega sebe, 2. vojaškega, če obvladaš drugega, 3. medicinskega, če z njo olajšaš telesno bolečino, 4. estetskega, če pomaga izražati notranjost. Lingov nazor o telesnih vajah je dal vsemu nordijskemu, švedskemu, norveškemu, danskemu in finskemu telovadnemu

prizadevanju svoj pečat, ki mu je ostal do danes, kakor mu je ostalo tudi ime »gimnastika«.

10. Jahnovo domorodno miselnost in prakso je presadil Miroslav Tyrš (1832—1884) na Češko. Leta 1862 je ustanovil češkega Sokola, ki mu je dal seveda za najvišji vzor delo za češki narod. S tem so se začele slovanske telovadne in narodne organizacije (na Češkem, pri Slovencih, Hrvatih, Srbih, Poljakih, Rusih, pri Slovanih v Ameriki). Tyrš je posnel svojo ideologijo največ po Darwinovem evolucionizmu, deloma pa po idejah francoske revolucije (svoboda, enakost in bratstvo) ter iz češkega husitizma. Njegov etični ideal je bil staroklasični, harmonično in vsestransko razvit človek. Tak človek je po Tyršu najboljši jamstvo za zdrav in močan narod. Delo za narod je po Tyršu religiozno udejstvovanje, zakaj po njem je narod najvišje: narod je del vesoljne in večne prirode in vesoljnega človeštva. Nacionalna ideja je Tyrševa vodilna misel. Posameznik se mora oblikovati, da služi celoti.¹²

11. Po zgledu češkega Sokola je bil 1863 ustanovljen tudi »Južni Sokol«, katerega namen je bil: gojiti telovadbo in narodno zavest. Spočetka je družil vse Slovence, pozneje pa so se razlike v svetovnem nazoru povečale in otežile skupno delo. Pod vplivom dr. Kreka, tedanjega predsednika Slov. kršč. soc. zveze, so leta 1906 v okviru te zveze začeli zlasti gojiti telovadne odseke, ki so se množili »kot gobe po dežju« in se jeseni 1907 združili v Zvezo telovadnih odsekov, a se na občnem zboru v Boh. Bistrici 19. marca 1909 prekrstili v »Orla«. Leta 1908 je gibanje dobilo svoje glasilo »Mladost«, na zborovanju v Škofji Loki pa je zmagalo načelo, da imajo ti telovadni odseki najprej vzgojni namen, šele potem telovadnega; isto je poudarjala Terseglavova »Zlata knjiga« (1910). Ob stalnem razvoju, če izvajamo zastoj med svetovno vojsko, se je Orel leta 1922 ločil od Slov. soc. kršč. zveze (od leta 1924 Prosvetna zveza) ter deloval kot samostojna organizacija do razpusta leta 1929.¹³

Telovadne organizacije so gojile vaje v zaprtih telovadnicah, pretežno na umetnem orodju, ki so ga za javne nastope uporabljali tudi na prostem. Kakor se je ta vrsta vaj pod pritiskom političnih razmer razvila v Nemčiji, tako so jo prevzeli tudi Slovani, pridružili pa ji seveda namesto nemške slovanske narodno misel.

12. Nasproti stiliziranim vajam v zaprtih prostorih pa se je že zadnji dve desetletji zaneslo tudi v Srednjo Evropo gibanje, ki je hotelo vaditi na prostem, kakor so delale telovadne organizacije spočetka tudi same. Na ta način se je tudi na celini začel širiti šport v današnjem smislu.

Domovina športa je Anglija.¹⁴ V industrializirani deželi, polni velemest, je ročni in duševni delavec po psihološkem zakonu reakcije vzljubil gibanje, sproščenost v prosti naravi. V urah oddiha je izvajal stare igre, jih spopolnjeval, tekmoval, se veselo boril in polagoma posameznim igram dal tudi stalna pravila. Zato je sodobni šport doma večinoma v Angliji. Angleški šport se je brž razširil povsod, kamor je prišel Anglež — veliki imperij je tako pomagal šport internacionalizirati.

¹² Prim. škof Srebrnič, Tyršev duh, 1931.

¹³ Prim. Erjavec, Zgodovina kat. gibanja na Slovenskem; isti: Naše društveno življenje v knjigi Slovinci v desetletju 1918—1928, Leonova družba 1928; Jernej Hafner, Orel, Čas XVII. 1923.

¹⁴ Prim. za naslednje: p. Bernhard van Acken, S. J., Sport und Tanz, Leitgedanken für Menschen von heute. Saarlouis 1929 in deloma Der Grosse Herder.

Anglija je posebej zibelka modernega nogometa. Ta šport so poznali v neki obliki že stari Grki — najdemo ga upodobljenega na vazah in celo Homer ga omenja. Cezarjevi legionarji so ga zanesli na Angleško. V srednjem veku je bilo na Angleškem prepovedano nogomet igrati v mestih. Prva nogometna zveza je bila ustanovljena leta 1869 v Angliji; odtod je šel ta šport po vsem svetu.

Veslanje kot športno tekmo so gojili stari Grki, v srednjem veku je cvetelo v Benetkah; zibelka novodobnega klasičnega veslanja pa je zopet Anglija. Tam so ga gojili že pred sto leti sistematično.

Nacionalni angleški šport je rugby, igra, ki jo je že 1823 Webb Ellis vpeljal v šolo v mestu Rugby (izg. Ragbi); od tod se je razširil po svetu, zlasti je priljubljen v Angliji in na Francoskem. Je eden najboljših borbenih športov — njemu podoben, le manj fin je ameriški nacionalni šport baseball.

Tudi alpinizem, turistika kot šport, se je začel v Angliji. To panogo so posplošila planinska, bolje alpska društva (prvo 1857 Alpine Club v Londonu).

Lahko atletiko so gojili tudi največ na Angleškem in v Ameriki, posplošile pa so jo olimpijske igre, ki jih je leta 1894 baron Coubertin obnovil na kongresu v Parizu.¹⁵

Med angleškimi oblikami športa naj omenimo še skavte, ki jih je leta 1908 ustanovil Baden-Powell z namenom, da mladino varuje vele-mestnega pomehkuženja ter jo s telesnimi vajami, disciplino, nego občestvene misli, tovarištva, viteštva, pokorščine, smisla za avtoriteto in z abstinenco alkohola in nikotina vzgoji v krepke ljudi, prežete z ljubeznijo do domovine. Dal jim je geslo: Bodi pripravljen, ter pravilo, ki nalaga skavtu dolžnost, storiti vsak dan saj eno dobro delo.

Druga domovina modernega športa je Amerika. Drzna tehnika, brzeča civilizacija, »amerikanizem«, deloma tudi izročila in navade raznih indijanskih rodov, ki so bila v 19. stoletju ali iztrebljena ali pregnana v gore, vse to je vplivalo na hiter razvoj ameriškega športa. Ameriški življenjski slog pa je dal športu tudi svoje posebnosti. Kakor je Anglija razvila gentlemanski borbeni šport, tako je Amerika šport uredila higiensko in začela gojiti rekord in kult števila, kar je iz ameriškega načina življenja razumljivo.

V Srednji Evropi se je zapadni in ameriški šport pred svetovno vojsko le malo širil; po njej pa je šel kot moda od naroda do naroda; takrat se je udomačil tudi pri nas. V Nemčiji so ga gojili obenem s telovadbo namenoma, da bi svojo mladino telesno vzgojili tudi v onih časih, ko niso imeli splošne vojaške obveznosti. Zlasti se je šport širil, ko so se osnovala športne zveze, katerih namen je bil in je še danes: prvič zbirati prijatelje športa, jim nuditi priliko za športno udejstvovanje, skrbeti torej za igrišča, stadione, koče, za športne učitelje itd., drugič pa šport posplošiti, popularizirati.

¹⁵ Novodobne olimpijske igre so namenjene športnikom amaterjem vseh narodov. Ti tekmujejo v lahki atletiki, prvotnem olimpijskem športu. Do zdaj so bile: 1896 v Atenah, 1900 v Parizu, 1904 v St. Louisu, 1908 v Londonu, 1912 v Stockholmu, (1916 med vojsko le »olimpijske medigre« v Atenah), 1920 v Antwerpenu, 1924 v Parizu, 1928 v Amsterdamu, 1932 v Los Angelesu, 1936 v Berlinu. — Zimske olimpiade: 1924 v Chamonixu, 1928 pri St. Moritzu, 1932 na Lake Placidu pri New Yorku, 1936 v Garmisch Partenkirchenu na Bavarskem.

Mladinsko gibanje s svojim prizadevanjem za preprostost, iskrenost, »poduhovljenost« je obudilo — pri nas manj — stare narodne igre, dvigalo tudi v tem zaklad narodnega izročila ter gojilo preprosto igro; hotelo je, naj se človek nauči zopet igrati kakor otrok. Mnogo svoje ideologije je prineslo v vsa področja človeške kulture, tudi v športno udejstvovanje; a kakor na duhovnem, političnem in socialnem, tako tudi v športnem področju lastne organizacije ni ustvarilo; njegovo prizadevanje, v kolikor je bilo pozitivno, pa je postalo splošna last.

Teoretično zanimanje za šport je po vojski doseglo višek v ustanovitvi visokih šol za telesne vaje (v Berlinu 1920, od 1931 državno priznana, v Budapešti in drugod). Njih namen je: vzgajati športne učitelje in znanstveno raziskovati celotno telesno vzgojo.

Danes imamo telesno kulturo do podrobnosti organizirano v nešteti klubih in športnih društvih, ki se vežejo v pokrajinske podzveze, vsedržavne zveze po vseh državah ter dosega v mednarodnem olimpijskem odboru svoj najvišji vrh. — Ta organizacija izenačuje in družijo športno prizadevanje vsega človeštva. Največ zaslug za izvedbo športne organizacije imajo Francozi; zato je tudi tam največ tostvarnih mednarodnih zvez, med drugimi tudi »mednarodna zveza katoliških telovadnih in športnih zvez« (Union Internationale des Oeuvres Catholiques d'Éducation Physique — UIOCEP), ki na podlagi telesnih vaj goji prijateljstvo med narodi in skrbi za katoliško pojmovanje in izvajanje telesne kulture. Prireja mednarodne nastope (1920 v Mariboru); svoj sedež ima v Parizu.

* * *

Iz tega kratkega zgodovinskega obrisa moremo posneti o športu tale zgodovinska dejstva:

1. Šport poznajo vsi narodi zemlje in vsi časi človeške zgodovine. Šport je obče človeško udejstvovanje.

2. Čim bolj se dvigata civilizacija in kultura, tem bolj smotrno prizadevanje postane šport. Pri vojaško organiziranih narodih dobi vojaški pomen, je sredstvo za vojaško izvežbanje in za obrambo domovine.

3. V dobah, ki si prizadevajo še posebej tudi za telesno kulturo in ki imajo za kulturni vzor skladnega, popolnoma dovršenega človeka (ideal Grkov, renesanse in dobe po njej do danes), pa je šport v vseh oblikah eno najodličnejših sredstev za telesno vzgojo. Ta telesna vzgoja pa v kulturnih dobah ni bila edini in poslednji namen telesne kulture; poleg fizične vzgoje je bil šport nosilec raznih, največ narodnostnih idej.

4. V dobah propadajočih kultur je iz vzornega in višjega cilja podrejenega športa nastal šport, ki je bil sam sebi namen; povrh so ga v teh dobah enostransko pretiravali ter često osvobodili nujne zveze z duševnimi in duhovnimi vrednotami ter ga tako gnali v propad. Posebno propade šport v vseh zgolj tostransko usmerjenih, materialističnih kulturah.

Ta iz zgodovine posneta zakonitost, kateri je šport podvržen, nam pomaga vrednotiti tudi današnji šport.

Pisma dr. Alojzija Smrekarja,

»privatnega apostola pravne politike« (1867—1870).

Dr. Puntar Josip.

Fischhofova brošura in Slovenci.

Tačas so tudi Smrekarjevi in Fischhofovi prijatelji in somišljeniki komaj čakali, da le napoči v kratkem dan, ko se pojavi v javnosti že tolikokrat napovedana in obljubljena, a zopet in zopet odložena Fischhofova politična študija. Saj so vanjo stavili vse svoje politične upe, odkar jo je Fischhof sam napovedal prijatelju dr. Wengrafu v pismu 27. avg. 1867, Smrekar pa je pozneje v svojih pismih zaupno opozarjal nanjo vodilne politike, zlasti Riegra in Pražaka, a kakor kaže tudi Slovenci — dr. Toman, s katerim sta si dopisovala in bržkone tudi govorila ob raznih političnih prilikah, tako da je moral biti Toman že davno dobro informiran, kaj Fischhof pripravlja za javnost; vsaj od časa, ko je v januarju bil povabljen na posvet treh slovanskih narodov o skupnem programu na temelju Fischhofovih osnov.

Značilno je, da so bile »Novice« tisti list, ki je med Slovenci prvi prinesel vest o izidu Fischhofove politične študije. Že dne 1. dec. poroča Novičar: »Dolgo in željno pričakovana dr. Fischhofova knjiga 'Österreich und die Bürgschaften seines Bestandes' (Avstrija in poročstvo njenega obstanda) pride te dni na svetlo. Radovedni tudi mi pričakujemo to knjigo, kajti Fischhof je federalist in njegova beseda ni prazen glas.« Gotovo da ne, če Novice 15. dec. str. 418 poročajo po »Pešt. Ved.«, da je cesar ukazal prinesiti si Fischhofovo knjigo, bržko je zvedel, da je prišla na svetlo. Bila je pač željno pričakovana in interesanten publicističen pojav — slovečega, politika v ozadju. A kdo je dal obvestilo uredništvu »Novic« — tako zgodaj? »Je delo izšlo, treba ga je po možnosti razširiti in iz njega prinesiti v čim več listih vsebinske odlomke,« piše Smrekar sam 8. nov. 1868 v onem pismu, kjer z vsem ognjem hvali in brani »dokončano« Fischhofovo študijo, proseč kratkega odmora, dokler ne izide, a je izšla šele v decembru, celo leto kasneje. Tu je mogel biti le on duša prepotrebne javne propagande, ki jo je doslej vršil le med bolj zaupnimi politiki. To zatrjuje tudi sam v pismu 5. dec. Riegru, da mi nihče toliko sam propagande storil za pomiritev Avstrije kakor on.

Da so brošuro dobili takoj po izidu vsi naklonjeni listi najprej, je umljivo; prav tako tudi, da vsi oni politiki, ki je nanje Smrekar s Fischhofom vred vedno trkal in nanje računal. Tako n. pr. Pražak bržkone istega dne kakor Rieger in Palacky, ki jima jo je poslal 5. decembra. Ali tudi — Tomanu?

Kdo je poslal brošuro »Novicam«, ni važno, zanimivo pa je, da je mariborsko uredništvo »Slov. Naroda« takoj, ko je prečitalo noviško obvestilo, pisalo svojemu zaupniku na Dunaj, naj pošlje Fischhofovo delo, čim izide »te dni«. In odgovor izvirnega dopisnika na Dunaju čitamo 9. dec. v »Slov. Nar.«, v dopisu »Iz Dunaja«, z datumom 7. decembra: »Takoja na Vaše pismo sem naročil Vam Fischhofovo brošuro, katero ste gotovo že sprejeli, ker rečeno mi je bilo, da se prvi eksemplar pošlje časopisom v provincije. Izdajati se je začela tikoma ob eni 4. t. m. Ob eni popoldne zato, da niso večerni listi prvi prinesli odlomkov. »N. Fr. Pr.«,

ktera tej brošuri nasproti strašno kisel obraz dela, si je vse prizadejala, da bi prvi eksemplar dobila, ker bi bila rada prva o njej govorila. Ni se jej posrečilo. Zanimljivo je, da ta mlada copernica vsacega političnega nasprotnika s strupenim jezikom nalaja. Fischhofovo častno ime pa jej je vendar previsoko. Gotovo pa je, da se bo unel hud boj časnikarski. Kaj bo konec? Upajmo da dober. Moralno zmago imamo že zdaj — Slovani. Od sih dob bode aut — aut.«

Dopisnik je imel prav, ko je napovedal hud časnikarski boj zaradi te politične brošure. Saj je celo sam povzročil doma med Slovenci ostro polemiko zaradi nje s svojim novim dopisom 8. dec., torej takoj drugi dan⁹⁴. »Čul sem, da je dr. Fischhof, ko je nabiral material in študiral avstrijsko vprašanje, bil v pismeni zvezi z nekaterimi Slovenci, med katerimi se mi je za gotovo imenoval dr. Tomana in dr. Razlag. Ker je torej dr. Tomana in njegove misli študiral, Vam razlaga vso njegovo sodbo o Slovencih, zlasti pa tisti »jugendlicher Ungestüm« kterege napol smijaje se računajoči politikar očita »dem schwächigen Söhnlein der Mutter Slava«. — Ravno tako je morda tu vzroka iskati, da čez glavno in zadnji čas glasno tirjatev slovensko o zedinjenji na dnevni red prihaja, ker je znano, da se »zreli« politikarji pri nas za to točko ne ogrevajo posebno«.

Kočljivi odstavek, ki zanj dela dopisnik odgovornega zlasti dr. Tomana, pa se glasi v Slov. Nar. 9. dec. doslovno tako:

»O Slovencih pravi Fischhof: Slovenec je po številu najmenj zastopan v avstrijsko-slovanski narodni družini. On nima dejanj bogate preteklosti, kakor Poljak in Čeh, zato s samosvestjo kaže svojo svitlo prihodnost. On nima velicih pradedov, pa upa, da bo imel slavne vnuke. Od Nemcev in Italijanov ima mnogo zaničevanja prestat, pa po čudni muhi vsode je ravno ta tenki sinček matere Slave za to namenjen, da svoje rodne brate na njih germanskih tlačiteljih maščuje. V deželnem zboru kranjskem, kjer imajo Slovenci večino, posnemljejo svoje nemške prednike s tisto komično resnobo, ki bi nam posmehljaj izvabiti morala, ako bi v tem ne videli bolečega dokaza, kako kratkovidna je naša politika. Mladostna vzburjenost tega narodiča pa nas ne sme slepiti, da ne bi njegove veljave spoznali. Kajti Slovenci so zrno ljudstva našega primorja, kjer žive Italijani le ob porobji. Ako se pametno z njimi ravna, so važna zaslomba proti Italijanissimom. Razen tega imajo Slovenci poklic na ilirskem poluotoku Avstriji enkrat veliko koristiti.«

Ni li morda dopisnik v svoji občutljivosti prečno čital? S poročilom je pa le nagnal dr. Razlaga, da se je obrnil na uredništvo »Naroda«⁹⁵ z izjavo, da on »ni bil nikoli v zvezi z dr. Fischhofom, ki mu bi bil iz lastne skušnje prav lahko dokazal, da naš jezik ni »beraško siromašk« in dalje še s prošnjo na dunajskega dopisnika, naj povpraša naravnost dr. Fischhofa samega in njegov odgovor prijavi.

Neprijetna, kočljiva zahteva! Tembölj, ker so se medtem bile tudi »Novice« oglasile dan prej 22. decembra z uredniško pripombo med nadaljevanjem referata o Fischhofovi brošuri. Pri odstavku, ki govori o Slovencih, je urednik k Fischhofovi trditvi o posnemanju Nemcev (»V deželnem zboru kranjskem — pravi dalje Fischhof — kjer so Slovenci v večini, posnemajo (?) svoje nemške izglede, prejšnjo nemško večino z ono komično resnobo, ktera bi bila smešna, ako ne bi bila žalosten dokaz

⁹⁴ Sl. Nar., 11. dec.

⁹⁵ Sl. Nar., 23. dec. — Razne stvari.

kratkovidnosti avstrijske notranje politike) dodal pod črto kratko pripombo brez posebne politične osti na račun dopisnika: »Edine te vrstice bile bi dopisniku »Slov. Nar.« lahko pričale, da Fischhof Slovencev ni popisoval po pismih dr. Tomanovih.«

Ta pripombica, edina, ki je sploh izšla v tej polemiki v »Novicah« dec. meseca, stvarna in krotka, pa je tako vznemirila uredništvo »Slov. Naroda«, da je 24. dec. odgovorilo v »političnem pregledu« nepričakovano ostro, res prav razdraženo ter grozilno:

»Kar se tiče Tomanove zveze s Fischhofom, ktere »Nov.« dražljivo proti nam omenjajo, vedeli bi marsikaj povedati, kar smo čuli iz Tomanovih in ust družih ljubljanskih gospodov. Pa rajše molčimo, samo toliko opominjamo, naj »Nov.« ne greše na našo nevednost, sicer bi utegnili zopet eno zagosti, ki ne bo po »Nov.« okusu. Ne dražite, če Vam je res za slogo!«

Čemu naenkrat tako silen zamah na tako skromno o b r a m b o ?

Ker je noviško uredništvo poseglo v obrambo dr. Tomana, je moralo seveda tudi uredništvo »Naroda« kriti svojega dunajskega dopisnika in svoj neljubi umik pred dr. Razlagom. A način, kako je naskočilo popravke »Novic«, priča, da je hotelo za vsako ceno biti dalje po neljubem dr. Tomanu in tovariših in pustiti na njih še dalje madež, da so oni krivi in vsebinsko odgovorni za odstavek o Slovencih pri Fischhofu. In vendar je uredništvo »Novic« navedlo za dokaz samo en zgled iz Fischhofovega besedila, da dr. Tomanovih pisem Fischhof ni stvarno mogel porabljati pri spisovanju svojega odstavka o Slovencih. To pa je ravno trdil dunajski dopisnik, ko se je skliceval na to, da je Fischhof bil pri nabiranju gradiva in pri študiranju avstrijskega vprašanja v pismeni zvezi z nekaterimi Slovenci, med katerimi se mu je imenoval za gotovo tudi dr. Toman. Iz tega je sklepal dopisnik, ali sam ali v soglasju svojih informatorjev, da je dr. Fischhof »študiral dr. Tomana in njegove misli«. Ta Fischhofov študij pa dalje vodi v zaključek, da tiči tu v tem študiju razlaga vse Fischhofove sodbe o Slovencih, vse do poedine neprijetno zveneče označbe njihove. In končni zaključek? V dr. Tomanovi korespondenci s Fischhofom je treba torej iskati pravega krivca, odgovornega za vsebino in sodbo v Fischhofovi brošuri, tam v onem odstavku, ki govori o Slovencih.

Take informacije uredništvo »Novic« seveda ni moglo pustiti v miru.

Dopisnikovo sklepanje je bilo sicer prvi hip zapeljivo logično, ena sama pripomba uredništva »Novic« pa mu je spodmaknila upravičenost za tako sklepanje, da bi bil imel dr. Toman pismene zveze z avtorjem tako znamenite brošure. Slo je le za stvarno ugotovitev: dr. Tomanova pisma niso mogla služiti dr. Fischhofu pri sestavi brošure. Uredništvo »Novic« je moralo to trdno vedeti — od Tomana samega, ki je tudi dobro vedel, kdaj je pisal in kaj — Fischhofu direktno ali pa po — posredništvu n. pr. dr. Smrekarja.

Če bi bilo uredništvo »Slov. Nar.« imelo v rokah trdne dokaze o Tomanovi stvarni in ne le domnevani krivdi glede pisem, bilo bi vse drugače krilo svojega dopisnika in — sebe. Tako pa je od očitanih informacijskih pisem, v zavesti, da jih Toman gotovo ni pisal, preskočilo sploh kar h govoru o »Tomanovi zvezi s Fischhofom«, torej na širša tla, na katerih se je dal govor zasukati nekoliko stran, češ, da bi o nji vedeli navesti ustmene izjave in pa na nov subjekt, ki je čul te izjave. Hkrati je nastal tudi prenos pozornosti od dopisnika, ki mu je bila opomba noviškega uredništva v prvi vrsti namenjena — na uredništvo »Naroda«: »Kar se tiče Tomanove zveze... ktere »Novice«

dražljivo proti nam omenjajo... Iz zavrnjene dopisnikove trditve pa je tu dalje nastal naenkrat napad »proti nam«, t. j. uredništvu »Slov. Nar.«, kar pa je nekaj povsem drugega, razun če izvirni dopisnik ni sedel v Mariboru za uredniško mizo! Razdraženost in grožnja bi bili potem umljivejši, umljivejši pa tudi poziv k — molku, ker bi se znalo odkriti kaj neljubega, a ne za Tomanu in njegove tovariše pri pretresu — u s t m e n i h i z j a v Tomanovih in drugih ljubljanskih gospodov glede zveze z dr. Fischhofom. Potem bi bila res utegnila biti v nevarnosti tedanja — »narodna sloga«, a po krivdi »Naroda« zaradi pristranskega poročanja.

Poziv k molku so »Novice« upoštevale: v zadnji številki dne 29. dec. ni nobene besede, ki bi se tikala tega vprašanja. Pač pa je »Slov. Nar.« objavil 30. dec. kaj skromen dopis svojega izvirnega dopisnika z Dunaja, v odgovor na Razlagov poziv, naj bi dopisnik preskrbel in objavil glede njega pravo dr. Fischhofovo izjavo. Dopisnikova izjava, datirana 27. dec. se glasi:

»Kakor sem na opomin g. dr. Razlaga pozvedel, bil je Fischhof res le z dr. Tomanom i nekaterimi drugimi Slovenci v dogovorih zastran slov. vprašanja, ne pa z g. dr. Razlagom.«

Ta izjava sicer ne odgovarja točno Razlagovemu pozivu, naj bi dopisnik priobčil izjavo dr. Fischhofa samega, vendar pa je vse kaj drugega kakor prvotni zalet v dr. Razlaga in dr. Tomanu. Tudi glede dr. Tomanu! Tu v zadnji izjavi stoji povsem nekaj drugega glede njegovih stikov z dr. Fischhofom. Dopisnik je zdaj zvedel le to, da je Fischhof res bil v dogovorih z dr. Tomanom in nekaterimi Slovenci, in sicer z a s t r a n s l o v e n s k e g a v p r a š a n j a.

Kakšni so bili ti dogovori, kaj so obsegali in kdaj so se vršili zastran slovenskega vprašanja, dopisnik ne pove nič natančnejšega, ve le, da so bili. Mi pa vemo dovolj iz Smrekarjevih pisem, v katerem okviru so se m o g l i, če so bili s Fischhofom, ti razgovori gibati. In pozneje bomo čuli tudi še drugega slovenskega politika ime, ki se navaja poleg dr. Tomanovega v Smrekarjevi zadnji akciji za spravo avstrijskih narodov, na katero je vabil Čehi tudi Fischhof. To ime je — L. Svetca, ki ga dopisnik dunajski ni hotel ali ni mogel navesti kakor soudeleznika v razgovorih z dr. Fischhofom zaradi slovenskega vprašanja.

Sicer se pa vsiljuje ob dopisnikovi zadnji izjavi vprašanje: je li bilo sploh treba iskati dlake v jajcu? Saj so bili politični razgovori in dogovori v tako zapletenem vprašanju, kakor je bilo vprašanje o preureditvi avstro-ogrske monarhije, že tretje leto absolutna javna potreba. Ker jih je bilo premalo, ker jih je bilo silno težko prirediti in srečno zaključiti — v tem je bilo obilo zla, kakor smo se mogli doslej prepričati na podlagi usode — Smrekarjevih in Fischhofovih prizadevanj. Manjkalo je pravi mož, državnik, kar Beust kot tujec nikdar biti ni mogel. Zakaj če ne v parlamentu, kamor Čehi niso hoteli, bi se bila sprava pri resni pravi volji našla izven njega, kakor je Fischhof s Smrekarjem vedno priporočal in poskušal. Pošteni nameni in prava sredstva — to je bistveno v politiki, če se hoče trdnih, trajnih uspehov. Zato napor Fischhofovi in Smrekarjevi, ki sta dobro poznala politične razmere od blizu.

Kako majhen se nam kaže tisti del naše javnosti, ki je v malenkostih znal biti velik in nestrpen, kadar se je kazal v svoji politični sodbi — zrelih starejših politikov! Ob visokem in neumornem stremljenju dr. Smrekarja, »nemškutarja« — ne zdrži primere...

Ali ni bilo žalostno in smešno hkratu, da je mogel samo zaradi enega, a povsem opravičenega in stvarnega popravka brez vsake žaljive in izzi-

vajoče osti napisati (urednik Tomšič?) kar grožnjo, da — je v nevarnosti — vsa narodna sloga! Neverjetna širokost do sebe, istočasno pa največja ozkosrčnost do nasprotnika. Vrh vsega pa še zaradi brošure z najplemenitejšo vsebino in tendenco; zaradi brošure, ki je najmanj bila pisana z namenom sejati prepir in razdor med narodi. Kako daleč je morala segati tedaj že — politična mržnja!

In še nekaj, kar napad na dr. Tomanove domnevane škodljive zveze z dr. Fischhofom še posebno označuje, napad namreč, ki ga je zakrivilo »Narodovo« uredništvo, sklicujoč se na to, kar je bilo čulo iz Tomanovih ust in kar bi noviškimi gospodom ne bilo prav všeč, če bi — »Narodovo« uredništvo »hotelo nastopiti in govoriti«.

Opozoriti moramo tu na trditev v Slov. Nar. 1868, kjer v petem članku serije »Rešitev zastavice« dne 6. avgusta pisec A. D. P. zaključuje svoje izvajanje: »Tako bi torej po novih volitvah prišli iz dežja pod kap. Imamo sicer v dualizmu tudi znani § 19., ali kaj smo si bolji ž njim, ko je le na papirju, g. Toman pa že leto in dan Fischhofovo postavo o narodnostih... le v žepu nosi!« Ta očitek je izpopolnil uvodničar, ki je v Slov. Narodu 14. januarja napisal članek o § 19 in je najbrž identičen z urednikom Tomšičem. Naskočil je namreč tudi poslanca dr. Tomana, češ: »G. poslanec dr. Toman nam je sam na svoja usta pravil, da je le on spravil § 19 v drž. osnovne zakone. Do njega se torej posebno obračamo in ga živo prosimo, naj ne dopušča dalje, da bi to edino njegovo zakonsko dete hiral brez postave in varuha, ali moralo le beraške milosti prositi od duri do duri. Naj zopet enkrat povzdigne svoj izgovorni glas in pobešeno slovensko zastavo ter državnemu zboru neposredno predloži postavo o narodnostih, katero sta že pred leti izdelala z nemškim poštenjakom Fischhofom.«

Zadnji stavek obeh piscev nam priča, da sta članka vedela za Tomanove stike s Fischhofom. Po sklicevanju drugega celo iz ust Tomana samega. Kakor tu piše, ti stiki niso bili škodljivi za slovensko stvar. Ali je trditev, da bi bila Toman in Fischhof že pred leti izdelala »postavo o narodnostih«, točna in zanesljiva, bi bilo dvomiti. Kar že vemo iz našega uvoda (str. 42/3) — bi pisca mogla tu misliti le na Fischhofov zakonski osnutek o narodnostnih pravicah, ki ga je po Smrekarju dal zaupno poslati izrecno Tomanu začetkom septembra 1867, ker sta bila poslanca Toman in Klun člana ustavodajnega odseka in se tako lahko oba mogla zavzeti za Fischhofove predloge in misli. Da je Toman sodeloval pri stilizaciji § 19 je umljivo, verjetno tudi, da je skušal uveljaviti čim več Fischhofovih nazorov o pravicah narodov, ki naj bi bile po Fischhofovi zahtevi ustavno fiksirane. Saj vemo iz našega uvoda (str. 44), kako ugodno sodbo je izrekel Smrekar Fischhofu o Tomanu, ko mu je poslal Tomanov ugodni odgovor in njegove lepe upe o Fischhofovih zakonskih osnutkih. Pomanjkanje dokumentov zaenkrat zabranjuje končno sodbo o skupnem delu Tomana s Fischhofom pri sodelavi postave o narodnostih. Kolikor vemo, je Fischhof svoje osnutke rad poslal odličnejšim politikom v presojo, da je tako najprej zaupno zvedel njihovo sodbo. In podobno bo tudi umeti gornjo piščevo trditev o skupnem delu Tomana in Fischhova.⁹⁸

⁹⁸ Zakonski osnutek o avtonomiji dežela n. pr. je dal v končno presojo štajerskemu »avtonomistu« Kaiserhofu. »Vendar hočem končati do prihoda Kaiserfelda, čigar sodbo bi rad čul in mu dal morebitne pomote popraviti, ker se v upravi dobro pozna.« Charmatz, Fischhof, str. 205.

Ugotoviti pa se iz tega vendarle da dejstvo, da je zlasti člankar urednik znal za Tomanovo zvezo s Fischhofom od Toman samega vsaj leto prej, preden se je mogel na to sklicevati v navedeni ostri polemični beležki potem v decembru 1869. Ali je vedel tudi za Tomanovo zvezo s Smrekarjem, ki je bil pravi posrednik med Fischhofom in Tomanom, kadar je bilo politično potrebno? Mogoče. To pa je gotovo tudi že pred letom dni vedel, da Tomanovo sodelovanje s Fischhofom, poštenjakom, za Slovence ni bilo in ni moglo biti škodljivo, ker bi člankar urednik ne bil mogel od Toman zahtevati v januarju 1869, naj bi predložil kar direktno državnemu zboru skupno s poštenjakom Fischhofom izdelano in zlasti za Slovence prevažno postavo o narodnostih!

Kaj je bil potem kakšen napad na Tomanove zveze s Fischhofom v decembrskih beležkah »Naroda«? Naskok na prazen nič in v napačno stran! Ali ni mogel končno tudi Smrekar kot najožji Fischhofov sodelavec in izvestitelj vplivati na vsebino in obliko odstavka o Slovencih? Saj je bil vendar, recimo, še kolikor toliko po srcu Slovenec tudi v teh letih, se zanimal gotovo za svojo ožjo domovino in pazno sledil njenemu političnemu razvoju, kjer je bil svojčas tudi poslanec in se je bil boj med Nemci in Slovenci z vso odločnostjo za premoč. »Nihče se ni toliko trudil«, piše v pismu 5. dec. 1869 Riegru, »da bi čim natančneje proučil razmere, ki se nanašajo na pomiritev Avstrije«. Da bi bil zanemaril on, »privatni apostol spravne politike«, svojo lastno ožjo domovino, on, ki je moral sam nositi tragiko dveh src in dveh lic, imeti pa tujo kulturno orijentacijo? Ne — on je mogel biti izvestitelj in, če je res vplival na tisti Fischhofov sestavek o Slovencih, ni storil nič slabšega, kakor bi bil tedanji slovenski, poznejši »nemškutarski« poslanec dr. Klun, ki mu je bil kakor Smrekarju Dunaj druga domovina in ki je po mišljenju bil prav blizu Smrekarju kakor Fischhofu. Ali kot Dunajčani niso nikdar prišli v stik? Ali se nista poznala osebno vsaj Smrekar in Klun? Če pa sta se poznala, sta se razgovarjala tudi o »slovenskem vprašanju«, o političnih bojih v domovini itd. In Klunove informacije niso mogle biti iste kakor — Tomanove, že l. 1867, kaj šele l. 1869...

Dr. Fischhof naj bi bil pri spisovanju svoje politične študije v dogovorih res le z dr. Tomanom in drugimi Slovenci, tako trdi dunajski dopisnik ali vsaj razumeti ga moramo tako v zvezi s prvim njegovim sporočilom o pismeni zvezi s Fischhofom. In sicer »zastran slovenskega vprašanja«. To slovensko vprašanje pa ni v študiji nikjer posebej obravnavano, nego tako kakor vsa narodnostna vprašanja pod enotnimi vidiki. Za rešitev avstrijskega vprašanja je bilo treba Fischhofu poiskati osnovna načela, po katerih naj bi se rešila hkratu vsa »narodnostna vprašanja« vsaj v avstrijski polovici države.

V ta namen je bil Fischhof že v avgustu 1867 izdelal za kažipot znana dva zakonska osnutka, ki naj bi pravično rešila osnovno vprašanje monarhije, ter ju dal poslati v pretres najvplivnejšim poslancem in politikom. »Ne morem povedati«, se je izrazil tedaj prijatelju Wengrafu⁹⁷, kako sem bil konsterniran, ko sem prebral prvi osnutek (§ 17), izdelan v ustavodajnem odseku. Predvsem sem iskal določila o pravicah narodnosti, zakaj druge paragrafe je bilo treba z nekaterimi premembami samo po drugih ustavah posneti. O poglavju, ki je posvečeno narodnostim, pa sem upal, da bo dobilo originalno, čisto avstrijsko lice. Kako bridko sem

⁹⁷ Charmatz, Fischhof 209.

se prevaril v svojih upih. Kakšna frivolnost se kaže v tem delu!« In v pismu 1. okt. 1867 toži Fischhof istemu prijatelju:⁹⁸ »Razvoj konstitucijskega vprašanja me žalosti, ne da bi mi vzel pogum. Če postane Kaiserfeld zastavonoša centralistov, škoduje s tem sebi, ne Avstriji, in on pojde kmalu po poti vseh Bachov in Schmerlingov. Svojevrstno sestavljeno telo Avstrije se ne da potisniti v nobeno obleko po centralistični prikrojitvi, pa naj bi jo napravil Herbst, Kaiserfeld ali katerisibodi drugi krojaček ozkih političnih prs. Gospodje ne poznajo niti prav preprostega krojaškega pravila, da se mora suknjič prilagoditi telesu, ne pa telo suknjiču...« In ko je pričel izdelovati sam svoja dva osnutka, ki naj bi skušala dati podlago za rešitev narodnostnega vprašanja, je že tedaj sklenil to vprašanje še temeljiteje obdelovati. »Ko bom skončal to suhoparno delo, lotiti se hočem potem«, piše 27. avg. 1867 prijatelju Wengrafu, »brošure 'Avstrija in poročstva njenega obstoja', ker me zdaj najbolj zanima.«

Zakaj ga je najbolj zanimala?

Malo pred to napovedjo je namreč zapisal kaj značilne vrstice: »Kakor upam, sem v svojem osnutku v polni meri ustregel narodnostim in kljub temu ne najdem v njem nič, kar bi bilo za državo kočljivo. Samo narodna nestrpnost in krivičnost ogrožata državo; strpnost in pravičnost jo bosta zavarovali. V Švici, ki šteje komaj sedem devetin površine, njeno prebivalstvo komaj polovico Češke, žive tri narodnosti pri polni enakopravnosti mirno in srečno druga poleg druge. Zakaj se ne bi mogla dva naroda Češke dobro počutiti pri medsebojnem spoštovanju lastnih pravic? Ali škili s poželjivimi pogledi švicarski državljani francoskega ali italijanskega jezika proti Parizu ali Florenci? Naj se dá narodom v Avstriji, da se morejo neovirano in veselo razvijati kakor v Švici, in Moskva ne bo več Mekka Slovanov.«⁹⁹ Da pri nas tako preprostih resnic tako malo politikov razume, kaže, kako jim je strast skalila pogled...

Tako prehajam zdaj brez oddiha k izdelavi osnutka o avtonomiji dežel. Moje majhno poznavanje upravnih podrobnosti me bo zelo oviralo.«

»Avstrija kakor Svica! — Ta misel je torej Fischhova vodila že pri izdelavi prvih dveh osnutkov za rešitev osnovnega državnega problema! To misel pa je gojil, kakor Smrekar v pismih Riegru vedno in vedno opozarja, iz davna zlasti Rieger, a tudi med Slovenci je bila po Einspielerjevih »Stimm. aus Innerösterreich.« in »Slovenu« večkrat naglašena. Poslanec Klun, ki je bil s Tomanom izvoljen za člana ustavodajnega odseka, jo je istotako gojil ter jo izrazil v nagodbni delegaciji Riegru 27. avg. 1867,¹⁰⁰ slučajno torej istega dne kot Fischhof Wengrafu, na kar je Rieger pritrdil: »Popolnoma odobravam vaše načelo: Avstrija se naj preuredi v monarhično Švico.«

Tako v Klunovem pismu Bleiweisu 28. avgusta 1867.¹⁰¹

⁹⁸ Isti, str. 211.

⁹⁹ Pod vodstvom Čehov so šli v maju 1867 tudi nekateri Slovenci, Hrvatje in Srbi v Moskvo na narodopisno razstavo, kar je dalo Nemcem lepo priliko za veliko pohujšanje, Slovanom, zlasti Čehom pa za dobrodošlo politično demonstracijo.

¹⁰⁰ Rieger je s tovariši tedaj prišel na Dunaj po češke kraljevske insignije. Zeithammer, I, 43.

¹⁰¹ Naši Zap., VI, 72.

Ali je Fischhof poznal Klunovo mišljenje? Jeli morda tudi dr. Toman nosil isto misel v svojem srcu? Bila bi torej dva slovenska poslanca v tem vprašanju istih nazorov s Fischhofom vred in Fischhof je mogel tem bolj misliti na izdelavo brošure s to osnovno mislijo, čim ji je vzel za osnovo vprav najljubšo Riegrovo misel, hoteč že a priori s tem pridobiti za svojo rešitev avstrijskega vprašanja — Slovane.

Umljivo, da taka dve leti dozorevajoča politična študija ni imela in ni mogla imeti drugega namena, kakor služiti vsem poštenim in za Avstrijo vnetim politikom vseh narodnosti, jim biti politični vademecum in kakor zakladnica političnih idej za konkretno rešitev avstrijskega vprašanja, ki je bilo — narodnostno vprašanje. Povsem naravno, da so privilegirani Nemci, zlasti na Češkem in Moravskem, bili proti vsaki ustavni premembi, Slovani pa za radikalne reforme. Zato tudi neprijetno presenečenje na eni, zadoščenje na drugi strani — ob pojavu brošure, ki je hotela pravico vsem deliti in tudi v narodnostnem pogledu — izvesti izenačitev, torej narodno enakopravnost.

Žalostno bi torej bilo, če bi bila slovenska javnost znala ob pojavu tako izredne brošure, kakršna je bila Fischhofova, in v tako kritičnih razmerah, kakršne so vladale ravno decembra 1869 v avstrijski notranji, a se napovedovale tudi že v zunanji politiki, kazati predvsem svojo malenkostno prepirljivo stran. K sreči pa moramo ugotoviti, da sta oba lista, »Novice« in »Slov. Narod«, storila svojo polno dolžnost, ko sta v daljših člankih seznanjala svoje bralce in vso slovensko javnost z glavno vsebino vprašanj, ki jih je obravnavala Fischhofova znamenita politična študija, in da nista štedila s priznanjem.

Saj piše o Fischhofu in velikem pomenu njegove študije sam »Slov. Narod«, že 9. dec., torej že pet dni po izidu brošure, v uvodniku¹⁰²: »Avstrija in poročstva njenega obstanka«: To je naslov dolgo pričakovane politične knjige: dr. Fischhofa (*Oestereich und die Bürgschaften seines Bestandes... Politische Studie von Dr. Adolf Fischhof, Wien 1869, Wallishaussersche Buchhandlung.*) Za danes podajamo nekatere oddelke iste knjige, iz katere bo bralec brž razvidel, da tu govori sicer Nemec, pa pravičen Nemec in dober Avstrijec zraven političnega misleca. Fischhof l. 1848 eden glavnih korifej tačasnega svobodnostnega gibanja, potem v času reakcije političen mučenec, ni se od tačas več udeležil javnega delovanja. Zdaj ko je Avstrija zapletena in zamotana po svojih nemških politikih kakor nikoli, zdaj prihaja slavni nemški svobodnjak in priporoča kot edino rešilo: federalizem, spravo s Slovani, politično avtonomijo kakor v Švajci. V tem kritičnem času od tega moža in s tacimi predlogi: vse to dela knjigo prevažno. Vsi časopisi prinašajo obširne odlomke. Torej bomo tudi mi nadaljevali. Menda ni treba opomniti, da Fischhof govori kot nemški domoljub. Po tem se ni ogniti, da Slovan sem ter tam misli drugače. Kot politikarju in Nemcu smo mu Slovanje le orodje, le material. Ali politika ni sentimentalna. Naj nam dade narodne pravice, da se ukrepimo, po vzrokih ne bomo gledali, dasi so za Slovane poducljivi.«

Še natančneje in obširneje so »Novice« orisale dr. Fischhofa in pomen njegovega najnovejšega dela za Slovane in njihovo politiko. Svoj referat,

¹⁰² List je prinesel v več naslovov deljeni referat. Poleg tu že navedenega naslova še te: dne 11. dec. članek »Švajca«; 14. dec. »Federalizem«; 16. dec. »Narodne manjšine«. — Pisal je referat vsaj zadnji skoraj gotovo dr. Janko Pajk, ki je pozneje v letniku 1870 napisal v Narodu: Odprto pismo Fischhofu.

ki so ga razdelile na tri zadnje številke: 50 (15. XII.), 51 (22. XII.) in 52 (29. XII.) so prinesle pod enotnim naslovom »Avstrija in poročstvo njenega obstanka«. Takoj uvodoma imajo sledeče splošno zanimive življenjske podatke o avtorju in označbo njegovega spisa (15. XII.):

»Koliko važnosti so te bukve, priča jim je to, da vsi časniki od konca do kraja pretresajo jih obširno in izpisujejo iz njih tehtnejše stvari.

Ime Fischhofovo je na glasu že od leta 1848, in že samo to, da je knjiga njegova, obrnilo bi bilo veliko pozornost vseh politikov na to, kaj on pravi. Tem večje pomembe pa je dandanes, ko ravno kljenka ministerstvu, ki je dve leti na čelu vlade, in pa ustavi decemberski, ki je po njem se rodila na svet.

Kdo pa je vendar ta Fischhof, da je tako na glasu? — bode vprašal marsikter naših bralcev, kteremu politikovanje ni ravno vsakdanji kruh. Fischhof je po rodu Nemec, po veri jud, po stanu dohtar zdravilstva, in kot zelo čislán zdravnik je tudi bogat mož. Leta 1848., ko je Avstrija rešena bila verig absolutizma, je bil državni poslanec v prvem državnem zboru; ker je zastavo svobode visoko nosil, dolžili so ga mnogih političnih hudodelstev, pa naposled so spoznali, da se ni ničesar ukrivičil.

Tak je mož, kteri je pisal to knjigo, ktera odkritosrčno, temeljito in mirno dokazuje, da Avstrija stoji na propadu, in da jo rešiti more le federalistična ustava na podlagi ravnopravnosti vseh narodov. Da je taka tehtna beseda prav kot bomba padla med nemškutarje avstrijske, nenemškim narodom in poštenim Nemcem pa, čeravno celo vsaki besedi ne pritjajo, je zvezda danica, lahko se razume samo ob sebi. Zato ni čuda, da nemškutarski časniki in njih privrženci njegove nasvete imenujejo »sanjarije«, časniki pa možaki, ki so pravega avstrijskega duha, jo pozdravljajo kot edino zdravilo na smrt bolne Avstrije. Nobeden pa, bodisi kakoršne koli stranke, ne upa se dotakniti njegovega poštenja, kajti Fischhof je neodvisen mož in živi brez častilakomnosti samo svojemu zdravilskemu poklicu.

Ker pa je Nemec z dušo in telesom in ker nemški narod tudi v tej knjigi povzdiguje nad vse, a vendar Nemcem brez ovinkov v obraz pravi: »vi ste grešili, vi ste s svojim gospodarstvom čez vse druge narode krivi nesreče Avstrije« — in ker je po veri jud in ker ravno v judovskih rokah je skoraj vse dunajsko merodajno časnikarstvo, ktero bi rado v žlici vode potopilo vse pravice družih narodov, prav zato je ta knjiga res bomba, ki je počila pred nemškutarstvo in hebrejstvo, — zato krščeni in nekrščeni, judje, to je, nemškutarji na Dunaju in zunaj Dunaja obirajo njegovo knjigo, češ: »to je vse nič! Vsak drug pa, ki ima srce za pravico in za Avstrijo, pa se raduje o tej knjigi, ker vsacemu od njih iz srca govori, in zato se bode odmevala v milijonih avstrijskih src«.

Kako prenagljeno je in krivično bilo hudovati se in napadati zvezo Slovencev, zlasti Tomana, s Fischhofom, priča isti Slov. Nar., ki je objavil 11. dec. tisti ponesrečeni napad na Tomana in Razlaga, ko je istočasno priobčil dopis iz samega Maribora, bržkone dr. Pajkov, glaseč se:

»Fischhofova brošura je kakor bomba padla med naše Nemce in Nemškutarje. Posebno na ono mesto prevažne brošure, kjer je govor o potišenji različnih narodnosti, in kjer Fischhof narodne kurije¹⁰³ predlaga, se prav pogadje

¹⁰³ Ker dopisnik ravno narodne kurije omenja in jih »mariborski rodoljub« — dr. Pajk v odprtem pismu na Fischhafa posebno kritično obdelava, je soditi, da je tudi dopisnik istovesten ž njim.

h u d u j e j o. Mi nismo sicer vajeni od brošur, in čeravno bi Fischhofove bile, preveč pričakovati; ali če pomislimo, da jo je Nemec pisal, tedaj si lahko predstavljamo, da je slovansko vprašanje že zares nujno postalo. Ako tedaj hočemo od takih važnih in redkih prikazni v nemško-avstrijskem taboru kaj dobička imeti, treba se je posebno nam krepko podvizati, da pravična beseda tudi meso postane. Doba je preimenitna in nadepolna; ali ona tirja tudi celih mož in zedinjenih narodnih moči.

Ta mariborski dopisnik je trezno presojal pomen brošure in korist njeno za »slovansko vprašanje« vobče, torej tudi za rešitev slovenskega vprašanja. To, kar so Nemci odklanjali, bi moglo biti pod gotovimi pogoji dobro in koristno prav za Slovence.

Še zanimivejši skoro bi rekli prav pereč pa je ravno glede rešitve slovenskega vprašanja izvirni dopis iz Celja, spisan 16., priobčen pa 18. dec. tudi v Slov. Nar. Pod naslovom »Fischhofova brošura in zedinjenje Slovencev« piše dopisnik: »Po načelih, ki so razviti v Fischhofovi knjigi in po mislih zgodovinarja Springer-a, ki so v tej knjigi razbrane, dalje po mislih podpredsednika nemškega narodnega zbora barona Andrian-a, barona Eötvösa in dr. Mühlfelda — bilo bi med narodnostimi geografične meje postaviti. Tako bi, kar se tiče dežel, kjer Slovenci prebivajo, bila spodnja Štajerska in spodnja Koroška od gornje Štajerske in gornje Koroške ločiti. Ločeni deli bi se imeli v administrativnem in postavodajnem oziru kot samostojne dežele ustanoviti in bi dobili pravice zdajnih deželnih zborov. Potem bi se imele posamezne dežele, v katerih Slovenci prebivajo, djati pod skupni imenovalec (gemeinschaftlichen Nenner) kakor Rudolf Mohl pravi, in to bi bil, kar se tiče Slovencev občni (generalni) deželni zbor šestih slovenskih dežel in deželskih oddelkov. Na ta generalni deželni zbor bi imele prehajati tiste skupne zadeve, ktere bode imel zdanji državni zbor samoustavnim narodnim skupinam odstopiti, namreč: politično upravo, pravosodje (izvzemši postavodajo o trgovinstvu in menjičnih rečeh), boğočastje in uk, ter po prevzetji kvotne sisteme tudi finance. Med seboj bi se potem posamezne dežele in samostojni deli dežel dogovorili, ali se jih deželni zbori kot okrožni zbori (Kreistage) ohranijo, ali pa se svojih pravic odpovedo, oziroma te pravice skupnemu deželnemu zboru izročé. Temu generalnemu deželnemu zboru bi bila autonomna iz štírih državnih tajnikov obstoječa deželna vlada odgovorna. Za Slovenijo imenovani minister pa naj bi imel poslovanja med vladarjem in deželnim zborom posredovati.

To se da po brošuri posneti. Kar pa se mene tiče, bi bil pač za ločitev gornje Štajerske od spodnje, kakor za ločitev južne in severne Koroške, potem pa bi bil zato, da se vse slovenske dežele naravnost v Slovenijo popolnoma strnejo. In precej naj bi se naredili volilni okraji po 10.000 duš, iz katerih volilnih okrajev naj bi se volilo v ustavodajen deželni zbor. Jaz se namreč opiram na misel, da s polovičnimi naredbami ne bomo nikoli prišli do zaželjenega cilja, ki je: »zedinjenje vseh Slovencev«.

Dr. Janko Pajk in brošura.

Isto vprašanje, kakor ga je celjski dopisnik na kratko očrtal v zvezi s Fischhofovo brošuro, je potem politično kritično obdelal »mariborski rodoljub«, dr. Janko Pajk 15. do 20. januarja 1870 v Slov. Nar.,¹⁰⁴ kjer je v

¹⁰⁴ Ponatis v: Pajk, Zbr. sp. I.

obliki odprtega pisma g. dr. Fischhofu na Dunaju objavil pripombe v daljšem članku »Slovenci in narodni jih program« kot filozof, sociolog in politik.

Pajk presoja tu le dve stvari v Fischhofovi »bogati zakladnici«: predlog o avstrijskem federalizmu in nasvet o narodnih kurijah. S tem pa upa »vsaj košček slovenskega programa pojasniti.«

Glede avstrijskega federalizma sumi, da bi se dal oživotvoriti po Fischhofovem »napotku, ki za vživotvorjenje federalizma ni občeveljaven«. Fischhof jemlje za federalistične prvine avstrijski zvezni državi avstrijske kraljevine in dežele, a dvojbeno je, mora li se temu načelu povsod in po vsakej ceni zadostiti. Pri federalistični prevreditvi Avstrije se ne sme »enega in tistega federalističnega obrazca« držati, ker bi se potem nekaterim narodnostim lahko še dalje godila krivica.

Z uvedbo narodnih kurij v mešanih deželnih zborih bi se, kakor Fischhof meni, ne dalo preprečiti nasilje močnejšega naroda in bi se lahko krivice godile narodnim manjšinam. Vsaj za nekatere narodnosti bi tako sredstvo ne zadostovalo. Po podrobnem razmotrivanju sistema narodnih kurij od praktične strani zaključuje, da bi jim, kakor Fischhof sam priznava, bilo težavno določati predmete, ki bi o njih narodne kurije glasovale. Treba bi jih bilo do podrobnosti naštetih, kar pa se ne da doseči; brez natankega naštevanja pa bi ostale kurije prazen zakon. »Konec vsega bi bil: ali popolno narodno nasilstvovanje od strani večine ali pa narodno ločenje. Kurije bi toraj pri nas po tem, kakor stvari zdaj stoje, lahko nasprotno temu dosegle, kakor nameravajo.«

Kakšno korist bi torej imeli Slovenci od kurij? Nobene, odgovarja Pajk.

»Ali vzemimo«, piše doslovno, »da dobodo Slovenci po kakem kroninem ukazu povsod, kjer so v narodnej manjšini, svoje kurije! Posito, da se to zgodi; kaj bi imeli Slovenci ko narod od teh kurij? Nobenega dobička. Kajti boj, kateri vže bijejo za narodnost, ostal bi šče na dnevnem redu; duševne in parlamentarne moči slovenske, katerih pri malem narodu more le primerno malo število biti, cepile in tratile bi se po nepotrebi v različnih zbiorih; provincijalne različnosti bi med slovenskimi plemeni ostale ali kakor zdaj, ali šče povekšale se pri tako osamljenem životarenji; telesne kreposti Slovencev bi po tem, ker bi skoro povsod v manjšinah bivajoči obupni in zastonski narodni boj bojevali, jele hirati in sehnati; slovensko obrazovanje bi moralo ali na istej stopnji ostajati kakor je sedaj, ali pa zmanjševati se, ker bi vsaki del naroda pri vsej svojej narodnej svobodi (postavimo, da si jo pridobe) zavoljo malega narodnega števila premalo denarnih sredstev imel k ustanavljanju potrebnih viših učilišč; različnosti v verskih, naučnih, političnih in socijalnih nagledih bi pri tej razkosanosti vedno večje postajale, ker bi si neslovenske večine povsod druge deželske zakone dajale, proti katerim bi se slovenske manjšine zastonj upirale, kakor se vže zdaj godi, da ima vsaka druga slovenska dežela druge šolske, druge volitvene zakone, drugo pojmovanje o cerkvenem življenji, drugo politično upravo itd.; sploh rekoč: narod slovenski bi izgubil v nadaljevanj in zakonito utrjenej razkosanosti znamenje posebne in enotne narodnosti in bi po svojej kantonskeje razcepljenosti in po zakonitem životarenji svojih malih kosov postal slovenska drhal, ktera bi ne mogla politično ni živeti ni umreti. Kje bi ostale pri takej razdeljenosti dobrote svobodnega naroda? Kje bi ostala narodna slovenska po-

litika? Kakov vpliv bi hoteli Slovenci na vodstvo države imeti? Kako bi mogli o sebi svobodno razpolagati, kar se vsakemu svobodnemu narodu mora priznavati? Kako hote Slovenci avstrijske državi krepek steber in trdna podlaga biti, oni, ki bi bili vsakej deželi, kjer prebivajo, le zavor in državi boleni ud? Kakova hoče naša volja, kakov naš nrav, kakova naša nrvnost postati, ako bi se naša narodna zavest v drugem ne pokazala nego v vednem nekanji, v vednej brambi, v vednem podkopanju in izpodrivanju nasprotnega nam deželskega in državnega nadvladanja? Kajti, ako bi se večine šče toliko prizadevale, narodno nas umoriti, pri sedanjej literaturi, prosvečenosti in zavednosti ne bi se dal naš narod z enim mahom zatreti, nego le po dolgem mučenju in preganjanju od vesi do vesi, od hrama do hrama uničevati in pokončavati, kar bi Slovencem in tudi državi na kvar bilo.¹⁰⁵

Pri utrjenji sedanje slovenske razkosanosti in tudi pri vredjenji narodnih kurij bi vsi državni in osnovni zakoni, med temi čl. 19, ostali nam prazne besede, ker se dobro onih zakonov posluževati ne bi mogli; svobodnost osebe pri sužnjosti naroda ostala bi kričeč absurdum; pri nadaljevanji sedanjega stanja bi Slovenci figurirali samo v statistikah kakor narod; razkosani kakor sedaj, nismo neposredni členi države, niti prosti podložniki državi kakor enemu telesu, nego dvoji, troji službeniki dvojim, trojim gospodarjem, najme nadvladajočim narodom in potem šče le državi; brez narodnega zedinjenja smo narodni duh brez narodnega telesa, smo narodova senca, ne narod. —«

Slovenci zato hočejo pravico, da na svojem nepretrganem zemljišču združijo vse narodne kose v eni celoti. »Dokler Avstrija stoji, ima Slovenec pravico v njej po svoje živeti, ima pravico od Avstrije poroštvo svojemu razvijanju tirjati.«

Za tako narodno celoto so dani vsi življenjski in kulturni pogoji, ki jih Pajk podrobno našteje, končno pa ostro naglasi: »V pretečih Avstriji slučajih hoče narod slovenski združen biti, da si v svojem času svojo bodočnost tudi sam odločevati premore. Posebno v sedanjih časih mu od strani Nemčije žuga nevarnost, zato hrepeni Slovenec, svoj dom čem brže postavljen imeti, da se more v njem sovražnih neviht tem leže ubraniti.«

Taka ostra naglasitev narodne samoodločbe že tiste dni je nekaj izrednega, njena formulacija nenavadno dalekosežna, če pomislimo vse dogodke in krize, ki jih je moral Slovenec preživeti v stari monarhiji tja do njenega razsula 1918 v razkosanosti.

Kako bi bili tega leta sami odločali o svoji usodi, če bi bili 50 let vživali blagodati »zedinjene upravne Slovenije«, se v generacijah navadili o svojih zadevah sami in po svoje odločati in gospodariti, o tem se da le misliti ob spominu na komaj pričeto večjo tvornost kranjskega deželnega zbora s sicer umejeno samoupravo, a po vpeljavi splošne volilne pravice z neodvisno slovensko večino.

Ako bi bili imeli ob času majniške deklaracije 1917 in ob razsulu že 50 let vpeljana to, kar smo si n. pr. ustanovili šele z Narodnim svetom in prvo Narodno vlado v okviru Narodnega Vieća, končali torej tam, kjer smo 1918 šele pričeli, mogli bi bili resnično povsem svobodno odločati vsi Slovenci kot ena sama celota, razun beneških, o nadaljni svoji usodi. Stalo bi pred nami vprašanje za trojno odločitev: ali da ostanemo v zvezi z novo-

¹⁰⁵ Zgodba Slovencev v Italiji po svetovni vojni!

nastalo srednjeevropsko (»avstrijsko«) konfederacijo, kakršno si je bil v glavnih potezah zamislil prof. Denis oktobra 1914, ali za federacijo z brati na jugu ali pa za samostojno državo, ki bi pod mednarodno garancijo uživala popolno neodvisnost s to nalogo, da bi vezala sever in jug, zapad in vzhod ter tvorila idealen most med romanskimi, germanskimi in slovanskimi interesi. Bila bi to skoro idealno zaokrožena narodna država prav po Vodnikovi misli, da »Ilirija prstan Evropan naj bo.«¹⁰⁶

Nemogoča stvar?

Pod pogoji petdesetletnega samoupravnega življenja vseh Slovencev ne! Saj je ravno Denisova misel o rešitvi »avstrijskega vprašanja« lepa priča za možnost tudi te najradikalnejše rešitve. A ne le francoskega profesorja Denisa, nego tudi v domovini visoko cenjenega angleškega profesorja Arnolda J. Toynbeeja, ki je že v začetku svetovne vojne konec l. 1914 in nekaj mesecev pred zloglasnim »londonskim paktom« na svojem zemljevidu z mejami označil posebno državo »Slovenijo« za Slovence.¹⁰⁷

Pri vprašanju namreč, komu naj bi pripadlo po eventuelni zmagi entente in ob razdelitvi Avstrije ozemlje, ki na njem prebivajo Slovenci, ali k novi Nemčiji ali k Italiji, odloči Toynbee tako :

»This brings us to the negative conclusion that the 'Slovene Unit' must not be incorporated politically either in Italy or in the new Germany. Laibach and Gottschee would veto Italian annexion, Parenzo and Abbazia German, the Slovenes who are making themselves a power in Trieste would veto both. It remains that it should either enter the 'Sou-

¹⁰⁶ Zanimiva je vzporedba Pajkove samoupravne združene Slovenije po svojem obsegu z Denisovo konfederativno državo (»Jugoslovansko skupino«). V pismu slovečemu Angležu Setonu Watsonu piše Denis 31. okt. 1914 iz Pariza, kako misli avstro-ogrsko vprašanje rešiti. Od vse monarhije bi ostala le »Avstrijska konfederacija« na najširšem temelju. »Etablir une confédération assez large, de manière à laisser à chaque diète une autorité fort étendue: n'accorder au Parlement central que l'autorité nécessaire pour les affaires militaires et étrangères, les chemins de fer et les postes.« Obsegala bi le štiri skupine, namreč: 1. Češko, Moravsko, Šlezijo, Slovaško. 2. Nemške dežele. 3. Ogrsko, zoženo le na resnično madžarske kraje. 4. Jugoslovanska skupina (Kranjsko, južno Koroško, del Štajerske, Istra, del Hrvatske) s Trstom kot svobodnim pristaniščem. (Prim. Le Monde Slave 1930, maj-junijska štev., ki pa je zakasnila zaradi posvetitve Masaryku in izšla šele 1933 v dec. — Članek Setona Watsona »Une correspondance Denis-Masaryk.«) Pajk pa piše v članku »Program« l. 1869 (Sl. Nar. št. 126 Zbr. sp. I, 21) o obsegu, ki naj ga dobi »združena slovenska upravna enota«:

»Da pridemo do zedinjene Slovenske, ktera nam bodi šče le pot k večji narodni svobodi in politični moči, treba nam vse žile napinati. Najprvle se morajo etnografične meje zaznamovati in število slovenskih ljudi določiti. — V zedinjeno Slovenijo moramo zahtevati Štajersko, Koroško, Goriško, Tržaško okolico in slovenski del Istre; tudi Prekmurce moramo tirjati. Mestom ostanejo jih dosedanje pravice in tudi nemška narodnost se bo zakonno hranila. Trst mora svojo okolico izgubiti in naj bo svobodno mesto s posebnim zborom.«

¹⁰⁷ Pri Toynbeeju odloča v glavnem geografsko gospodarsko načelo pri določanju meja. Zato je podredil temu načelu tudi narodnostno na Štajerskem in Koroškem. Ker gre glavna prometna žila iz Dunaja (in Ogrske) prek Pragerskega, prek Maribora in Celovca in veže Beljak z italijansko nižino, ker tvorita spodnja Štajerska in Koroška nedeljivo geografsko enoto in ima po Toynbeeju vse to ozemlje enoten nemški videz, zato gre Toynbeejeva meja med Avstrijo in Slovenijo od prejšnje italijanske meje po Karavankah na Pohorje, nato zavije proti jugovzhodu na hrvatsko mejo, tako da postane Celje obmejno mesto, kakor je danes Maribor. S Hrvatsko ostane ista meja, gre mimo Reke in objame vso Istro in ves tržaški zaliv ter teče ob Soči mimo Gradiške (ki pride k Italiji) po stari avstrijski meji do nove avstrijske. Toynbee Arnold J.: Nationality & the War, London and Toronto, 1915, 258 sl., Zemljevid št. III.

thern Slav United States' or become an independant political unit guaranteed by Europe.

The latter alternative is undesirable. Tiny states in occupation of important and intensely coveted economic assets are not likely to possess the increasingly large scale to which modern life is tending, or for defending them against the aggression of bigger organisms that think they could use the opportunity better. But it would be still worse to force a political destiny upon a population of this size against its will. It is probable, however, that the general sense of the various elements, as expressed in the plebiscite, will reveal itself in favour of federating the unit with the Southern Slavs as a third member of their Union.¹⁰⁸

Če sta Denis in Toynbee mislila na posebno rešitev slovenskega vprašanja iz lastne pobude, koliko laže bi ga bila šele tedaj, če bi morala računati z že ustvarjeno enoto in voljo naroda. Pajkova »Zedinjena Slovenija« bi bila 1918 res samo lahen prehod v vsako izmed treh možnosti, torej tudi v popolno samostojno državo kar via facti, ako bi to bilo tudi vsestransko priporočljivo seveda. Zakaj varnost malih ob velikih in pohlepnihih sosedih je zelo kočljiva zadeva.

Eno je gotovo: petdeset let staro »Zedinjeno Slovenijo« bi bilo neprijemno teže razkosati v prid Nemcev in Italijanov po kakršnemkoli načelu. In tudi Toynbee, ki nam je že v začetku svetovne vojne dal lastno državico »Slovenijo«, bi bil gotovo drugače utemeljeval in drugače risal meje tej državi, kakor pa jih je utemeljeval in risati dal konec 1914, češ¹⁰⁹ »videli smo, da je 'Slovenska unija' bolj geografskega kakor narodnostnega značaja. In tako, ko moramo pri določitvi njene natančne razsežnosti ugoditi kolikor mogoče zahtevam slovenskega življa in večine, po kateri smo imenovali ves teritorij, jih moramo podrediti geografskim ozirom. Slovenija je voz gospodarskih žil in dispozicija teh žil mora biti odločilen faktor pri omejitvi. Mi ustvarjamo Slovenijo z namenom, da bi Avstrija in vsa Nemčija z njo dobila prosto zvezo z Adrijo, ne da bi ji bilo treba skozi hrvaški teritorij na eni strani in ne skozi italijanski na drugi; tu sta dve obstoječi železniški progi, po katerih bi se dalo to doseči.« (Južna in Tursko-karavanška železnica.)

Kljub takemu načelu tudi Toynbee ne bi mogel kar tako dodeliti skoraj vseh štajerskih in vseh koroških Slovencev nemški Avstriji, Prekmurcev pa Madžarom. Zakaj razbijati in cepiti že utrjene narodne in

¹⁰⁸ L. c., str. 250-1. V prevodu se glasi: To nas privede do negativnega zaključka, da bi »Slovenska unija« ne smela biti politično združena ne z Italijo, ne z novo Nemčijo. Ljubljana in Kočevje bi se protivila italijanski aneksiji, Poreč in Opatija nemški; Slovenci, ki v Trstu postajajo sila, pa obema. Ostane torej, da bi vstopila ali v »Južnoslovanske združene države« ali pa postala neodvisna politična unija z garancijo Evrope.

Zadnje alternative ne bi bilo zeleti. Drobne državice v posesti važnih in zelo zaželjenih posesti ponajveč nimajo virov, da bi upravljale te posesti na veliko in v dvigajočem se vzponu, h kateremu stremi moderno življenje, ali da bi jih branile proti pohlepu večjih organizmov, ki bi mislili priliko lahko in bolje izkoristiti. A bilo bi še slabše, ko bi se hotela vsiliti politična usoda narodu takega obsega proti njegovi volji. Verjetno je, da bi se v plebiscitu pokazala splošna želja različnih elementov v korist federativne zveze Južnih Slovanov, da bi stopili vanjo kot tretji član...

Toda, kjer gredo želje vsaksebi, zmaga često negativni predlog, in če bi plebiscit odločil za separatizem, bi ne bilo ničesar več pripomniti k političnemu vprašanju.

¹⁰⁹ L. c. 257-8.

gospodarske enote je vsekakor težje delo kakor pa ločiti en del od drugega, ki doslej ni bil v nobeni upravni ozki zvezi z njim, nego prideljen narodno tujemu življu.

Ta nazor je izpovedal prav jasno tudi dopisnik »od timnsko-beneške meje« (kaplan Karol Vales) 13. okt. v Slov. Nar. 1868 proti koncu šestega članka serije »Slovenci zedinimo se!« pišoč: »Omenil sem, da nam je vsem Slovincem, zlasti pa še najbolj nam primorskim Slovincem, ktere nas utegnejo praj ali slej v bodočih vojnih homatijah lahko sosednji Avstriji malo prijazni Lahi pogoltnili; ter tudi zarad tega menim, da bi se z družena Slovenija lažje protivila in protestirala vsakemu nadaljnjemu posilnemu trganju slovensko-avstrijske pokrajine. Nismo morda v teku zadnjih vekov dovolj naroda s tujčevanjem izgubili in nismo li nedavno od tega zopet (1866. l.) 35.000 beneških Slovencev izgubili ktero so »per fas et nefas« od slovenskega trupla odtrgali in laškemu molohu v nenasitljivo žrelo neusmiljeno strmoglavili, kteri so sebi, nam in Avstriji za vse veke izgubljeni? Ako bi ne bili po nekdanjem nesrečnem političnem razdeljenju k beneškemu kraljestvu spadali, bi ne bili od nas odtrgani, kajti le politično njim, nam in Avstriji škodljivo razdejanje je bilo temu krivo, zraven pa tudi to, ker se za ohranjenje tistega dela Slovencev ni ničesar storilo, ampak v vsakem oziru pollaščevanju pripustilo, tako da se je pri glasovanju za zedinjenje z Italijo glasove, ki so se drznili (!) za Avstrijo glasovati, lahko na prstih obeh rok sešteti moglo. Gorje je bilo tistemu, ki bi se drznil glasovati zoper združenje z Italijo. Med tem malim številom so bili nek trije slovenski rodoljubi, kteri so ljudstvo prigovarjali, da bi za Avstrijo glasovali, ali Lahi in Lahoni so jim strašno žugali, ako bi zoper Viktor Emanuela glasovali, in tako je bilo vse zastoj. Tako umejo Lahi »suffrage universel«.

Kratko in malo, kadar bi šlo za odcepitve dela od že ustvarjene večdesetletne narodno politične enote, bi gotovo protestirala ne le vsa celota, nego tudi prebivalstvo dotične pokrajine samo vse drugače nastopilo proti odcepitvi, kakor pa je nele v Benečiji nego tudi ob plebiscitu na Koroškem z a priključitev k Jugoslaviji. Zakaj skupno življenje v rodovih ustvarja tradicijo, ta pa je često nepremagljiva sila. In tako lahko trdimo: za že tolikoletno politično-upravno skupnost bi bili Slovenci že iz početka vse občutljivejši in odpornejši, gotovo pa tudi delavnejši, ker bi šlo za ohranitev že ukoreninjene celote in pridobitev nove popolne samoodločbe. Svoje pridobljene pravice in svojo narodno posest bi bili potem mogli vse drugače braniti, kakor smo jih na svetovni mirovni konferenci — do zadnjega razdruženja, šele z Narodnim svetom in prvo Narodno vlado upravno zvezani in samostojni, a premalo pripravljeni in neizkušeni v samovladanju, zato pa »otroško veseli« in čezmerno navdušeni nad — »obljubljeno deželo«!

Če torej premislimo do zadnjih odtencev Pajkovo misel in posledice petdesetletnega vživanja resničnih samoupravnih pravic, polstoletno šolanje v samoupravnem poslovanju vseh slovenskih krajev kot ene politično upravne celote, upravljane iz skupnega našega narodnega središča — moramo mirno reči: ob prevratu 1918 bi Slovenci mogli dokaj zreleje presojati svoj srednjeevropski položaj in krojiti svojo bodočnost. Naše uradništvo, utirjeno in izvežbano v samoupravi slovenski, bi bilo znalo enako kot češko takoj poprijeti in samostojno dalje voditi delo, odločati na lastno

odgovornost po novih prilikah in okoliščinah v okviru delokroga in višjih domačih navodil — lastne Narodne vlade, ki bi bila tudi vse kaj drugega in takoj v začetku samoumevno imela potrebno vsenarodno avtoriteto, ne pa to, kar smo si čez noč ob strani Narodnega sveta namesto dveh prejšnjih oblasti, deželne samoupravne in državne nadzorne, ter seve vrh vsega še to kmalu lahkomišelnost izročili v roke drugim v nezaupanju lastnim močem, sposobnostim in zmožnostim, prepustili odločanje v vseh vprašanih vedno le »višji« inštanci nad Narodno vladu in tako polagoma sami ustvarjali mesto dunajskega sprva zagrebški, potem pa belgrajski — centralizem s še hujšimi posledicami. Stari Avstriji v novi uniformi, sluge prej, sluge pozneje: usoda politično sicer razgibanega naroda, a brez koncentracije vseh narodnih sil. Zato: ker Slovenci niso imeli dolgotrajne narodne samoupravne skupnosti, so prelahko dali iz rok samoodločujočo moč, zašli v neznosen centralizem in zgubili tudi tretjino svoje narodne posesti.

Pajk je imel prav, da je že tedaj tako ostro naglasil pomen samoodločbe Slovencev v odločilnem trenutku v »Zedinjeni Sloveniji«. Zato tudi z užitkom čitamo njegovo ponovno in končno naglasitev slovenskega gesla napram federalistu Fischhofu: »Zato tedaj, ker sebe ne Avstrijo ljubimo, želimo zedinjeni biti; zato ker smo duhom dorasli, hočemo zedinjeni biti; zato ker hočemo kakor narod živeti, moramo združenje zahtevati; zato ker smo proti Avstriji kakor državljani vse svoje dolžnosti izpolnovali in jih še spolnujemo, nam je Avstrija dolžna pogojev k samostojnemu narodnemu životu dati; zato pa, ker v edinem združenju narodno rešitev vidimo, nočemo razkosani biti, in ker bi nam narodne kurije le na pol pomagale, v sedanjej razcepljenosti nas puščaje, odvrčamo take kurije kakor nam in državi nekoristne. Namestu da bi nam vlada in državni zastop kurije dajali, naj nas združijo: Zedinjena, samoupravna Slovenija v zveznej Avstriji, to je naše geslo, naš uzor! Vsi drugi pomočki narodnost nam ohraniti, so polovični, so nam pogibeljni, zoprni.«

Ako pa je zahteva in geslo Slovencev »zedinjena, samoupravna Slovenija« v zvezni Avstriji, kakšno je potem stališče Slovencev do federativne Avstrije? Pajk odgovarja:

»Naše stajališče nasproti celokupnej državi je iz našega pritrjenja federalističnim načelom jasno. Mi nismo nasprotniki ustavnosti, a lažnjivej in samodržne; mi nismo sovražniki pravej svobodi, a onej, ktera to krinko nosi, nasilstvo pa zakriva; mi se ne protivimo celokupnemu državnemu parlamentu, a samo popolen, na pravičnej volitvenej podlagi in od vseh avstrijskih narodov mora svobodno zbran biti. Ali naše krepko in popolno sodelovanje v splošnih političnih zadevah se začne šele z našim vstopom v kolo samoupravnih, osvobojenih in edinej državi, a ne drugim služječih narodov. Naj se nam dajo preje pogoji svobodnega političkega delovanja, in gotovo ne zaostanemo za nobenim narodom.«

S takimi izvajanci v Pajkovem »odprtem pismu« Fischhofu je slovenska javnost dostojno zaključila razmotrivanje o njegovi brošuri: ostala je na višini, v kakršni je bila pisana tudi brošura. Zanimivo bi bilo le še primerjati Tomanovo pismo, ki ga je Smrekar poslal Fischhofu sept. 1867 kakor odgovor na poslan mu zakonski osnutek o narodnostih, ki je razpravljal tudi vprašanje o — narodnih kurijah. Ali je tudi Toman bil tako oster sodnik narodnih kurij kakor Pajk — to žal ne moremo več ugotoviti.

Čehi in brošura.

Kako so Čehi sprejeli Fischhofovo brošuro?

Zaradi »češkega vprašanja« je bila započeta, ž njim tudi rastla in se izpopolnjevala v znamenit teoretičen poskus, zbližati vse narode v avstrijski polovici na skupni osnovi po zgledu Švice, torej v federativnem smislu s primerno reformo dualistične ustave. Zato so pomembni že prvi glasovi češke javnosti, objavljeni v čeških listih takoj, čim so prejeli svoje izvode. Značilna je popolna razprodaja tudi še isti dan, ko je došla zaloga, toliko je bilo zanimanja za brošuro v Pragi.

O tem nam poroča Slov. Nar. 11. dec.: Včeraj je došla v Prago težko pričakovana Fischhofova brošura. Kdor jo je čital, se ne bo čudil, da se je sprejela v tukajšnjih narodnih krogih z veliko radostjo. Sicer ne prinaša nič novega, večji del vse je znano s federalističnih listov, vendar je pa brošura velicega in jako važnega pomena, ker je spisana od Nemca, seveda poštenega. Sploh je tukaj razširjeno mnenje, da bo ta brošura posledno rano vsekala Herbst-Giskrovej sistemi ter gotovo tudi zdanjemu dualizmu. Fischhofova brošura ima dalje to veliko važnost, da je prvi korak storila k sporazumljenju Čehov z Nemci in že naznanjajo denes tukajšnji narodni časopisi, da bi se po teh v brošuri naznačenih potih hoteli sporazumeti.

»Narodni listi« radostno pozdravljajo ta prvi poštene glas od Nemcev in pravijo, da je po od Fischhofa naznačeni poti poravnanje narodnega razpora mogoče. Če v drugim Nemci ne bodo njegovega predloga sprejeli, bode svet videl, kdo je tisti, ki se noče poravnati, temuč tirja podvrženje. Fischhofove temeljite in dobro spoznane vzroke, zakaj se avstrijski Slovani bore zoper centralizem, da hote namreč sami sebe ohraniti imenujejo N. L. »vsem našim bralcem iz duše vzete«. Dasi Fischhof ne govori o celokupnosti zemelj češke krone, vendar govori o kronanji češkega kralja, zato N. L. mislijo, da v tem Fischhof razume celokupnost, ker se kronanje ne more samo za eno čeških dežel vršiti.

»Pokrok« se istotako veseli te knjige in pravi, da je v njej ton zares liberalni, ki se loči od »cislajtansko-liberalnih« glasov. Z glavnimi načeli, pravi, se popolnoma ujemamo, ker so celo naši. Ako se okrog Fischhofa nabere politična nemška stranka, bomo se lahko zedinili. Zediniti z nami se je lahko, samo voljo mora imeti, kdor se hoče, voljo kakor Fischhof.

»Politika« pravi, nečemo tajiti, da so misli in principi Fischhofove brošure jako sposobne, biti začetek sporazumljenja med Čehi in Nemci, s katerega bi se dalo priti na poravnanje. Kaj bodo k temu Nemci rekli? Tukajšnji nemški listi še niso govorili o tej brošuri izven, da so nekoliko iz nje navedli. Tudi nam ne bo mnogo ležeče na tem, kar bodo tukajšnji listi rekli in tudi ne na tem, kar tukajšnja nemška kazina. Našli se bodo drugi poštenjši Nemci, katerih mnenje bo merodajno.

Nedavno je izšla tukaj v češkem jeziku neka brošura, ki tudi čenča nekaj o spravi, pa je tako, da bi morali Čehi popustiti sedanjost pot ter iti roko v roki z nemško kazino in ustavozvestim zborom deželnim, katerega delovanje neizmerno hvali. Med tem ko se je Fischhofova brošura včeraj vsa razprodala, morajo ono češko pošiljati zastoj okoli, da bi na skladu ne segnala; gnilega je že tako več, kakor zdravega ter ima edino zaslug, da bo pomnožila gnoj.

Kakor vidimo, so bili prvi glasovi češke javnosti ugodni, brošura pozdravljena in z željami po spravi z Nemci spremljana; seve, če bi bili istega duha kot brošura in njen avtor. Za tega, ki je napisal tak vnet za-

govor brošure, kakršnega je Smrekar 8. nov. 1868 v pismu za Pražaka, je bilo to dejstvo gotovo veliko zadoščenje. Saj je z d a j mogel pričakovati, da se izpolni to, kar je tedaj zapisal v pismu: »Fischhofovo delo ne bo pridobilo za njegove ideje samo javnega mnenja Nemcev, nego tudi javno mnenje Slovanov in s temi privedlo do sporazuma.« Ali potem v pismu 9. jan. Riegru: »Program, ki zanj potegne Fischhof z modrimi motivi in s plemenitim navdušenjem — v svojem najnovejšem delu — bo prijazno sprejet v javnem mnenju v s a k e g a izmed vdeleženih narodov, tudi v javnem mnenju Nemcev, in javno mnenje bo le podkrepilo z neodoljivo silo sporazumu naklonjeni del vlade in sporazumu naklonjeni del vladne stranke in ga spodbudilo k delavnosti.«

Zadnje pismo Smrekarjevo Riegru in brošura.

Kakor pa je javno mnenje povsod in vedno velik činitelj v političnem življenju, vendar so vodilni politiki pravi tvorci politične usmerjenosti in zato zelo soodločilen političen činitelj, če ne edini. Zato Smrekarjev in Fischhofov trud pridobiti vodilne politike za ideje, izražene v brošuri — še pred izidom, ob izidu pa še tem bolj. V prvi vrsti seve češke, zlasti Riegra, na katerega je Smrekar naslovil v septembru oni odločilni apel, naj bi novoizvoljeni deklaranti ne šli predaleč in svoje zahteve omejili, tako da bi bil na označeni podlagi in v okviru nazorov Fischhofove brošure mogoč razgovor in dogovor z Nemci. Saj je Rieger že prej v svojem odgovoru 12. jan. priznal Smrekarju, da bi nudila v ta namen Fischhofova brošura gotovo važen moment, če bi bila že v javnosti. Zdaj je v javnosti in vobče dobro sprejeta, zlasti med Čehi — zdaj naj izpregovori odločilno besedo on, ki ni odgovoril na Smrekarjevo vabilo v septembru vkljub sklicevanju na Fischhofovo brošuro; on, ki je bila ta brošura spisana zaradi njegove želje, da naj bi se Avstrija preustvarila v »monarhično Svico«, in je Smrekar pridobil Fischhofa, da je napisal v ta namen svojo »politično študijo« o sporazumu narodov v Avstriji, zlasti Čehov in Nemcev! »Z brošuro v roki,« kakor je zapisal Smrekar v pismu 8. nov. 1863, naj bi zdaj politiki pričeli pripravljati sporazum.

In tako je takoj 5. dec. poslal Smrekar po nalogu Fischhofovem že dva izvoda Riegru v Prago, enega za njega, drugega za tasta Palackega. V pismu Riegru od tistega dne stoji značilna izjava, ki marsikaj pojasnjuje, kar je bilo težko umeti, zakaj se je Smrekar toliko trudil in gnal za pisanje in objavo Fischhofove že l. 1867 pričete študije. »Nihče se ni toliko trudil,« s poudarkom naglaša, »da bi čim natančneje proučil razmere, ki se nanašajo na pomiritev Avstrije, da bi za pomiritev sam delal propagando — kakor jaz. Tudi Fischhofova krasna knjiga je bila napisana na mojo pobudo.« »Na mojo pobudo!« Velika izpoved, vredna vsega priznanja in spoštovanja zlasti ob misli na končno razočaranje, ki ga je Smrekar priznal v pismu Fischhofu 1873, obžalujoč, da je bil prijatelj zaradi te brošure zelo oškodovan — brez pravega uspeha pri smotru, ki ga je imela. »Na mojo pobudo!« — nato še samozavesten stavek, ki pa velja neposredno Riegrovi, posredno pa tudi Pražakovi nezaupljivosti do njegovega političnega dela: »Zato mislim, da zaslužim zaupanje, kolikor se to tiče resničnosti mojih navedeb.« »Nisem v službi za plačilo nikogar, v službi sem edinole dobrobiti narodov in države, ki v nji prebivajo. Moji cilji niso egoistični, moji nameni so vzvišeni nad vse koristi. Zakaj torej ne bi zaslužil zaupanja?« — tako bi mogli dopolniti

darüber kommt fiffel. Für Gussel,
gabern wanden sich im Anlaufe der
Lagerungsorten überzügen, daß man
letzte Leiste, die ich mir aus dem
letzen Gesamtwort der Gassen Gassen
an die zu nichten wählte, die Gassen,
zum das 'Möglichkeit' richtig zug
und ganz mit dem Gassen von fiffel
Gassen überzogen. Nimm an, es ist
großes Miß, die auf die Krieger
Gassen Gassen Gassen Gassen
möglichst genau zu sein, für die Krieger
Gassen selbst Krieger zu sein,
es ist. Auf Gassen Gassen Gassen
über man Gassen Gassen Gassen.

Es glückte daher, daß ich fiffel
Gassen man Gassen Gassen
Gassen.

Die die Gassen Gassen, ist
ein Gassen, d. h. man Krieger
Gassen, man auf der Gassen
die fiffel Gassen Gassen.

Torej — samo na osnovi Fischhofovega programa naj bi bila možna pomiritev Avstrije? In da bi zavisela usoda Avstrije le od Riegrove močne roke, od njegove pomoči in njegovega vpliva, da zmagajo Fischhofove misli? Ako Rieger ne pomaga do zmagé teh idej, da potem sledi kratkotrajen absolutizem in nato razpad? Fraze ali globoko prepričanje? Pri Smrekarju — stalno prepričanje, ki ga je v pismih večkrat naglasil, zadnji-krat v septembru, opozarjajoč Riegra, da bi mogli z u n a n j i d o g o d k i za vedno preprečiti sporazum avstrijskih narodov. Reakcije absolutizma pa so se tedaj bali tudi Nemci, Madžari in Čehi.

Kako naj bi Rieger pomagal, da se to ne zgodi? Tako, da bi pridobil v smislu Smrekarjevega pisma Čehe za »pravičen sporazum« z Nemci. Pravičen sporazum pa nujno hoče tiste žrtve, ki jih zahtevajo državni namen in upravičene želje drugih avstrijskih narodov.

Žrtve bi pomenile seveda k o m p r o m i s Čehov z dualistično ustavo ali oni »zlati most«, ki ga je Smrekar obljubil Riegru že v prvem pismu, češ da je decembrska ustava dejstvo, ki se ne da več odstraniti. Na tem zlatem mostu je zgradil tudi Fischhof svojo bogato študijo, ki nudi zdaj temelj za pravna pogajanja.

Kaj je na vse to odgovoril Rieger? Najbrž se tudi na ta zadnji Smrekarjev poziv ni oglasil. Bil je v tujini in stvari pač presojal z drugačnega stališča. Morda Smrekarju vkljub njegovemu užaljenemu ponosu in sklicevanju na požrtvovalno delo ni zaupal in menil, da je dovolj, ako odgovori Fischhofu samemu tako, da bi mogel tudi Smrekar razumeti njegovo zadržanje, če bi mu prijatelj Fischhof dal v roke njegov odgovor. Lahko pa tudi, da je Riegron ponovni molk pomenil toliko, kakor da noče z njim imeti nikakega stika več in hoče tudi on kot Pražak pred letom končati dopisovanje, ki se mu je zdelo nekoristno in nepomembno, ker od »privatnega apostola« brez močnega političnega ozadja, dasi požrtvovalnega in izredno podjetnega.

Tako je bilo peto pismo Smrekarjevo Riegru poslednje v dopisovanju z njim. V ostalini Riegrovi jih je samo pet. Nam je to zadnje pismo važen dokument, ker nam odkriva, kdo je bil pravi pobudnik Fischhofove brošure, in ker nam s tem tudi potrjuje misel, da je Smrekar pridobil Fischhofa prav zaradi Riegrove stare, kakor Smrekar trdi, najprej od njega predlagane, morda že l. 1848 izrečene in često ponavljane misli o Avstriji monarhični Švici,¹¹⁰ hkratu

¹¹⁰ Smrekar opozarja Riegra na njegovo misel o Avstriji-Švici že 20. avgusta 1868: »Velikokrat mislim na Vašo idejo, da bi Avstrija, a n a l o g n o Švici z monarhičnim vrhom konstituirana, mogla biti ena najsrečnejših držav na svetu.« V pismu 9. jan. 1869: »Le Fischhofove ideje omogočajo ostvaritev avstrijske Švice z monarhičnim vrhom; kar je bilo od nekdanj Vaša najljubša ideja.« — V pismu 28. sept.: »Edini, vse avstrijske narode zadovoljvajoči program — je ta, ki ste ga Vi predlagali, da naj se iz Avstrije napravi monarhična Švica.« V pismu 5. dec.: »Pomažite s svojim vplivom Fischhofovim idejam, ki so nekdanj bile tudi Vaše...«

Rieger sam se sklicuje v pismu za Beusta 1. marca 1869 na zgled Švice, češ da naj bi se tudi na Češkem uredilo narodnostno vprašanje v zmislu in duhu Fischhofovega načrta in kakor že velja v Švici. — V pismu za Oppenheimerja 9. III. 1869 pa prav določno izjavlja: Skratka »monarhična Švica« je najkrajša označba tega, kako sem si mislil in zagovarjal, da naj bo urejeno na Češkem jezikovno in narodnostno vprašanje, torej z a k o n i t o normiranje narodne enakopravnosti, kakršna je praktično izvedena med tremi narodnostmi... — Zeithammer, Ausgleichsver.; I. 53, 61. —

Fischhof pa piše v svoji brošuri, da »je Švica republikanska Avstrija en miniature, kakor je Avstrija monarhična Švica v velikem.« To misel, da so liberalci vseh nemških dežel zelo uporabljali, dobili pa so jo v zelo upoštevanem

pa tudi dela razumljivo Smrekarjevo neutrudljivo priganjanje Fischhofa, da je končno dovršil, kar mu je bil »privatni apostol« vdhnil l. 1867 za teoretično osnovo v pravni smeri avstrijskih narodov, Nemcev in Slovanov, predvsem pa Čehov in Nemcev.

Da je Riegrovo omalovaževanje Smrekarja bolelo, lahko sodimo že po zadnjem pismu zaradi molka na četrto njegovo pismo. Da ga tudi ta neuspeh in to omalovaževanje ni odvrnilo od nadaljnjega dela za sporazum, je bil gotovo vzrok — kakor sam trdi 2. febr. 1870 v pismu prof. in uredniku »Politike« Zeithammerju — njegov nazor, da je zemlja v primeri s svetovjem malenkostno peščeno zrnce, človeško življenje samo pa premalo bogato radosti, pač pa preveč blagoslovljeno z bolečinami, kakor da bi on zato, če trenutno nima nikakršnega uspeha ali se njegovo prizadevanje omalovažuje, opustil svoje načelo: »nulla dies sine linea — v stremljenju koristiti, pomiriti.«

Dasi pa Smrekar sam ni prejel Riegrovega odgovora na lastno pismo, je gotovo poznal vsebino pisma, ki ga je Rieger poslal Fischhofu v zahvalo za poslano brošuro. Saj je bil Fischhofova desna roka, pobudnik in glavni sotrudnik pri spisovanju ter propagandnem delu za brošuro. Ker se je zanimal za poročila v listih, jih zbiral in pošiljal, kakor je obljubil v pismu, tudi Riegru, se je gotovo tudi zanimal za njegovo sodbo o brošuri in s tem tudi o bistvenem vprašanju, ki ga je zastavil sam v zadnjih dveh pismih. Če pa je bral, je zvedel dovolj glede sporazuma z avstrijskimi Nemci. Ta sodba in pa glasovi v dnevnem časopisju Nemcev o Fischhofovi brošuri, so morali Smrekarja poučiti, kako težka zadeva je sporazum z Nemci, kako malo vneti so za spravo s Slovani na temelju Fischhofovih osnov vprav ustavoverci in da mu bo treba obilo truda pri zbiranju pristašev Fischhofove smeri...¹¹¹

Riegrov indirektni odgovor je torej bil tudi odgovor. Glasil pa se je s precej poznim datumom iz Nice 27. dec. na naslov »dragemu staremu tovarišu« v prevodu:¹¹²

»Zahvaljujem se Vam odkritosrčno v svojem in v imenu svojega tasta Palackega za ljubeznivo pošiljatev Vaše knjige: 'Österreich' etc. Zahva-

Rotteck-Welckerjevem »Staatslexikonu« l. 1848. — Skoraj gotovo je tudi Rieger tu zajel »svojo« misel in jo določno izrazil že l. 1848, ko sta s Smrekarjem skupaj sedela v dunajskem in kromeriškem državnem zboru, tako da je Smrekar lahko potem trdil, da je Rieger prvi to misel izrazil.

¹¹¹ Že v pismu 29. okt. 1868 je Smrekar pisal Pražaku: »Tudi sem vse pripravil, da aranžira v pravem trenutku najpopularnejši mož dunajski, občinski svetnik in deželni poslanec Steudel veliko ljudsko zborovanje, na katerem bo najsijajnejši nemški ljudski govornik, profesor Kletschinski, govoril z gotovim uspehom o naših načelih.« Ker pa se je Fischhofova brošura zakasnila za eno celo leto, se je tudi prirejanje takih propagandnih shodov zavleklo tja v december 1869 in čez. Tako Smrekar šele v pismu Zeit. 29. dec. napoveduje Zeithammerju, da bosta, ko pride pravi trenutek sklicala ljudsko zborovanje v prid naših idej Steudel in dr. Schrank, za katerima je liberalno meščanstvo in ki živata tudi zaupanje delavstva. O tem Steudelovem ljudskem zborovanju pa poroča Smrekar šele 2. febr. za dokaz, kako pomirljivejšje je postalo dunajsko ozračje: Steudel je imel v meščanskem društvu »Društvo za varstvo ljudskih pravic« fulminanten govor proti vladajočemu sistemu in v prid Fischhofovih idej ob splošnem pritrdjanju, kar pa so dunajski listi zmolčali.

¹¹² Pismo je objavil v nemškem originalu Kazbunda v Zahranič. Polit., 1925, II in v Le Monde Slave 1925 v francoščini. To pismo je bilo v kopiji anonimno poslano Beustu s pripombo, da bi Fischhof lahko bil najboljši posredovalec med vlado in Čehi (No. 44) Dep. II., drž. kancel. ex 1870). Ostalo je neporabljeno. — L. c. str. 863 ozir. str. 132, op. 1.

ljujem se Vam še bolj za to, da ste jo spisali. Saj to ni samo temeljita politična razprava, nego zrelo delo, polno idej. Še več kakor to je: je dejanje pravičnosti, pogumen glas poštenega moža, ki se je dvignil za pravo svobodo zoper one, ki jo le hlinijo, in možato pričevanje za resnico in pravico zoper konvencionalno in vse vladujočo laž.

Toliko tega, kar sem tudi sam občutil, mislil, povedal in zažogvarjal, sem našel v Vaši knjigi. Našel pa sem v nji tudi dokaj novega, kar mi je bilo v podkrepitev že davno utrjenega prepričanja. Samo ena svoboda je in avtonomija je njena udejstvitev v življenju. Federacija je oblika političnega življenja v bodočnosti za vse civilizirane in svobodo ljubeče narode. Kdor zaupa v naraščajočo moč prosvetljenosti, ta bo tudi ostal prepričan, da bo avtonomija hitro očistila vsake morebitne navlake. Samouprava v obliki federacije je nujno potrebna povsod, kjer stremijo za resnično svobodo, ne samo v Avstriji, prav tu pa je še več kakor nujno potrebna, tukaj je sine qua non.

Želel bi, da bi možje, ki imajo v svojih rokah usodo Avstrije, nekaj tednov ne prebirali nič drugega nego Vašo knjigo, dokler bi jim njen duh ne prešel v meso in kri — potem bi morda bilo Avstriji še pomagati.

Nočem s tem reči, da prav vse, kar ste zapisali, docela odobravam. Nasprotno ugovarjati bi hotel v marsičem zoper Vaš zgodovinski spis, v marsičem zoper Vaš modus procedendi in zoper parlamentarne oblike, ki jih predlagate. Toda to je nekaj razmeroma stranskega. Bolj važno kakor to se mi zdi celotno bistvo, ki mi je simpatično in ki mi je — izrekam to odkrito in smem pač povedati to brez poveljevanja samega sebe — po duhu sorodno. Z ljudmi Vašega kova bi se vsak Slovan v Avstriji rad počutil domačega in se kmalu sporazumel, toda žal, žal ste Vi, kolikor vidim, samo izjema med nemškimi Avstrijci.¹¹³

Jasna beseda: »Z ljudmi Vašega kova bi se vsak Slovan v Avstriji rad počutil domačega in se kmalu sporazumel, toda žal.« — Popolnoma v skladu z izjavami čeških listov,¹¹⁴ v skladu pa tudi z Riegrovo besedo v pismu, ko je 12. jan. odgovoril Smrekarju glede brošure, da je njen uspeh odvisen od tega, kako jo bodo sprejeli — Nemci: »Videlo se bo, kako močna je med Nemci avstrijska stranka, ki bi se morala odločiti k izdatnim koncesijam Čehom v prid.«

Nemci in brošura.

Kaj bodo Nemci rekli? To vprašanje si je stavila ob izidu brošure vsa češka javnost in poslušala glasove domačih Nemcev in nemških listov na — Dunaju, kjer je »Neue Freie Presse« nosila zvonec »ustavovernih« zakrknjencev in odklanjala v več člankih Fischhofove osnove, ž njo vred pa vsi oni listi, ki so stali na strani večinskega dela vlade s Plenerjem, Giskro in Herbstom na čelu, dočim se je drugi del listov, ki so bili pod vplivom manjšinskega dela vlade (Taaffe-Berger-Potocki) izražal dokaj simpatično. Toda odločal je glavni liberalni zvonec — »Neue Freie Presse«, ki je pod vplivom Giskre in Herbstu odklanjala vsako misel na federa-

¹¹³ Prevod Riegrovega pisma je bil namenjen objavi že 1. 1932 v »Sloveniji« št. 15, in sicer za češkoslovaški narodni praznik 28. oktobra, a ga je tedanja cenzura s precejšnjim delom članka vred črtala!

¹¹⁴ Prim. zlasti »Pokrok« in »Politiko« v navedenem poročilu iz Prage v Sl. Nar. 11. dec.: »Ako se okrog Fischhofa nabere politična nemška stranka, bomo se lahko zedinili.« — »Nečemo tajiti, da so misli in princip Fischhofove brošure jako sposobne, biti začetek sporazumljenja med Čehi in Nemci.«

tivno preureditev ustave in s tem tudi vsak sporazum s Slovani, zlasti s Čehi.¹¹⁵ Na pomoč proti Fischhofovi brošuri ji je pritekel konec decembra s svojo strokovno učenostjo še vseuč. prof. Lustkandl v posebni, na hitro roko skovani brošuri: »Föderation oder Realunion?« Toda ta pomoč ni bila visoke moralne vrednosti, če je celo graška »Tagespost« ugotovila, da je spodletel Lustkandlnov poskus zbrisati vtis Fischhofove brošure, češ: »Ako že dela neprijeten vtis, če hoče kdo, in ko bi bil to tudi učitelj državnega prava, v hitro načrtani brošuri ovreči Fischhofovo študijo, delo dolgoletnih opazovanj in skušenj, postaja vtis še zoprnejši zaradi nedostojne in razžaljive Lustkandelneve pisave. Lustkandelnova poskušnja je morala spodleteti. Mislil je, da zadostujejo nekatere splošne doktrine. Ali može, kakor je Fischhof, in knjige, kakor so njegove, je treba temeljito opazovati, predno se hoče kdo drzniti jim ugovarjati.«¹¹⁶ Vendar pa je brošura storila svoje: pomagala je omajati avtoriteto Fischhofovo in zbudila med Nemci dvome, ki bi jih sicer ne bilo.

Rieger je imel v precejšnji meri prav, ko je zapisal koncem pisma besede: »Toda žal, žal ste Vi, kolikor vidim, samo izjema med nemškimi Avstrijci.«

»Kolikor vidim« — iz Nice namreč, kamor je dobival od prijateljev sporočila o vseh važnih političnih dogodkih, dokler se na dan sv. Treh kraljev ni vrnil v domovino, kjer so ga težko pričakovali. Kljub tako težki sodbi o sporazumu z Nemci pa je Rieger mnogo pričakoval od Fischhofove brošure. O tem priča njegovo pismo dr. Kalouseku 5. dec., kjer stoji tudi stavek: »Možná že se u nás nymí něco hne, aspoň zase naše otázka znovu přijde k debatě. Návrat císařův a Beustův, vyjiti Fischhofovy brožury, to vše může zavdat k tomu příčinu...«¹¹⁷

Dne 13. dec. pa je pripisal v pismu svoje žene za znano osebo v Pragi: »Fischhofova brožurka, doufám, že způsobí obrat ve veřejném mínění Vídně (který se již připravoval pro foederalismus.«

Istege dne, ko je zapisal Rieger te besede o preobratu na Dunaju, je bilo v novem zasedanju državnega zbora prebrano otvoritveno pismo cesarjevo, ki mu je kumoval minister Berger in zato bilo tako stilizirano, da je odpiralo vrata tudi — češki državnopravni opoziciji. To je dalo slutiti, da se v ozadju nekaj pripravlja in da pride resnično do take premembe v vladi, ki bo ugodna tudi za Čehe. V zasebnih pismih je Rieger dobival sporočila, da so nekateri češki politiki postali zelo nemirni in da se precej govori celo o vstopu nekaterih v novo vlado. Tudi to je bilo dobro znamenje, da je parlament izvolil 15 članov v odsek, ki naj bi čez praznike izdelal odgovor na prestolno besedo in ki mu je bil za predsednika izvoljen — Fischhofov somišljenik.

Toda kmalu se je razvedelo, da je večinski del vlade izročil že 18. dec. cesarju svojo posebno spomenico na prestolno otvoritveno besedo. To ni bilo nič kaj ugodno znamenje. Zakaj, cesar se je takoj na to odpeljal v Budimpešto...

¹¹⁵ Kako se je godilo F. v nemških liberalnih listih, obvešča dobro nemško pisani, v slovenskem duhu urejevani ljubljanski list »Triglav« v uvodniku: Dr. Fischhof und die »liberale« Presse.

¹¹⁶ Sl. Nar. 24. dec. (Polit. pregl.). — Fischhof je svojo brošuro izdeloval večinoma v Gradcu (že 20. VIII. 1868 v pismu Riegru) in tu tudi dokončal: prim. Smr. pismo 27. sept. 1869. »Tagespost« je gotovo vedela za to in Fischhofovo delo znala ceniti.

¹¹⁷ Heidler, Příspěvký, I, 200, št. 529.

Preden je napisal Rieger pismo Fischhofu 27. dec. in tisto omejitev »kolikor vidim«, se je v dunajski politiki že marsikaj dogodilo, kar je opravičevalo Riegrovo rezerviranost do avstrijskih Nemcev, zlasti teh, ki so vodili »ustavoverno« politiko. Občutje in mišljenje, ki je sililo na dan med Čehi tisti čas, lepo podaja Sl. Nar. 14. dec. v dopisu iz Prage: »Fischhof ima prav, če pravi, da so Čehi najbolj Avstrijci. Zedinjenje z njimi je lahko, ako bi Nemci svobodomiselni bili, kakor je F. Za to so njegovo knjigo radostno sprejeli, dasi njegove tirjatve nikakor ne gredo tako daleč kakor češka deklaracija. Najlepši čas je, da se pobotajo zdaj. In tudi zadnji čas je. Čehi upajo, da pride poravnanje. Pa boje se ne, če ga tudi ne bo, če bo zmagala tista stranka, ki hoče Slované kontumacirati in nekdaž za doto k veliki Nemčiji seboj vleči. Da se ne boje, kažejo članki, ki jih zdaj v »Pokroku« in »Narodnih Listih« nahajate pod naslovom: »Vzhodne zadeve in Slovanstvo iz ruskega stališča«. V teh člankih je jasno povedano, skozi ktera vrata bodo Čehi narodni smrti ubežali, ako bi jim od Nemcev žugala.

Borba za novo politično smer.

Preden je Fischhof dobil Riegrov odgovor — je pa bilo prav za prav že odločeno, da zmagá v vodstvu države prav tista stranka, ki je hotela Slované »kontumacirati«, t. j. Plener-Giskra-Herbstova, dasi je vsa javnost pričakovala preobrat v nasprotni smeri, zlasti odkar sta bili objavljeni na izreden način 12. jan. 1870 v uradni »Wiener Zeitung« obe adresni spomenici vlade; tako ona, ki je delala za sporazum s Čehi in cesarju predložila 26. XII. spomenico manjšinskega dela vlade, kakor tudi ona večinskega, ki je svojo spomenico izročil že 18. dec. in bil s Plenerjem za nadaljno »kontumaciranje« Čehov, torej proti vsaki misli na popustitev in reformo decembrske ustave v federativnem smislu.

Casnikar Pollak Heinz piše v svojih spominih (Dreissig Jahre aus dem Leben eines Journalisten II. 158), da je hotel cesar obe stranki pomiriti in ju spraviti, toda brez uspeha. Giskra se mu je izjavil, da se je cesar tedaj bolj nagibal k nazorom manjšine nego večine, da si je želel poravnave s Čehi in ni odobral nastopa večine. Kot konstitucijski vladar pa ni hotel delati proti večini, dasi ni soglašal z njenim »ostrim« stališčem.¹¹⁸ To je deloma lahko res, toda odložili so vendarle v boju med obema strujama, v vladi in nemški javnosti — Madžari, boječ se premoči Slovanov! In to še pred januarskim zasedanjem parlamenta 1870, ko so v Budimpešto prišlega cesarja primerno poučili. O tem ima Slov. Nar. dobro poročilo v političnem pregledu dne 21. dec.:

»Cesar je bil te dni v Pešti, kamor je bil za njim šel tudi grof Taaffe. Tam je ministrska kriza zorela. Ni dvombe, da so mađjarski državniki svojo le pretehtno besedo na omahujočo vago vrgli. Na katero stran, to še ni jasno. Dunajski listi poročajo, da ima zopet Giskra-Herbstova stranka več vpliva, ter da utegnejo Taaffe, Berger in Potocki odstopiti. Mađjari se tresejo pred Slovani, zato jim je ljubša vlada v Cislajtániji, ki je strogo nemška in ki Slované kontumacira, namesto da bi jim ustregla. Mađjari vedo, da bi sicer tudi ogerski Slovani duševno okrepili se in ne dali tako brezobzirno vladati se kakor zdaj. — V tem hipu je videti, da je položje za slovansko opozicijo mnogo ugodneje,

¹¹⁸ Srb Ad., Politické dějiny, 1899, 253/4.

ne go je bilo pred enim dnevi. Prav lahko je mogoče, da za nas Slovane še ni prišel čas, da bomo morali z novo boj začeti. Poguma nam manjkati ne bo smelo in zmaga bode gotova, če prav še blizu ni. —

Podobno piše tudi novičar v Novicah 29. dec.:

»Le še malo dni in končano je letošnje leto! Al kako jemljemo slovo od njega? Nezadovoljna je velika večina narodov avstrijskih se sedanjo ustavo tu in unkraj Litave, — ministerstvo avstrijsko v razporu, da 3 ministri (Taaffe, Potocki in Berger) žele pogodbo se Slovani in Tirolci ter mislijo, da se morajo v ta namen primerni koraki storiti. 5 ministrov (Giskra, Herbst, Hasner, Plener in Brestelj) pa je, ki so proti vsaki pogodbi ter hote energično vresničenje s e d a n j e ustave in direktne volitve; z njimi držijo ogerski ministri, ki pritiskajo na vso moč v to, da bi se pri nas nič ne spremenilo, ker bi potem Hrvati, Srbi, Slovaki, Romuni in Saksonci tudi pri njih hoteli premembo ustave. Ali še ni dosti Magjarom to, da je Avstrija tako tužna, kakor je žalibog zdaj? V cesarjevih rokah je zdaj odločilo, ki je neki stvar odložil do adresine debate v državnem zboru. V modrost Nj. Vel. trdno zaupamo, da obveljajo resnične njegove besede, ki jih je izustil stopivši iz ladije v Trstu, da »tako ne gre naprej!«

Da je Andrassy porabil ves svoj vpliv in pregovoril cesarja, naj bi se decemberska ustava ne spremenila in vladna moč ostala v rokah večinskega, torej protifederalističnega dela dosedanje vlade, manjšinski del (Taaffe, Berger, Potocki) pa se moral umakniti, to dejstvo je sporočil tudi pruski poslanik na Dunaju 3. jan. 1870 Bismarcku,¹¹⁹ ki se je radi bližajočega spora s Francijo zelo zanimal, ali so v monarhiji urejene razmere ali ne, ter bil mnenja, da bi se morala premeniti dec. ustava v § 11 in 14 z drž. prelomom, sicer bi preostalo le dvoje: ali povratek k absolutizmu ali pa uvedba federativne ureditve na podlagi velikih narodnih skupin: Nemška Avstrija, Češka, Galicija, Dalmacija.¹²⁰

Zakaj je Andrassy vplival na cesarja v prid nefederalističnega dela vlade, pove tudi Wertheimer¹²¹ v bistvu isto, kar sta Sl. Nar. in Novice sporočila: ogrska vladna stranka, ki sta jo vodila Deák in Andrassy, ni želela nikakršne preosnove avstrijskega kabineta v prid federalističnih stremeljenj. Ni ji bilo nikakor mogoče dovoliti, da bi se ministrska kriza avstrijske vlade razvila v ustavno krizo, ki bi nje plameni lahko švignili tudi na Ogrsko. Zakaj Andrassy je bil pozneje, ko je dobil vodstvo novega ministrstva v roke Potocki, zelo potr, ker je to kazalo na premembo sistema v federalistični smeri, a se je on malo prej še izrazil nemškemu generalnemu konzulu v Budimpešti, da morejo v Avstriji vladati Nemci tako kot na Ogrskem Madjari, ker sta oba naroda vez obeh držav monarhije.¹²²

Ista pesem kakor pred letom dni, ko je Rieger 5. dec. pisal Pražaku o Beustovem prizadevanju za sporazum in opozarjal na težave z Madjari, ki bi jih bilo treba kako pridobiti tudi za češko stvar...

Kako prav je presojal Rieger politični položaj tudi to leto še pred cesarjevim odhodom v Budimpešto, priča nam njegovo 13. — 14. dec.

¹¹⁹ Prim. Wertheimer, Andrassy, I, 541.

¹²⁰ Prim. Pajkovo »zedinjeno Slovenijo« kot branik proti Nemčiji: Bismarck je očitno štel vse slovensko ozemlje jan. 1870, ko je Pajk napisal svoje odprto pismo Fischhofu in tisto ostro formulacijo o potrebi samoodločbe Slovencev, k veliki narodni skupini »Nemške Avstrije«.

¹²¹ Andrassy I, 539.

¹²² Istotam, I, 546.

prijatelju dr. Kalouseku, souredniku »Politike«, iz Nice poslano pismo, kjer stoji tudi odstavek o vplivu Madjarov na politični razvoj.¹²³

»Vsechno by šlo nyní tak dalece dobře«, piše, »a již by z Němců rakouských nebyl strach, ale já se bojím, aby Andrassy nezmařil všechny lepší intence mocnářovy k Slovanům vlívem svým. Kdyby něco bilo na tom, že by se Deákovská strana rozpadla a liberálnější nové ministerstvo v Uhrich nastoupilo, byla by i pro nás lepší naděje; a však zdá se, že na těch pověstech není nic a že Andrassy doma i u dvora sedí pevně v sedle. Nicméně možná, že snad předce bud' v lednu již neb' aspoň v únoru nastane nějaké seriosnější jednání s nami než posud.«

Da, tudi možnost novih resnih pogajanj je prišla v času, ki ga je Rieger označil že sredi decembra, dasi tedaj ni bila na vladi sporazumu naklonjena stranka, temveč — kontumacirci, ki pa so imeli od cesarja precej s pogoji vezane roke tudi glede sporazuma s Čehi. Saj cesar ni mogel kar tako mirno in prek svoje otvoritvene besede, prebrane začetkom novega zasedanja 13. dec. In ta beseda je bila taka, da je otvarjala parlamentarna vrata tudi — opoziciji, ko bi jih ji hotel odpreti državni zbor, to je večina poslancev, ki je odločala v svojem adresnem odgovoru o usodi prestolne besede in vladne politike.

Kako pa je vladna večina mislila o sporazumu s Čehi, pa priča Plener, ki je bil posrednik med večinskim vladnim delom in cesarjem, s katerim je imel več razgovorov o politični krizi. Piše namreč sinu 1. jan. 1870 o pogajanjih s Čehi: »Če se Nj. Vel. odloči po predlogi adrese za nas, kar je pač zelo verjetno, potem hoče novo ministrstvo (na moje prigovarjanje) opustiti pasivnost v češkem vprašanju in ex consilio suo (ne pa s posredništvom nepoklicanih umešavačev, kakor Beust, Chotek) iz lastne spontane inicijative stopiti v stik z voditelji narodne opozicije ter jih odkrito in jasno vprašati, kaj pravzaprav hočejo, kam gredo njihove zahteve; in če so zmerne, tudi z razpustom češkega deželnega zbora omogočiti Čehom vstop v deželni zbor. Ta resda zelo pomenljivi korak bi bil cena za sporazum in bi ga mi morali visoko ceniti... Stavijo pa Čehi pri pogajanjih previsoke, neizpolnjive zahteve, smo pač svoje storili in bomo s polnim pravom potem proti ob strani stoječim tem energičneje nastopili z izjemnimi stanji. To je vsaj nekaj program namesto sedanege marazma. Razlika s sedanjim sporazumom je le ta, da so ga opravljali mazači, v bodoče pa ga bo vodilo za to edino kompetentno cislajtansko ministrstvo na spoštljiv način.«

Vendar pa so tudi novo vladno kombinacijo čakale težke ure. Za to nam je zanimiva in značilna priča zopet minister Plener, ki je imel nalogo poiskati novega predsednika. Svojemu sinu Ernestu piše 15. jan. tudi to: »O predsedniku se še vedno nič ne ve. Glasovi se sučejo okrog Hasnerja, mene, grofa Wrbe, grofa Hartiga itd. Jaz bom odločno odklonil, ker že naprej vidim, da se bo moral ta novi, cesarju proti njegovi volji vsiljeni¹²⁴ in za dejanja nesposobni kabinet boriti z največjimi težavami in da ne bo dolgo časa živel.«¹²⁵

Pravilna slutnja!

¹²³ Heidler, Příspěvký, I.

¹²⁴ Prim. prej navedeno sporočilo Pollaka o cesarjevi simpatiji za politiko ministrske manjšine in Plenerjevo obžalovanje v pismu 5. febr., zakaj ni preprečil, da je v spomenici »petrice« bil sprejet tudi stavek o demisiji — zaradi Giskre in Herbsta, ki v razburjenosti vedno grozita z demisijo.

¹²⁵ Molisch, Briefe, 56.

Važno je namreč bilo v prvi vrsti vprašanje, katero besedilo adresnega odbora, ki je imel nalogo do 17. jan. predložiti načrt adresnega besedila poslanski zbornici v pretres, bo obveljalo: ali federalistično barvano, ki je za njim stala manjšina vlade, ali ustavoversko centralistično, ki je za njim bil večinski del vlade, oni del torej, ki je zanj v principu že padla cesarjeva odločitev pod vplivom Madjarov, pod pogojem seveda, da bo večinska adresa sprejeta v obeh zbornicah. Še važnejše pa je bilo vprašanje, kako s Čehi priti v razgovore.

Smrekarjev poskus s Zeithammerjem.

Iz tujine Rieger do vrnitve 6. jan. ni mogel dovoljno vplivati na potek dogodkov. Mesto njega so opravljali posle prijatelji, ki so bili v stikih z dunajskimi političnimi osebami radi boljših in točnejših obvestil.

Tako je bilo tudi s prof. A. O. Zeithammerjem, urednikom Riegrove »Politike«, ko je 18. dec. prišel na Dunaj in tu ostal radi obvestil več dni ter prišel v stik tudi s Fischhofom, Smrekarjem ter nemškimi avtonomisti. Ta stik je rodil živahno dopisovanje Smrekarjevo — v posredovalni, pomirjevalni smeri, sedaj na naslov Zeithammerja kot Riegrovega prijatelja in enega izmed glavnih političnih vodij na Češkem.

Kaj je hotel od Zeithammerja?

O tem govori pismo 29. dec., ki poziva naj pride na Dunaj h končni redakciji besedila adrese, ki jo v imenu odbora sestavlja eden najzvestejših in najbolj udanih Fischhofovih pol. somišljenikov poslanec grof Spiegel.¹²⁶

Smrekar — Zeithammerju 29. dec. 1869.

Euer Hochwohlgeboren!

Privatbrief.

Indem ich mit Freuden konstatiere, dass der versöhnlich gehaltene Leitartikel der gestrigen »Politik« hier einen sehr guten Eindruck gemacht, erlaube ich mir, folgendes ergebenst zu bemerken.

Ich habe vorgestern mit dem Grafen Spiegel, welcher mit der Aufgabe betraut ist, die Adresse zu entwerfen, den Inhalt dieser Adresse, so wie den modus procedendi besprochen, um die Lösung der Ausgleichsfrage möglichst zu fördern.

Der Entwurf der Adresse wird den Passus bezüglich des Ausgleiches scharf betonen, beiläufig folgendermassen lautend: Die Regierung sei aufzufordern, Mittel und Wege aufzusuchen, um durch Verständigung mit der staatsrechtlichen Opposition den inneren Frieden herzustellen.

Gf. Spiegel so wie Fischhof und meine übrigen politischen Freunde sind der Ansicht, dass es im höchsten Grade erwünscht sei, dass Sie, hochverehrter Herr Professor, am 7ten Jänner hier sind. Das Gleiche wünscht man bezüglich des Dr. Smolka.

Sie versprochen zu kommen und wir rechnen auf Ihr Wort; was Dr. Smolka betrifft, so werden wir ihn brieflich ersuchen, am 7. hier zu sein; gut wäre es, wenn auch von Prag die gleiche Einladung an ihn gerichtet würde.

¹²⁶ Fischhof v pismu pisanem Riegru 19. avg. 1871, da sta bila Mende in grof Spiegel vedno pristaša njegovega programa. Charmatz, Fischhof, 266.

Am 8ten Jänner hält der Adressausschuss seine erste Sitzung. Graf Spiegel würde sich, wenn Sie am 7. hier sind, Ihre gütigen Bemerkungen über die Adresse erbitten, so wie er auf meine Veranlassung den Dr. Fischhof besuchen wird, um auch mit ihm die Adresse zu besprechen.

Meine Freunde rathen, von den Infamien der N. F. Presse ja keine Notiz zu nehmen.

Was die von Dr. Prochaska projektierte Volksversammlung betrifft, so wäre es am besten, wenn von Prag aus an Schuselka geschrieben würde, dass er den Dr. P. von dieser Idee abbringe. Eine von Dr. Pr. einberufene Volksversammlung zu dem Zwecke, um sich darüber auszusprechen, ob für Oesterreich der Centralismus oder aber der Föderalismus auf sozial-demokratischer Grundlage vortheilhafter sei — könnte sehr leicht von Skandalen begleitet sein und dem Föderalismus nur schaden.¹²⁷

Wenn der richtige Moment gekommen sein wird, werden Steudel und Dr. Schrank, hinter welchen das liberale Bürgerthum steht, und welche auch das Vertrauen der Arbeiter besitzen, eine Volksversammlung zu Gunsten unserer Ideen einberufen.

Indem ich um gefällige Verständigung über den Tag Ihrer Ankunft bitte, zeichne ich

hochachtungsvoll

Dr. A. Smreker

Wien am 29. 12. 1869.

Wieden, Margarethenstrasse No 5.

Sr. Hochwohlgeboren

dem Herrn

Professor v. Zeithammer,

abzugeben in der Redaktion der Politik,

Heinrichgasse No 901-2 in Prag

Rekommandiert zu eigenen Händen.

1870.

Obljubljeni ponovni prihod Zeithammerjev na Dunaj je nudil Smrekarju lepo priliko za nov spravni poskus in zato je svoje prvo pismo dopolnil z novim 4. jan., v katerem ga vabi na politični sestanek:

Hochwohlgeborner,

Hochverehrter Herr Professor!

Privatbrief.

Bei Ihrer letzten Anwesenheit hier haben Sie versprochen, nach den Feiertagen wieder zu kommen, um sich theilweise selbst zu informieren, und um heisige Ausgleichsfreunde von Ihrem Standpunkte aus zu informieren.

Gewiss wäre es von höchster Wichtigkeit, wenn zwischen den Slaven, Czechen, Polen und Slovenen und den ausgleichsfreundlichen Deu-

¹²⁷ Sl. Nar. 1869, 21. dec.: Fischhof. — Dunajsko pol. društvo »Demokrat. Union« je imelo 13. t. m. zanimiv shod. Govorilo se je o Fischhofovi knjigi. Navzoči so tudi Šuselki in njegovi »Reform« slavo klicali. Društvo se je izreklo za izvenparlamentarno konferenco veljavnih mož vseh stran. — Na tem shodu so bile velike delavske demonstracije!

tschen ein staatsrechtliches Programm und der zweckmässigste modus procedendi, um dieses Programm durchzuführen, vereinbart würden. Zu diesem Ende wäre es gut, wenn Euer Hochwohlgeboren einer Besprechung zwischen den Herren Graf Spiegel, Mende, Steudel, Prof. Kletschinsky, dann Toman, Swetec und Smolka beiwohnen würden. Smolka müsste dann auf die Polen Pression üben.

Die Besprechung würde bei Gf. Spiegel, dem Verfasser der Adresse, stattfinden, am 7ten d. Von der Entfernung sehen sich die Dinge immer anders an, als in der Nähe — und durch Reden kommen sich die Menschen näher.

Dr. Smolka haben wir telegrafisch eingeladen. Wir hoffen, dass Sie Ihrem Versprechen gemäss kommen. Bei dieser Gelegenheit würde man mit Steudel und Kletschinsky die Einberufung einer Volksversammlung besprechen, die sich zu Gunsten des Völkerausgleichs entschieden ausspricht.

Wenn die Polen im Reichsrathe mit einem Program auftreten, hinter welchem alle Slaven Oesterreichs stehen — dann haben Recht und Wahrheit bald gesiegt.

Hochachtungsvoll

Dr. A. Smrekar

Wien am 4. Jänner 1870.

Wieden, Margarethenstrasse No. 5.

Zastopniki Čehov, Poljakov, Slovencev in za sporazum vnetih Nemcev naj bi se 7. jan. sestali pri grofu Spiegelnu, namreč nemška poslanca Mende in Steudel, prof. Kletschinsky ter Toman, Svetec in Smolka. Ti bi sestavili skupen program in določili tudi modus procedendi izvedbe, Poljaki pa bi potem imeli nalogo, da bi s tem programom nastopili v državnem zboru.

Misel, podobna oni, ki jo je razvil Smrekar že pred letom 9. jan. 1869 v pismu, ki je z njim vabil Riegra na sestanek Slovanov, da najprej oni na temelju Fischhofovih idej sestavijo skupen program, ki ga bo pozdravila nemška javnost ter sprejel tudi sporazumu naklonjeni del vlade in vladne stranke, kar pa je v bistvu isto, kar je Smrekar sedaj v tem pismu 4. januarja 1870 razumel pri pojmu »sporazumu prijaznih Nemcev.«

Tokrat je bil trenutek za sporazumske razgovore vsaj za oko ugodnejši kakor pred letom, ko je Rieger gladko odbil Smrekarjevo vabilo na sestanek slovanskih zastopnikov radi sestave skupnega programa. Zeithammer je bil prvi vodilni Čeh, ki je obljubil še priti na informativne razgovore s Smrekarjevimi in Fischhofovimi političnimi somišljeniki in prijatelji. Prej na privatna posvetovanja nista hotela ne Rieger ne Pražak. Gotovo napredek, toda politični razvoj je pokazal, kako težka zadeva je sporazum med Čehi, ki so pričakovali zase boljše prilike, in med Nemci, ki so bili ravno na tem, da prevzemo vso državno oblast sami v roke, in sicer prav najradikalnejši — oni s Češkega in Moravskega. Saj sta že končna debata in glasovanje v adresnem odseku 8. jan. pokazala, da večina noče »prefederalistične adrese«, ki jo je predložil grof Spiegel, nego drugo, ki je prišla v pretres in na glasovanje 11. jan. ter bila potem predložena poslanski zbornici 19. jan., izglasovana pa 29. jan. s 114 glasovi proti 47, dočim je gosposka zbornica že prej izglasovala podobno svojo z veliko večino in so ministri manjšine podali ostavko že 15. jan.

Kako je bilo prav za prav s Tintijevim adresnim načrtom, o tem pripoveduje minister Plener svojemu sinu prav zanimive stvari v pismu 11. jan. 1870, ko poroča, kako so trem odstopivšim ministrom Taaffeju, Bergerju in Potockemu »olajšali« slovo iz vlade. Ta tudi za Smrekar-Spiegelnovo akcijo kot paralela zelo zanimivi odstavek se glasi:

»Tinti je sestavil prav dober načrt adrese, ki se popolnoma v našem duhu danes obravnava v odseku in ki bo najbrže z veliko večino sprejet. Tak ugoden izid se je dosegel uprav z našim zaupnim razgovorom, ki smo ga imeli predvčerajšnjim s svojimi somišljeniki odseka. Z vso diskrecijo za tri odsotne ministre smo razložili edinole svoj pogled na politični položaj, zlasti pa v češkem vprašanju. Bil je to le zasebni razgovor, kakršnega ima in je imela na vsak način tudi nasprotna stranka s svojimi somišljeniki.«

Pričakovana velika večina pri glasovanju v odseku 11. jan. pa je bila v razmerju z manjšino 8:6! Šlo je torej tudi Tintijevemu načrtu trdo — le en glas manj, pa bi nastal kaj čuden položaj tudi za »večino« vlade! Trud Smrekarjev ni bil kar prazen nič, dasi tudi s Zeithammerjem ni bilo pravega uspeha. Zakaj tudi načrt grofa Spiegelna, ki ga je pokazal na Dunaj došlemu Zeithammerju in ga je tudi minister Berger odobral, ni zadovoljil Zeithammerja in so se pokazale prevelike razlike med češkim in nemškim stališčem glede adrese. Enako se je pokazalo tudi na posebnem sestanku, ki so se ga udeležili po sporočilu Zeithammerjevem¹²⁸, Mende, Figuly, Rechbauer in drugi člani nemške avtonomistične stranke, kako daleč vsak sebi so še mejsebojni nazori glede sporazuma tudi v tem idejno sorodnejšem krogu. Ali sta se tega sestanka vdeležila tudi od Smrekarja v pismu 4. I. izrecno navedena Svetec in Toman, tega Zeithammer ne poroča, pač pa je to skoro gotovo vsaj za Svetca, ker je bil ud adresnega odseka, bil gotovo na Dunaju tiste dni in se z veliko verjetnostjo odzval vabilu na posvet o besedilu adrese kakor tudi na poseben politični sestanek¹²⁹, kjer se je obravnavalo vprašanje sporazuma in skupnega političnega programa, kakor si ga je mislil — Smrekar s političnimi prijatelji, zlasti zdaj, ko mu je bila v veliko oporo objavljena Fischhofova brošura in znani ugovori in pomisleki proti nji.

Neuspeh z adreso in s političnim sestankom, kakršnega je hotel imeti Smrekar v pismu 4. jan., pa njega ni spravil iz ravnotežja. Ker so se prilike zasukale še bolj na tisto stran, ki mu gotovo ni bila kot »vladajoča klika« preveč pri srcu¹³⁰ in ker je po svojih političnih zvezah gotovo vedel, kako bo Hasnerjevo ministrstvo vezano na rešitev češkega vprašanja in bo Giskra imel pri tem prvo besedo, je sklenil, kakor piše v pismu 29. jan. Zeithammerju, motu proprio kakor »privatni apostol pravne politike« iti 25. jan. kar v glavni stan protičeške vojske — k samemu notranjemu ministru Giskri in ž njim odkrito govoriti o možnostih sporazuma, misleč, da mora porabiti vsako priliko za svoj cilj po načelu nulla dies sine linea. O uspehu tega obiska sporoča Zeithammerju v precej obširnem pismu tako:

¹²⁸ Zeithammer, Ausgleichsversuche, 82.

¹²⁹ Novice 1869 imajo 29. dec. tole beležko: 8 jan. se snide odbor za adreso v prvo sejo. Gosp. Svetec je dal resolucijo narodne večine kranjskega dež. zbora v natis, da se razdeli med člane odbora. On se bo v odboru skupščine trdno držal te resolucije. — Na prvi seji tega odbora takoj po izvolitvi za člana je Svetec v dec. govoril za spremembo ustave tako dobro, da ga je pohvalil tudi Sl. Narod.

¹³⁰ Prim. Smr. pismo Riegru 28. IX. 1869. — Čas 322.

Hochwohlgeborner,
Hochverehrter Herr Professor!

Im Vertrauen!

Ich beehre mich, Euer Hochwohlgeboren im Anschlusse die Rede meines politischen Freundes Mende in der Adrassdebatte — auf dessen ausdrücklichen Wunsch — aus dem Grunde in stenografischer Aufzeichnung zu übersenden, weil die hiesigen Blätter dieselbe ganz entstellt gebracht haben.

Was den Inhalt der folgenden Zeilen betrifft, schicke ich voraus, dass ich dieselben ohne Inspiration von irgend einer Seite, proprio motu, als Privat-Apostel der Versöhnungs-Politik, nach meinem Grundsatz: »Nulla dies sine linea«, an Sie, hochverehrter, liebenswürdiger Herr Professor, richte.

Ueber Veranlassung eines meiner Freunde, der zugleich ein Freund des »Ausgleiches« ist, hatte ich vergangenen Dienstag eine längere Besprechung mit Minister Giskra — die erste in meinem Leben. Sehr gütig und freundlich empfangen, reklarte ich Sr. Exzellenz, dass ich ohne jedes Mandat, ja ohne jede leise Andeutung eines Wunsches von irgend einer Seite, proprio motu als schlichter Privat-Apostel der Versöhnungspolitik komme, um zu versuchen, ob ich nicht durch Berührung und Fühlung mit dem gegenwärtig wichtigsten Faktor in der Ausgleichsfrage — namentlich mit Rücksicht auf die Deutschen — die schöne Aufgabe, die ich mir gestellt, fördern könnte.

Nach dieser Erklärung erbat ich mir die Erlaubniss, in meiner Weise wahr und offen reden zu dürfen, was mir auf die zuvorkommendste Weise gewährt wurde.

Unsere Besprechung dauerte lange, und ich muss gestehen, dass ich noch herzlicher entlassen, als empfangen mit dem angenehmsten Eindrucke und mit der Ueberzeugung schied, dass sich mit diesem Manne leichter und angenehmer reden lässt, als mit mancher anderen politischen Persönlichkeit, welche in besserem Geruche der Versöhnlichkeit steht.

Giskra ist von krankhafter Nervosität, daher im höchsten Grade leidenschaftlich, ausser Stande sich zu beherrschen; ohne dass er dafür kann, reisst ihn die Leidenschaft hin, manches unüberlegte Wort — weil die Leidenschaft eben keine Ueberlegung zulässt — entfährt ihm, was er im nächsten Momente bedauert.

Ich muss gestehen, dass mir die Art und Weise, wie er sich öfter in seiner Rede mit der gemüthlichsten Bescheidenheit selbst korrigierte, die Ueberzeugung beibrachte, dass bei Giskra hinter der Leidenschaft der wahrhaft gute Mensch steckt, der fähig ist, den erkannten Irrthum einzugestehen und gut zu machen.

Aber Giskra ist zugleich eine jener Naturen, die dem Trotz und der Verletzung ihres Ehrgefühls das Leben opfern können.

Wie hätte ich es gewünscht, dass Sie unsichtbar unserer Unterredung zugehört hätten! Giskra ist bezüglich des Ausgleiches mit den Czechen zu allen jenen Concessionen bereit, welche nach seiner Ueberzeugung die Macht des Reichs nicht schwächen.

Nun handelt es sich nach meiner Ansicht darum, Giskra in mancher Beziehung durch freundliche ruhige Diskussion aufzuklären, ihm manche Beruhigung beizubringen.

Meine aufrichtige Art und Weise scheint auch auf ihn einen guten Eindruck gemacht zu haben, indem er mir beim Scheiden erklärte, dass er Alles zu thun bereit sei, was mit seinem Gewissen, und dann seiner Ueberzeugung nach, mit dem Interesse des Reiches vereinbar sei, und dass mir seine Thür zu jeder Stunde offen stehe.

Dass Giskra nicht mit einem Satze ins entgegengesetzte Lager springen wird, ist wohl begreiflich, dass er aber bei kluger Behandlung ziemlich weit zu bringen ist, darüber bin ich im Klaren.

Ich will hiebei die Hindernisse nicht übergehen, die Giskra bezüglich des Ausgleiches im »Fünfer Kollegium« zu besiegen hat;¹³¹ nicht alle fünf dürften so leicht zu behandeln sein als Dr. Giskra.

Ich habe Ihnen Fakta und Wahrnehmungen zu Ihrer Information niedergeschrieben. Schliesslich erlaube ich mir ergebenst als Privatapostel der Versöhnungspolitik noch folgendes zu bemerken:

1. dass der Gesammthaltung des Reichsrathes gegenüber — einzelne Flögel u. Grobians entscheiden nicht —, ja dass der versöhnlicheren Strömung in Wien gegenüber ein versönlicherer würdigerer Ton czechischer Seits zweckdienlicher wäre;

2. dass, wenn die Polen bleiben, der Austritt der sechs ultramontanen Tiroler sehr kalt lässt und am Gange der Dinge nichts ändert und

3. dass es zweckfördernd wäre, wenn der ruhig und gemässigt verhandelnde, aber scharf schreibende Hr. Professor Zeithammer jetzt hieher käme — um weitere Besprechungen zu pflegen.

Wien am 29. Jänner 1870.

Hochachtungsvoll

Dr. A. Smreker

Sr. Hochwohlgeboren
dem Herrn

Professor v. Zeithammer
in der Redaktion der »Politik«
Heinrichsgasse No. 901-2

in Prag.

Eigenhändig, rekommandiert.

Predno je bila v poslanski zbornici razprava o adresi končana in adresa od večine sprejeta, je zapustilo šestero nemških Tirolcev zbornico, ker jih je razžalil poročevalec baron Tinti z očitkom, da njih »domovina je Rim, njih cesar papež«, in ker niso za žalitev dobili zahtevane zadostitve. To po Smrekarjevem mnenju pušča hladno kri, ker stvari pojdejo svojo pot. To se pravi, da ta malenkost politične smeri ne spremeni in da treba računati s trdnim položajem vlade in njeno — češko politiko, ako ostajo v parlamentu Poljaki... Poljakom, ki so glasovali proti adressi, pa je vladna večina še isti dan ugodila s tem, da se je izvolil odbor, ki naj bi poročal o gališki resoluciji, ki je bila prejšnje leto toliko časa v odboru zadržana, da je bila zasedanje državnega zbora zaključeno, in tako morala biti iznova predlagana in sprejeta v novem zasedanju. To je zdaj zbudilo še v drugih avtonomistih (Slovencih, Rusinih, Tržačanih in nekaterih Nemcih) misel, da bi skupaj predlagali, naj se isto, kar se privoli radi resolucije Galiciji, raztegne na vse druge dežele.¹³² Dne 10. februarja je bukovinski

¹³¹ Prim. Plenerjevo pismo sinu 26. jan. (Molisch, 58).

¹³² Prim. Novice, 1870, 2. febr. — Novičar.

poslanec baron Petrino res predložil poslanski zbornici tak primeren predlog. »Poslanci slovenski, združeni z bukovinskimi in še nekaterimi družimi«, pišejo »Novice« 16. febr., »so namreč naredili predlog, katerega je baron Petrino gori omenjeni dan podal zbornici; tako-le se glasi, enak namenjeni resoluciji dež. zbora kranjskega: 1. Premembe državnih osnovnih postav v ta namen, da se razširi deželna samouprava, kakor jo zahteva predlog, ki ga je v 4. seji letošnjega državnega zbora dr. Grocholski z družniki svojimi (Poljaki) zbornici izročil, naj se raztegnejo na vse v državnem zboru zastopana kraljestva in dežele z ozirom na njih potrebščine. 2. Za prevdarek dr. Grocholskovega predloga izvoljenemu odboru se daje nalog, da ob enem poroča o obeh predlogih.«

Ker Poljaki za ta predlog niso glasovali in je komaj dobil 20 potrebnih podpisov, so se »Novice« razhudile nad njimi:

»Poljaki — saj ti, kar jih hodi v državni zbor — nimajo slovanskega sočutja, sanjajo le o »kraljestvu poljskem« in da bi jim do tega pripomogli, se grlijo z Nemci in Magjari, ti pa božajo spet Poljake, nikakor iz ljubezni, ampak zato, da ne pobegnejo iz državnega zbora, kateremu bi, ker je njih število veliko, potem konec bilo... In zarad te poljsko-nemške komedije bi morala škodo trpeti poštena avtonomija, ktera državi da, kar je državnega, deželam pa, kar deželam gre?! Slovenski in bukovinski poslanci so pač tri leta djansko kazali lojalnost svojo, da so se vkljub mnogim bridkostim udeleževali državnega zbora; naposled bode vendar njihovi potrpežljivosti konec, ako vidijo, da v državnem zboru velja »dvojna mera«, če bi se namreč Nemci hoteli pogoditi samo s Poljaki, vse druge pa pohoditi!«

Na usodo poljske resolucije so hoteli privezati svoj spravi čolniček tudi grof Spiegel, Fischhof in Smrekar. Takoj po glasovanju 29. jan. so se sestali in sklenili, da piše Smrekar Zeithammerju na, izrečno željo grofa Spiegelna, ker je ta bil mnenja, da bi se dal sporazum s Čehi spraviti v razgovor pri razpravi o poljski resoluciji. V ta namen bi grof Spiegel pridobil s svojimi prijatelji nekaj nemških občin na Češkem, ki bi poslale državnemu zboru peticijo z željo, naj bi državni zbor privedel Nemce in Čeha do sporazuma na temelju določenega programa. To peticijo bi grof Spiegel zagovarjal kot predlog, ki bi ga stavil poslanec iz Češke, tako da bi bila odkazana odseku za poljsko resolucijo. Da bi bilo to mogoče izvesti, bi bilo zlasti po mnenju grofa Spiegelna treba imeti tak program, ki bi lahko služil za podlago pri pogajanjih za sporazum. Tak program pa mora naravno imeti odobritev, vsaj zasebno, od Zeithammerja in njegovih prijateljev.

Naj govori pismo, ki je tudi sicer zanimivo radi Smrekarjevega pomirjevanja na eni in njegove organizacijske politične delavnosti v prid Fischhofovih idej na drugi strani.

Smrekar-Zeithammerju 2. II. 1870.

Im Vertrauen, nur für edle
Ausgleichsfreunde geschrieben!

Hochwohlgeborner, Hochzuverehrender Herr Professor!

Heute habe ich die Ehre in Folge einer Besprechung mit Fischhof und Spiegel an Euer Hochwohlgeboren zu schreiben, und zwar über ausdrücklichen Wunsch des Gfen Spiegel.

Dieser letztere hält es für angezeigt, dass der »czechische Ausgleich« im Reichsrathe bei Gelegenheit der Verhandlung über die polnische Resolution zur Diskussion gebracht würde, und zwar in einer Form, welche dem Satze der Adresse: »Der Reichsrath ist bereit die Wünsche der Völker, welche in loyaler Form an denselben gelangen, zu berücksichtigen« entspreche.

Eine solche Form wäre nach Spiegels und auch nach Fischhofs Ansicht gefunden, wenn eine oder mehrere deutsche Gemeinden in Böhmen eine Petition an den Reichsrath richten würden, worin dem Wunsche Ausdruck gegeben würde, dass der Reichsrath auf Grund eines bestimmten Programmes den Frieden zwischen den Deutschen und Czechen herstellen sollte.

Diese Petition würde durch Freunde des Gfn Spiegel in Böhmen zu Stande gebracht, durch einen böhmischen Abgeordneten — vielleicht Baron Chotz — eingereicht und vom Gfn Spiegel mit dem Antrage befürwortet werden, dass dieselbe, dem Ausschusse zur Behandlung der polnischen Resolution zugetheilt werde.

Das in der Petition zum Ausdruck gebrachte Programm müsste so beschaffen sein, dass es geeignet wäre, die Basis der Ausgleichsverhandlung mit Böhmen zu bilden.

Damit dieses geschehe, ist zweierlei nothwendig:

1. Ihre u. Ihrer politischen Freunde Zustimmung und
2. ein von Ihnen u. Ihren pol. Freunden (privative) genehmigtes Ausgleichsprogramm.

Bezüglich meines letzten ergebenen Schreibens möchte ich zur Vorbeugung von Missverständnissen folgendes bemerken.

Eine und dieselbe Sache von zwei verschiedenen Gesichtspunkten betrachtet, sieht sich verschieden an.

Ich erlaube mir meine unmassgebliche Ansicht auszusprechen, dass der Gesammthaltung des Reichsrathes und der versöhnlicheren Strömung in Wien gegenüber eine ruhigere und würdigere Haltung der czechischen Journale zweckförderlicher wäre.

Ich hatte hiebei die Annahme der im ganzen trotz aller Widersprüche ziemlich versöhnlichen Adresse im Auge und stand als »Privatapostel der Versöhnungspolitik« auf dem Standpunkte, von welchem aus ich Sie und Ihre politischen Freunde milder, ausgleichsfreundlicher stimmen wollte, während Sie von ihrem Standpunkt aus den Reichsrath nicht nur in seiner wahren, grösstentheils unwürdigen Haltung, sondern sogar durch das Glas der Erbitterung ansahen und beurtheilten.

Als Beleg dafür, dass in Wien die Strömung eine versöhnlichere wurde, diene der Umstand, dass Steudel in seinem Bürgerverein »Verein zur Wahrung der Volksrechte« eine fulminante Rede gegen das herrschende System u. zu Gunsten der Fischhofschen Ideen unter allgemeiner Zustimmung hielt, was alle hiesigen Blätter total verschwiegen.

Sie wissen, von welchem hohem Standpunkte ich die Dinge überhaupt betrachte; die Erde ist mir im Verhältniss zum Universum ein nichtiges Sandkorn, das Leben der Menschen selbst zu wenig reich an Freuden, aber zu gesegnet an Leiden, als dass ich deshalb, wenn ich momentan keinen Erfolg erziele, oder wenn mein Streben geringschätziger beurtheilt würde,

mein Princip: »nulla dies sine linea im Streben zu nützen, zu versöhnen«
aufgeben würde. Beurtheilen Sie daher meine Briefe von diesem Gesichtspunkte aus mit Güte und freudlichem Wohlwollen!

Euer Hochwohlgeboren
ergebenster

Wien am 2. Feber 1870.

Dr. A. Smreker.

In Eile und schlecht geschrieben! Entschuldigen
Sie auch diesen Umstand.

Sr. Hochwohlgeboren
dem Hern

Professor v. Zeithammer
in der Redaktion der »Politik«,
Heinrichsgasse No. 901-2 in Prag.

R e k o m m a n d i e r t.

Novo, oziroma izpopolnjeno ministrstvo s Hasnerjem kot ministrskim predsednikom na čelu je nastopilo 1. februarja svojo nič kaj zavidanja vredno službo z dvojno glavno nalogo: pričeti pogajanja s češko opozicijo in nadaljevati priprave za reformo državnozborskih volitev. »Bila je slaba campaigna«, piše Plener sinu 5. febr.,¹³³ »novo ministrstvo ne zbuja naplošno dosti veselja, poslanska zbornica čuti sama, da ji je ura odbila, nič kakor lepo govorice, niti enega moža ni, ki bi se pogumno žrtvoval in prijel za delo... Totalno skvarjeni položaj in jaz si želim iz njega ven...«

Pri tako žalostni sliki razmer na vladni strani in v državnem zboru, kjer je nastop Tirolcev in drugih avtonomistov že naznačil bližajoči se polom, za nov spravi poskus v smislu Fischhof-Spiegel-Smrekarjevega predloga Zeithammerju in prijateljem ni moglo in ni hotelo biti pravega razpoloženja pri Čehih, ki so čakali, da se jim približa pravna roka od povsem druge strani, kakor je bil Rieger napovedal že sredi decembra. In prišel je tudi ta trenutek, da so ponudili roko tisti, ki je dal že takrat Rieger o njih Kalouseku pisati v »Politiki«, »že dokud oni budou pri žezle, neni nejmenší naděje na narovnáni, jelikož je proti nim koncentrována všechna nedvěra i nenávisť všech Slovanů...«¹³⁴

Ko je torej 15. febr. prejel po c. kr. namestniku generalu Kollerju vabilo od notranjega ministra Giskre, da naj prideta s Sladkovskym na Dunaj na razgovor o političnem položaju, je Rieger odgovoril Kollerju dilatorično: »Já odpověděl, že mám za to, že to nepovede k ničemu, že ne doufáme, že by to ministrstvo, které sepsalo a posud neodvolalo memorandum majority, chtělo upřímně a dovedlo zříditi nějaké narovnáni. Že nechci pozvání naprosto odmítnout, ale že ho nemohu také přijmout, dokud neporadím se o tom s důvěrníky poslanců, jimž praesiduji, a bez jejich svolení nic důležitého nepodnikám. Pověděl jsem mu také to, že myslím, že by jednání mezi námi o státopravne otázky sotva vedlo k nějakému konci, kdyby jste Vy jako representant moravských Čechů — a aspoň některý representant statoprávní zlechty nebyl k tomu povolán.«¹³⁵

¹³³ Molisch, Briefe, 59.

¹³⁴ Heidler, Příspěvký, I, 201, št. 531: pismo Riegra Kalouseku 13.—14. dec. 1869.

¹³⁵ Pražak, Paměti, II, 978.

Tako sporočilo v pismu Pražaku 17. februarja, na kar mu je odgovoril 27. febr., da popolnoma soglaša s tem, kar so Rieger in tovariši 23. februarja sklenili v Pragi glede vabila na razgovore z Giskro. Razgovore so odbili v smislu navedenega Riegrovega odgovora, s čimer je bila vladina spravna namera pokopana.

»Čehi so odklonili«, piše Plener 27. febr. sinu,¹³⁶ »na Češkem se mora zdaj drugače vladati, liste je treba pokoriti z ustavitvijo porotnih sodišč, ker se je ž njimi demoralizacija ljudstva razširila že v grozečih obsegih.« Tudi »Neue Fr. Presse« je grozila, gotovo inspirirana od iste strani, da se bodo zdaj strune ostro napele zoper trdovratne Čehe. Poljakom pa se dovolilo precej tega, kar zahtevajo, a tudi nezadovoljnim Slovencem se bo vrgel kos, da se potolažijo...¹³⁷

Grožnje potapljajočega se.

Prav na dan, ko je prejel namestnik Koller odgovor Riegra in Sladkovskega, da po sklepu kluba poslancev zaupnikov ne moreta iti na politične razgovore k ministru Giskri, je napisal Smrekar Zeithammerju to pismo:

Smrekar — Zeithammerju 24. febr. 1870.

Hochwohlgeborner,

Hochzuverehrender Herr Professor!

Trotz des günstigen Eindrucks, welchen Dr. Giskra bei der ersten Besprechung über die Ausgleichsfrage — vor der »Verneuerung« des Ministeriums — auf mich gemacht, trotz des Umstandes, dass ich selbst Ausgleichsconferenzen angerathen, und trotz meines privatapostolischen Eifers für die Aussöhnung der öster. Völker, habe ich bisan die Annahme der von Dr. Giskra an die Herren Dr. Rieger und Sladkovsky ergangenen Conferenz-Einladung noch nicht befürwortet.

Die Ursachen und Gründe für meine diesfällige Passivität hat zum grossen Theile die »Politik« in der Dienstag-Nummer — wahrscheinlich durch Ihre vortreffliche Feder — ausgesprochen. Vor Allem aber hatte ich gewünscht, dass die Regierung zum Beweise, dass es ihr mit der Aussöhnung wirklicher Ernst sei, vor der Conferenz-Einladung eine Amnestie für politische Vergehen jeder Art beim Monarchen beantragt und erwirkt hätte. Dies ist leider nicht geschehen; Dr. Giskra will früher den Frieden u. dann die Amnestie. Ich in meiner schlichten Weise kann irren, glaube aber, dass bei einer edlen Nation, die sich ihrer Kraft bewusst, die Noblesse u. die Güte eine bessere Wirkung hervorbringen, als die Drohung mit Macht u. Vergewaltigung.

Erst heute, nach wiederholter Besprechung mit unserem edlen Freunde Dr. Fischhof erlaube ich mir, Euer Hochwohlgeboren folgende Gründe für die Annahme der Einladung zu Ausgleichsverhandlungen zum Behufe gefälliger Prüfung und allfälligen weiteren Befürwortung ergebenst zu unterbreiten. Fischhof meint, es seien zwei Fälle möglich; entweder meint es die Regierung mit dem Ausgleiche ernstlich, oder sie erliess die Einladung nur pro forma, um im letzten Augenblicke sagen zu können, seht, wir hatten Recht, als wir die Kluft zwischen der Deklaration u. der Verfassung für unausfüllbar erklärten!

¹³⁶ Molisch, Briefe, 60.

¹³⁷ Novice 2. III. 1870 — Novičar.

Meint es die Regierung ernstlich mit dem Ausgleiche, wenn auch durch die Lage dazu gezwungen, dann wäre es eine politische Sünde, wenn man die dargebotene Hand zurückstossen würde; für den Fall aber, dass die Regierung nur ein Manöver machen wollte, um die öffentliche Meinung zu täuschen, würde die politische Klugheit gebieten, Alles zu thun, um die öffentliche Meinung aufzuklären.

Jetzt seien — meint Fischhof — die Deutschen einem Ausgleiche geneigt; kommen die von der Riegerung anerkannten Führer der czechischen Nation zu Friedens-Conferenzen nach Wien, so schliessen sich die Polen u. Siovenen ohneweiters an sie an u. ihre ohnehin grosse Bedeutung wächst, während die deutsche Bevölkerung dadurch die Ueberzeugung gewinnt, dass die Czechen bereit sind, unter gerechten u. biligen Bedingungen mit ihren deutschen Reichsgenossen Frieden zu schliessen.

Sollte auch diese Regierung nicht fähig sein, sich zu jenem höheren österreichischen Standpunkte aufzuschwingen, wo alle Schablonenpolitik aufhört u. wo man mit thatsächlichen Verhältnissen gerecht rechnend alle Völker Oesterreichs befriedigt, so würden, meint Fischhof, die Conferenzen mit der gegenwärtigen Regierung einen späteren Ausgleich wesentlich erleichtern.

Nicht die Krone, nicht die Regierung, sondern das deutsche Volk ist beim Ausgleiche der wichtigste Faktor, — und das deutsche Volk ist jetzt zu einem gerechten Ausgleiche geneigt; ob unsere Zustände es rathsam erscheinen lassen, diesen günstigen Augenblick unbenützt vorübergehen zu lassen — die Beantwortung dieser Frage überlasse ich Ihnen.

Euer Hochwohlgeboren
ergebenster Diener
Dr. A. Smreker.

Wien am 24. Feber 1870.

Sr. Hochwohlgeboren
dem Herrn Herrn

Professor v. Zeithammer
abzugeben in der Redaktion der »Politik«,
Heinrichsgasse No. 901-2 in Prag.

Privatbrief eigenhändig.

Rekommandiert.

Kaj pravi to v veliki naglici napisano pismo?

V njem se Smrekar najprej opravičuje, zakaj je doslej molčal prav on, ki je bil sam nasvetoval spravne konference z Giskro. Pričakoval in želel je, da bi vlada najprej v dejanju pokazala svojo dobro voljo za sporazum na ta način, da bi vladarja pridobila za amnestijo političnih prestopkov. Žal, da hoče Giskra najprej mir in šele potem amnestijo. Po ponovnem posvetu s Fischhofom pa more šele zdaj sporočiti razloge, ki govore za to, da se sprejme povabilo in vladi izbiže iz rok očitek, da so Čehi krivi, ker ne pride do sporazuma z Nemci. Ako bi se pa pokazalo, da je vlada kriva in ona miru in sprave noče, bi se nemško ljudstvo prepričalo, da pa Čehi to hočejo. Pa tudi če bi ta vlada ne bila sposobna doseči sporazum, bi bodoča imela tem lažje delo. Sicer pa je zdaj nemško ljudstvo sporazumu naklonjeno in tu ne gre za krono ali vlado, ker je ljudstvo najvažnejši činitelj!

Pravilno načelo, toda češki pogled je pričakoval od krone vse, od vlade pa izpolnitev cesarjeve volje. Zato pa tudi novo vlado, ki bi jo izpolnila. Res nedemokratsko gledanje, toda dejansko in stvarno — pri tedanji avstrijski ustavnosti.

Sicer pa je bilo pismo, ki je bilo napisano 24. februarja, že isti dan — post festum odposlano, ker so tedaj češki listi že prinesli po sklepu čeških zaupnikov besedilo, podpisano od Riedra in Sladkovskega, da se Rieger in Sladkovsky iz utemeljenih razlogov ne moreta podati h Giskri na razgovore. Ko je Smrekar pismo oddal, je mogel torej že čitati v večernikih o tem velepomembnem političnem dogodku.

Kaj sedaj? Na to vprašanje odgovarja zadnje pismo Zeithammerju dne 7. marca. To pismo sporoča indirektno nazore prijateljev Fischhofovih o odklonitvi Čehov, da se nočejo z vlado večine razgovarjati o sporazumu. Iz celotne vsebine se razvidi, da Smrekar, Fischhof, bivši minister Berger in tovariši Mende, Figuly in drugi stari prijatelji sporazumske politike niso bili zadovoljni s Čehi. Ti so bili gotovo želeli, da bi se bili Čehi odzvali in z vlado poskusili sporazumeti se, sicer pa prej ž njimi napravili sporazum in določen program. Smrekar celo izraža prepričanje, da bi tak sporazumski program, sklenjen med Riegrom, Zeithammerjem, Skrejšovskym, Sladkovskym in Pražakom na eni in Spiegelnom, Mendejem, Figulyjem in starim Wiserjem, javnost pozdravila in krepko podprla, vlada in državni zbor bila prisiljena ga izvesti ali pa bi šla oba. Če bi se na podlagi Fischhofove knjige, ki varuje idejo avstrijske države na svobodni parlamentarni podlagi, napravil program, pomirili bi se duhovi in javno mnenje bi izsililo pravični sporazum s potrebnimi zakonitimi oblikami. Popolnoma brez važnosti pa je, kdo ta program izvede, samo da Čehi lahko s č a s t j o stopijo v politično areno. Parlamentarno življenje itak popravi vse, kar je popravila potrebno. Smrekar zato misli, da bi bilo prav in dobro, če bi se Zeithammer zopet mogel na Dunaju posvetiti zasebnemu političnemu študiju, če naj bi se poskusilo, in v katerih oblikah napraviti program za sporazum.

Naj govori še pismo samo.

Privatbrief.

Hochwohlgeborner,
Hochverehrter Herr Professor!

Von dem Gedanken geleitet, dass es für Sie, und vielleicht auch für Ihre nächsten politischen Freunde von einigem Interesse sein dürfte, die Ansichten der hiesigen ausgleichsfreundlichen Politiker über die ablehnende Antwort der Herren Rieger und Sladkovsky kennen zu lernen, erlaube ich mir ein diessbezügliches, an mich gerichtetes Schreiben des Hr. Grafen Ch. Spiegel Euer Hochwohlgeboren behufs gefälliger Einsichtnahme zu übersenden.

Es versteht sich von selbst, dass dieser Ihnen, hochverehrter Herr, im Vertrauen mitgetheilter Brief nicht veröffentlicht werden darf, ja ich bitte sogar, mir nach genommener Einsicht, dieses Schreiben des Grafen Spiegel rekommandiert gütigst zurückzusenden. Eine Bitte, die Euer Hochwohlgeboren gewiss entschuldigen, ja billigen werden. In Spiegels Anschauungen sehen Sie zugleich die An-

schauungen der Herren Figuly, Mende und des einstigen Minoritäts-Ministers Dr. Berger und seiner politischen Gesinnungsgenossen.

Ich bin überzeugt, dass ein zwischen den Herren Rieger, Zeithammer, Skrejsovsky, Sladkovsky und Prazak einerseits und den Herren Spiegel, Mende, Figuly und dem alten Wiser vereinbartes Ausgleichsprogramm von der öffentlichen Meinung acceptiert und so mächtig unterstützt würde, dass Regierung und Reichsrath gezwungen wären es durchzuführen, oder fallen müssen.

Jetzt geht das Schlagwort durch die deutschen Kreise: mit den Czechen ist ein Ausgleich mit Wahrung des parlamentarischen Regims und der Interessen der deutschen Minoritäten in Böhmen und Mähren eine Unmöglichkeit, also Aufrechthaltung der Herrschaft der Deutschen, oder Heimfall an Deutschland. Würde ein Programm im Sinne des Fischhof'schen Buches, welches die Idee des österreichischen Staates auf freihöflicher parlamentarischer Grundlage festhält, vereinbart, dann beruhigen sich die Gemüther, der Glaube an Oesterreichs Bestand erwacht wieder und die öffentliche Meinung erzwingt den gerechten Ausgleich mit den nothwendigen gesetzlichen Formen, allen Theilen die nöthigen goldenen Brücken bauend.

Irren ist menschlich; meine politischen Freunde können mit mir irren, aber ich irre und fehle in guter Gesellschaft, in Gesellschaft von Männern, wie mein edler Freund Fischhof, den Tausende von Stimmen für einen hochbegabten, staatsmännisch gebildeten Politiker erklärten.

Führt X oder Y das Programm durch, gleichviel; haben nur die Czechen mit Ehren die politische Arena betreten, dann corrigiert sich parlamentarisch Alles, was einer Korrektur bedarf.

Schade, dass Prag so weit ist, sonst möchte ich sagen, kommen Sie, lebenswürdiger Herr Professor, und machen Sie wieder politische Privatstudien, ob und in welchen Formen ein Versuch für ein Ausgleichsprogramm gemacht werden solle.

Ich reise morgen nach Pest und komme Samstag zurück; vielleicht finde ich Jemand im »Oesterreichischen Hof«, der in der Lage ist, nicht nur für den österreichischen Hof, sondern auch für die österreichischen Völker segensreich zu wirken.

Wünschen Sie in der Zwischenzeit irgend eine Auskunft von hier, einen Ausgleichsversuch betreffend, dann bitte ich, sich mit dem vollsten Vertrauen an den Grafen Christof Spiegel, Gisellastrasse, Bazar Gross, zu wenden, den Sie kennen, der am sehnlichsten wünscht, einen ehrenvollen Ausgleich zu fördern, und der eine sehr angenehme Erinnerung an Ihre werthe Person bewahrt.

Euer Hochwohlgeboren
ergebenster Diener
Dr. Alois Smreker.

Wien am 7. März 1870.

Sr. Hochwohlgeboren
dem Herrn

Professor v. Zeithammer
abzugeben in der Redaktion der »Politika«
Heinrichsgasse No. 901-2

Eigenhändig, rekommandiert.

in

Prag.

Ali je Zeithammer Smrekarju kaj odgovoril ali ne, ne vemo. Da je bilo pismo 7. marca z a d n j e Smrekarjevo Zeithammerju pisano, to priča Zeithammerjeva ostalina. V nji je le šestero tu objavljenih pisem. To bi pričalo, da je bil s tem pismom končan tudi z a d n j i Smrekarjev pravni poskus. Zadnji zato, ker je Smrekar skušal le z Riegrom, Pražakom in Zeithammerjem doseči spravo med Nemci in Čehi in pomiriti hkratu tudi vse ostale avstrijske narode, ko bi bil sezidan med glavnima borcema prepotrebni »zlati most«.

Da se poslej Smrekar ni več oglasil, je bil kriv potek političnih dogodkov, ki so si z nenadno naglico sledili in Smrekarju sploh niso dali možnosti za privatno apostolsko delo.

Preobrat.

Ker je v poslanski zbornici propadel že omenjeni predlog barona Petrino in so tudi Poljaki glasovali z Nemci, da ni bil odkazan odseku za poljsko resolucijo, je nastalo zlasti za Slovence in Bukovince vprašanje, ali naj še ostanejo v zbornici ali pa gredo za — Tirolci.

Položaj, ki je vanj zašla vlada s parlamentom vred, osvetljuje prav dobro Plenerjevo pismo sinu 15. marca:¹³⁸ »Direktne volitve postajajo nujne, da se prepreči popoln razpad državnega zbora. Že govore Slovenci in Bukovinci o svojem bližnjem izstopu. Državni zbor je za trajno nemogoč, ako se ne reši iz odvisnosti deželnih zborov. Hočemo si zagotoviti, da se člani državnega zbora p i s m e n o izjavijo, če moremo v zbornici računati na $\frac{2}{3}$ večino. Jaz dvomim in tako preostane zadeva za bodoče zasedanje...«

Že nekaj dni potem se je odpovedal ministrstvu Giskra, ker cesar ni hotel odobriti predlagane reforme volivnega zakona za državni zbor, v resnici pa je bil, kakor Plener piše, pravi vzrok demisiji »prepričanje Giskre, da mu ni mogoče in da sam ni zmožen napraviti red v kaosu narodnih in političnih zmed in da je zanj najboljša prilika za odstop prav sedaj...«

S tem je pričela likvidacija režima, ki je bil skrajno protislovanski in najstrožje centralistični. S svojo »kontumacijsko« politiko je pritiral Čehe do viška zahtev, ki se tudi po nastopu novih vlad niso dale rešiti tako, da bi se dali pridobiti za aktivno politiko.

Kako je do likvidacije konec marca nujno moralo priti, poročajo »Novice« 30. marca:

V zgodovini avstrijski je mesec sušec prav posebne pomembe: leta 1848. je Avstriji prinesel prvo ustavo, letošnjega leta sušec pa — in mislimo, da se ne motimo — je pokopal nemški centralizem. Pa kaj neki se je tako odločevalnega zgodilo pretekli teden? bodo prašali bralci, katerim novica 31. sušca še ni znana. Zapustilo je ta dan zopet 40 poslancev državnega zbora, v katerega Čehi nikdar niso prišli in katerega so nedavno zapustili nemški Tirolci. Sedanji zbor, v katerem sedijo skoraj sami Nemci, ni celo nič več podoba državnega zbora; ostal je le nemški klub, v katerem sedi 40 Nemcev iz Pemskega, 19 iz Moravskega, 6 iz Šlezkega, 18 Nemcev iz doljne Avstrije, 12 iz Štajerskega, 5 iz Koroškega, 2 iz Vorarlberga, 2 iz Kranjskega, 5 Dalmatincev (Ljubiša zapusti zbor menda kmalu), 4 Bukovinci, 2 Laha iz Tirolov in 1 Rusinec — vseh skupaj le 129 namesti 203,

¹³⁸ Molisch, Briefe, 60.

ki bi po ustavi morali v zboru biti. Tako tedaj je razrušen zbor, ki naredi do velike noči svoj žalostni testament, Avstriji zapustivši nič drugega kot nesrečno zmešnjavo; ž njim pa gre tudi ministerstvo, katero ni bilo sposobno vladati Avstriji, kajti za gotovo se pripoveduje danes, da cesar ni privolil v zahtevo ministrov, da bi razpustili galicijski in kranjski deželni zbor zato, ker so njihovi poslanci zapustili zbornico, in na to so ministri prosili odpusta, pa ga tudi dobili, — bivši minister kmetijstva grof Alfred Potocki pa je poklican od cesarja, da sestavi novo ministerstvo. Naj bralcem našim po vsem tem povemo, kaj se je zgodilo 31. sušca v leseni kolibi pred »Schottenthorom«. Zvečer pred 31. sušcem so Poljaci imeli v svojem klubu posvet, slovenski poslanci s tržaškima in bukovinskim pa v svojem klubu. Šlo je za to, kakošna deklaracija (odpovedno pismo) naj se naredi in kdaj naj se izroči, ali skupno s Poljaki ali posebej. Obveljal je Svetčev predlog, da se končni sklep zaradi tega odloži do drugega jutra. Drugo jutro so brez vsake debate enoglasno pritrdili načrtu, kakor ga je bil izdelal baron Petrino, in ga podpisali vsi pričujoči ter v zbornico ne več šli. — V preddvorani zbornice je bil pred začetnim zborom velik nemir in hrup: Nemci so vsi osupljeni gledali, kaj bode; galerija je bila polna poslušalcev. Podpredsednik pozvoni, zbor se začne — desna stran zbornice vsa prazna, edini Rusinec Guszalevič kot puščavnik na teh klopeh. Po navadnih začetnih sporočilih začne predsednik brati pismo (deklaracijo) Poljakov. Osupljeni jo poslušajo zborničarji; ne glas se ne sliši. Potem bere pismo Slovencev in njihovih družnikov, ki se je tako-le glasilo:

Slavna zbornica! Ker si s svojim glasovanjem o predlogu Petrinojevem v seji 11. svečana pokazala, da nasvetov za porazumljenje z vsemi deželami in narodi in za stanovitno ustavo države še prevdarjati nočeš, — in ker si se lotila razprave načrtane postave zarad dopolnitve §. 7. državne osnovne postave o zastopu državnem (o katerih po dosedanjih skušnjah ni dvombe, da jo sprejmeš), s tem pa najvažnejšo pravico deželnih zborov brez njihovega zaslivanja žališ, tedaj postavna tla zapuščaš, zato izrekamo podpisani, da se ne udeležimo več zborovanja zato, ker ne vidimo nobenega prida več našemu daljnemu delovanju in ker hočemo v okoliš priti prihodnjim enakim napadom na nedvomljive pravice deželnih zborov. Pridržujemo si, to svojo odpoved državnemu zboru opravičiti deželnim zborom.

Na Dunaji 31. sušca 1870.

Petrino, Hermet, dr. Toman, grof Barbo, Svetec, Pintar, Conti, Lipold, Crne, Pajer, Colombani, Vidulič.

Po padcu Hasnerjevega ministrstva je nastopilo sredi aprila pod Potockim novo, ki je imelo nalogo pomiriti avstrijske narode v smislu one manjšinske spomenice, ki so jo bili cesarju izročili konec decembra ministri Taaffe, Berger in Potocki. Po sestavi ministrstva je Potocki poročal cesarju o smernicah svojega ministrstva. V poročilu¹³⁰ naglašja Potocki, da do tedaj še nikdar niso bile med Nemci in drugimi narodnostmi tako zelo napete razmere, ker je avstrijski parlament postal skoraj izključno le domena avstrijskih Nemcev. Predlog prejšnje vlade, da naj bi bila razpuščena deželna zbora gališki in kranjski, bi bil moral dovesti

¹³⁰ Taaffe, Politischer Nachlaß, 1922, 95.

v nevarne državljanske spore. Zato je bilo umestno parlamentarno delo prekiniti, da se duhovi pomirijo in da se pripravi pot sporazumljenju, ki naj ga novi možje v vladi uresničijo, ne da bi se jim stavile druge meje, kakor le one, ki jih pozna ta ustava in narodna občutljivost.

Vprašanje je, po kateri poti se dado doseči od krone določeni cilji.

Po dosedanji formalno legalni poti, ki jo je hodila doslej parlamentarna večina vključ ostremu nasprotju narodnih strank in ne glede na želje narodnih manjšin, ni mogoče iti. Iti po poti, ki je bila tudi nasvetovana, da bi se namreč dale Poljakom najdalekosežnejše koncesije, zato pa bi se tem brezobzirneje vladalo po dosedanjem sistemu v drugih delih države, bi bilo proti intencijam monarha in koristim države. Princip avtonomije je prevzvišen in preplemenit, kakor da bi se smel tako nizko zlorabiti. Avstrija mora biti vsem narodom enako pravična. Avstrije poklic je, da je v Evropi pravna država par excellence. Zato ni v skladu s pravom in moralo, dajati enemu narodu privilegije, drugim pa tembolj krajšati pravo. To samo pogoršava sedanje stanje v posameznih deželah in prebivalstvo še bolj odtuja je ustavi. Dasi Poljak, mora kroni odsvetovati tako res neavstrijsko sredstvo za ureditev razmer.

Preostaja torej samo ena pot: pošteno in vztrajno ter na temelju ustave iti za smotrom, da postane ustava, ki jo odklanja toliko avstrijskih narodov, dragocena skupna dobrina vseh, in sicer po poti, ki jo sama nakazuje. Zato je potrebna revizija ustave parlamentarnim putem, ki bi parlamentu predložila primeren načrt. Ta načrt pa ne more biti delo enega moža, ene vlade ali celo ene same narodne stranke. Vlada je v prepričanju, da more revizijski načrt biti le kompromis vseh strank. Zato predlaga vlada kroni, da se po priloženem načrtu povabijo najodličnejši politiki avstrijskih narodov na zaupno konferenco, da izdelajo tak ustavni načrt, ki ga vlada po vladarjevi odobritvi predloži državnemu zboru v prihodnjem rednem zasedanju. Vlada upa, da se povabilu na konferenco odzovejo najboljši možje vseh narodnosti, zlasti Čehov kakor tudi Nemcev. Ako se vladi spravno delo ne posreči, ga bo prepustila drugi, da ga dokonča.

Iz te kratke vsebine moremo razbrati dejstvo, da je Potocki s svojo vlado prevzel za svoje politične smernice vse one glavne misli, ki sta jih vedno in vedno naglašala Fischhof in Smrekar, ko sta odlične politike vabila na zasebne konference z namenom, da se sklene enoten skupni program, ki bi ga potem morala vlada izvesti s pomočjo državnega zbora, in tako doseči definitivno spravo avstrijskih narodov. S tem pa, da je vlada prevzela za svojo glavno nalogo prav to, kar sta skušala po zasebni inicijativi doseči Fischhof in Smrekar, zlasti ta kot pravi poklicni privatni apostol spravne politike¹⁴⁰, je prišel čas, ko za privatne spravne poskuse ni bilo več potrebe in zato tudi Smrekarjevo apostolstvo ni imelo več smisla za nadaljni obstoj, tem manj smisla, ker je celo Fischhof dobil ponudbo, da pod gotovimi pogoji vstopi v novo ministrstvo in pomaga, da se sprava med narodi doseže, — a jo je odklonil iz čisto zasebnih razlogov, pač pa

¹⁴⁰ Prim. Potockega odklonitev, da bi samo Galicija dobila najdalekosežnejše koncesije in s tem izjemen položaj na škodo drugih ter Smrekarjevo enako odklonilno stališče v pismu 14. sept. 1867 ter 19. jan. 1869. Popolnoma isti načelni pogled: Vsem isto!

obljubil podpirati vladino pravno politiko. Ako je v ministrstvo vstopil grof Spiegel, prevzel notranje posle grof Taaffe, je s tem povedano vse, kakšna smer in kakšen duh je sprva prevladoval v novi vladi. Odvisno je bilo poslej vse od pripravljenosti narodnih zastopnikov posameznih narodov: na osnovi dualistične ustave izdelati revizijski načrt, ki bi ga kot kompromis sprejel tudi državni zbor.

Toda Čehi so dualizem načeloma odklanjali.

Po začrtanem programu so se pričeli z a u p n i razgovori najprej s Čehi. Potocki je iz njih spoznal, da so vsi Čehi brez razlike strankarske usmerjenosti istega mišljenja glede državnopravnega stališča in glede direktnih volitev v državni zbor. Sledili so nato še razgovori Potockega s Čehi v Pragi, ki sta jih podpirala še dva vneta poljska federalista Smolka in knez Jurij Czartoryski¹⁴¹, ki sta skušala češke prijatelje pridobiti za politiko Potockega. Toda pogajanja niso tekla ugodno, kakor je vlada pričakovala. Med tem so se bili namreč v maju pridružili in z deklaranti izjavili popolnoma solidarne tudi češki fevdalci, ki so odpornost narodnih Čehov v obrambi deklaracije z 22. avg. 1868 še povečali, tako da končno ni došlo do nikakega pravega zaključka. Nadaljnji politični razvoj in poskusi razmotati češko vprašanje z razpustom vseh deželnih zborov, med katerimi je bil češki zadnji — šele začetkom avgusta — razpuščen, in tako priti do nove sestave državnega zbora, nas ne more več zanimati. Enako tudi ne poskus Čehov, ki so si v novem deželnem zboru češkem priborili s pomočjo fevdalcev večino, sporazumeti se z Nemci v posebnih pogajanjih med zaupniki ene in druge strani. Da do pravega uspeha ni prišlo, so bili krivi dogodki v češkem deželnem zboru, gotovo pa tudi dogodki, ki so medtem na Francoskem odločali usodo Evrope za celo stoletje naprej, ustvarjajoč na razvalinah francoskega cesarstva novo — velikomnemško cesarstvo, ki je s katastrofo pri Sedanu 2. sept. in potem z diktatom v Versaillesu postalo poleg Rusije prva velesila na suhem. Da je tak nenaden dvig Nemčije pod pruskim vodstvom moral zelo učinkovati tudi na Nemce v Avstriji, to se razume samoposebi. Dvignila se je njihova samozavest in porastel ponos. To pa se je zopet kazalo tudi na domačih političnih tleh, kar so občutili kmalu Čehi in vsi Slovani zlasti po odstopu Hohenwartovega ministrstva.

Da so Čehi zapustili l. 1879 dosedanje svojo pasivno in se oprijeli realne aktivne politike ter po ustavni poti skušali doseči svoje bližnje cilje, to je bil le zadnji odmev onega velikega dogodka pri Sedanu, kjer sta bili hkratu poraženi dve zunanji politiki: Beustova in Riegrova. Beustova vsedržavna, ki je iskala v svoji revanšni smeri zaslonbo proti pruski Nemčiji pri Napoleonu III., kakor je iskala pomoč pri njem proti notranji nemško-madžarski nadvladi politika čeških federalistov pod vodstvom Riegrovim v l. 1869, ko je Napoleonu izročil dve spomenici, nanašajoči se na — »češko vprašanje« v zvezi s federalizacijo monarhije, ki da je nujna tudi s stališča francoskih državnih koristi, naglašajoč hkratu, da bi edino federativna Avstrija ustregla vsem narodom, Slovanom prav tako kakor Nemcem in Madjarom: dala bi jim narodno samoupravo in pravo politično svobodo, združila vse svoje male narode med dvema velikanoma, vele-nemškim in ruskim, ter jim tako nudila vzajemno obrambo proti tema ne-

¹⁴¹ Knez Jurij Czartoryski je objavil v avgustu 1869 zanimivo brošuro: »Pred deželnim zborom«, v kateri se vneta peča s federalizmom v Avstriji. Kratek referat je v Novicah 1869, 18. avg.

varnima sosedoma. Le taka Avstrija je tudi nujno potrebna, da se vzdrži pravo ravnovesje med vzhodom in zapadom evropskim.¹⁴²

Če je bilo tako gledanje na politični položaj v Evropi že tedaj pravilno, se je po katastrofi pri Sedanu in diktatu v Versaillesu to tembolj občutilo —, ko je pruski kolos postal naenkrat prva velesila in s svojim pritiskom na Avstrijo še bolj nevaren, zlasti njenim slovanskim narodom.

Varnost malih narodov v federativni Avstriji pa je bila osnovna misel Palackeega v spisu »Idea statu rakouského« že l. 1865, ko je prvi pokazal na glavni poklic Avstrije po l. 1848. Rieger je to njegovo misel samo Francozom prevedel na njihov jezik, da bi laže iz lastnih koristi umeli boj, ki ga bijejo v monarhiji Čehi za svoje narodne pravice proti nadvladju dveh zaveznikov: Nemcev in Madjarov.

Istočasno, ko je Rieger pisal svojo spomenico francoskim odgovornim krogom, je tudi Fischhof avstrijskim politikom in odgovornim krogom pisal in končaval svojo poslanico o federaciji Avstrije z visoke perspektive, ki je zelo sorodna Riegrovi glede na varnost malih narodov med dvema velikanoma: tudi on vidi v daljni bodočnosti, kako se federativna Avstrija razraste v »srednjeevropsko federacijo.«

Problem, ki sta nanj opozorila Rieger in Fischhof pred skoraj 70 leti, je sodoben še danes, ko na starem avstro-ogrskem ozemlju nastale samostojne nove narodne države iščejo medsebojne varnostne zaslombe v obrambi pred močnejšimi sosedmi, zlasti pa pred dvema grozečima velikanoma: Hitlerjevo Nemčijo in Stalinovo Rusijo. In zopet, kot tedaj, iščejo opore tudi na zapadu, zlasti Čehi pri Franciji, — iz strahu pred pangermanizmom-panprusizmom, hoteč ustvariti solidarno obrambno zvezo držav med dvema velikanoma v prid vse Evrope zaradi ravnovesja političnih in ekonomskih sil.

»Ko se je končala vojna«, je izjavil 9. nov. 1933 Vaclav Klofač, predsednik čeških narodnih socialistov in eden med prvimi vodilnimi češkimi državniki, Ananiji Lekoviću, poročevalcu belgrajske »Pravde«, »naglašal sem potrebo, da se ustvari ena velika država v srednji Evropi in na Balkanu od Baltskega do Egejskega morja. Menil sem in se mi še danes zdi, je bilo to potrebno, da bi se vse pripravilo za veliko federacijo, kakršna je v Zedinjenih državah severoameriških, na načelu spoštovanja vsake države članice. Vse, kar se dogaja na tem ozemlju, jasno kaže, kako velika potreba je to, da se ustvari ena ogromna državna organizacija, ki bi bila največji varuh mira in njegova garancija. Posebno z gospodarskega in trgovinskega zreljšča bi pomenilo to samozadostitev, velik dežnik proti vsem neugodam. Osnova te tvorbe leži danes v Mali zvezi. Pred versajskim mirom so se bili sestali v Ljubljani¹⁴³ zastopniki Čehoslovakov, Poljakov in Jugoslovanov iz bivše monarhije ter se sporazumeli, da bo poljski delegat prof. Glombinski stavil ta predlog na mirovni konferenci. Toda, žal, noben državnik na kontinentu pa tudi ne tam prek Oceana ni imel ni trohice razumevanja za razmere v srednji Evropi in na Balkanu. Tedaj je bilo mnogo zgubljenega in to bi bilo treba na kakšen način nadomestiti.« Da, velika spoznanja počasi zore, dozore pa gotovo. Zato: »Če bi Avstrije ne bilo, trebalo bi jo ustvariti!« Ta veliki izrek Palackeega kaže smer in potrjujejo dogodki poveljne evropske politike.

¹⁴² Srb, Pol. děj., 264.

¹⁴³ Ob priliki odkritja spominske plošče dr. Jan. Ev. Kreku v Št. Janžu avgusta 1918.

Zaključek.

Ako pod vidikom zgodovinskih dejstev in dogajanj, političnih idej in problemov presojamo Smrekarjevo privatno apostolstvo, ga moramo prav umeti le, če prav ocenjujemo njegov res nenavadni politični idealizem in optimizem, ki se nam odkriva v vseh pismih. Skrb za obstoj Avstrije, za izmiritev njenih narodov, zblizanje med vodilnimi politiki, vdanost ideji in vztrajnost v delu za doseg končnega cilja ob vsaki politični priliki — to so pozitivne lastnosti, ki se nam odkrivajo ob čitanju interesantnih njegovih pisem, ki osvetljujejo uprav dobo, ki je bila za monarhijo najbolj usodna kot predhodnica katastrofi v l. 1914—18.

Pesimizem njegov glede Avstrije, če se pravočasno ne pozdravi z zdravilom, ki ga ji je nudil Fischhof, je bil enako utemeljen kakor Palackega ali Riegrov. In ko je videl, da nasvetovano zdravilo ni tako upoštevano, kakor sta pričakovala s Fischhofom, je omahnil končno tudi njegov dolgotrajni politični optimizem — pod vlado kneza Adolfa Auersperga, ko je Fischhofu pisal v oktobru 1873 ono že v uvodu navedeno obžalovalno pismo glede svoje krivde pri brošuri.

Ko imamo pred seboj celo zbirko pisem v zgodovinski zapovrstnosti in vdelano v neposredno točasno politično dogajanje, nam je tudi vse lažje umeti njegovo prebridko razočaranje, ki odseva iz pisma 1873 v teh dveh stavkih:

»Mislil sem si, da so avstrijski narodi in njihovi voditelji mnogo bolj modri in plemeniti, kakor pa so v resnici. Največja krivda, da Tvoje lepe in prave ideje še niso uresničene, leži na voditeljih, ki se ne dajo voditi od ozirov na celotno domovino in narodnosti, ki jih vodijo, ampak od samoljubja in častihlepnosti.«

Pisma ne pričajo, da bi bil Smrekar samoljuben ali častilakomen. Njegovo delo za blagor vseh, ozir na celotno domovino in vse narodnosti — pričajo bolj o plemenitosti »privatnega apostola« sprave politike. Le tak pa je mogel imeti tudi toliko znancev in prijateljskih zvez, kakor jih je imel on, ki je imel dostop — do prvih političnih oseb celo v vladi in ki se je udeleževal indirektno tudi parlamentarnih posvetov pri prijateljih politikih. Sicer pa, odkod in zakaj tolik ugled moža — brez pravega stalnega poklica, če smemo tako o njem soditi v tej dobi?

Sodbo o Smrekarju, poslancu sevnškega okraja l. 1848, so izrekli slovenski poslanci tovariši. Ni prav ugodna zanj. Kako so o njem sodili pozneje, ko je nastopal kakor »privatni apostol sprave politike« brez vsakega ljudskega mandata, ne vemo. Sodba, ki smo jo izrekli ob komentarnem pisem in uvodoma, ne more biti drugačna kakor zelo ugodna. Eno pa ji manjka: popolna ni, zato tudi strogo objektivna ni. Ob pomanjkljivosti gradiva tudi podoba moža ne more biti popolna. Kolikor pa ga je pri roki, priča o izredni nadarjenosti, prožnosti duha, družabni uglašenosti, veliki podjetnosti na gospodarskem torišču in precejšnjem dobrem gmotnem stanju, kakor kaže, do poloma avstrijskega gospodarstva.

Ob tej sliki moža v zreli dobi ne bo odveč, če ga поблиže spoznamo v dobi, ki pri vsakem nadarjenem človeku vzbuja največjo mladostno podjetnost in mu daje značilne poteze, ki se pozneje le utrde in izpopolnijo. K sreči so nam ohranjeni nekateri prav zanimivi podatki iz Smrekarjeve »graške dobe«, a tudi rojstni in šolski podatki so zanimivi.

Rojen je bil na Teriški pri gradu Radni št. 1 (nem. Rukenstein) pri Sevnici v župniji Studenec, 14. (13?) sept. 1813 kot najmlajši med štirimi brati (Jožef, Rajmund, France,¹⁴⁴ Alojzij). Oče Karl je bil tu grajski upravitelj in posestnik (»Erlachhof«), mati Terezija, roj. Laschan v Sevnici, kjer je bil njen oče Jurij Laschan (Lažan?) posestnik. O ljudski šoli ne vemo nič, pač pa o gimnaziji oz. gramatikalni v Celju. Tu je l. 1828 končal II. razred v vseh predmetih z eminenco, v III. l. 1829 je prvi odličnjak, l. 1830 v IV. r. med 18 učenci zopet prvi odličnjak. L. 1831 je bil v I. humanističnem razredu prvi v razredu »eminens, exemptus a didactro,« v II. hum. r. l. 1832 zopet »eminens, praemio donatus.« L. 1832/3 je bil vpisan v I. letnik filozofije na graški univerzi.

Dalje pa naj govori curriculum vitae,¹⁴⁵ kakor ga je napisal Smrekar sam ob priliki dobljenega doktorata v Gradcu 1. maja 1845:

Alois Joh. Nep. Smreker,¹⁴⁶ zu Rukenstein in Krain am 13/IX. 1813 geboren absolvirte die phil. u. jur. Studien im J. 38 u. zw. die phil. St. u. die 3 ersten Jahrg. juris zu Graz, den letzt. jur. Jahrg. aber in Wien. Hierauf unterzog er sich der Civil- u. pol. Praxis — machte die prakt. Prüfungen — unternahm später eine größere Reise, worauf er nach zurückgelegten strengen Prüfungen am 30. April 1845 an der Hochschule zu Graz die jurid. Doctors Würde erhielt.

Graz, 1. Mai 1845.

(Eigenth. Unterschr. Smrekers.)

Ta dokument izpopolnjuje poročilo policijskega ravnateljstva v Gradcu 2. jan. 1844. V njem podaja policija svoje mnenje o Smrekarjevi prošnji, da bi izdajal strogo leposlovni list. Ker je akt zelo dolg in razmotriva najprej načrt lista, pogoje, možnosti obstoja itd., je za nas dovolj, če doslovno objavimo samo oni del poročila, ki se nanaša le na Smrekarjevo osebo. Je pa zelo, zelo zanimivo podrobno izpopolnilo Smrekarjevega suhoparnega stavka v prej navedenem dokumentu o letih po absolutoriju, ko je stopil v prakso in delal izpite. Glasi se:

Alois Smreker ist 30. Jahre alt, von Rukenstein in Krain gebürtig, katholisch, ledig, der Sohn eines Gutsbesitzers. Er hat sämtliche Studien mit Auszeichnung absolvirt. Die Gymnasialschulen besuchte er in Zilli, die philosophischen Studien und die 3 ersten Jahrgänge des juridisch politischen Lehrkurses hörte er an der Grätzer, den letzten Jahrgang an der Wiener Universität im Schuljahre 1837 auf 1838. Wie seine Studien ausgezeichnet, war auch sein Betragen in religiöser, moralischer und politischer Hinsicht während seiner Studienjahre immer vollkommen entsprechend. Nach geendeten Studien widmete er sich der Civil- und Criminalpraxis bei den betreffenden Senaten des hiesigen Magistrates durch 2 Jahre und soll auch schon die Richteramtsprüfungen aus diesen beiden Justizgesetzgebungszweigen bei dem hohen Wiener Appellationsgerichte abgelegt haben. Ebenso unterzog er sich nach beendeter politischer Praxis den beiden politischen Prüfungen bei der hiesigen hohen Landesstelle und erwarb sich die Befähigung zur Ausübung des Richteramtes in schweren Polizey-Uebertretungen, sowie zur selbständigen Verwaltung des Amtes eines Bezirkskommissärs. Während dieser Zeit hat er auch an der hiesigen

¹⁴⁴ France je bil oče inž. Oskarja Smrekerja, katerega ime je ozko zvezano z našo Ljublanico in Barjem.

¹⁴⁵ Matrikel der jurid. Fakultät Gratz (1827—1847) No. 125.

¹⁴⁶ V župnijski matriki Johann Nep. Alois!

Universität die ersten 2 strengen Prüfungen zur Erlangung der juridischen Doktorwürde, und zwar, wie man hört, mit ausgezeichnetem Erfolge abgelegt.

Seit 2 Jahren scheint er die bis dahin eingeschlagene Bahn der Jurisprudenz verlassen zu haben. So lange mag es nämlich sein, daß er sich größtentheils nur mit schöner Literatur befaßt und hauptsächlich mit Literaten und Künstlern Verbindungen sucht, die er auch während seines mehrmaligen Aufenthaltes in Wien angeknüpft haben und noch unterhalten soll. Den bekannten Pianisten Eduard Pirkhert begleitete er während dieser Zeit auf einer seiner Kunstreisen.

Im steten Umgange mit den renomirteren Schöngeistern und mit den vorzüglichsten Künstlern Wiens mag er zuerst die Idee zur Herausgabe einer schönwissenschaftlichen Zeitschrift in Gratz erfaßt haben, mit deren Vorbereitung er sich bis nun ununterbrochen beschäftigte, und deren Ausführung er durch stets erweiterte persönliche Verbindungen und genaues Studium des gesammten Journalistenwesens zu sichern suchte.

In diesem Bemühen scheint er bisher auch den besten Weg eingeschlagen zu haben, da es ihm gelungen ist die Erklärungen der vorzüglichsten Literaten Wiens als Mitarbeiter zu seinem Unternehmen sich zu verschaffen, was in gleichem Maße noch wenigen, schwerlich aber noch irgendjemandem für ein Unternehmen der Provinz gelungen sein dürfte.

Smrekers Talent scheint sich ... hauptsächlich spekulativem Wirken zuzuneigen. Dies erhellet noch klarer daraus, daß er sich auch in anderen, den bisher betretenen ganz fremden Bahnen versuchte. So erwarb er sich ein Privilegium auf eine verbesserte Einrichtung von Fortepiano-Stimm-schlüsseln, ein anderes wie man hört auf Erhöhung der Triebkraft von Mühlen Wasserrädern. So soll er mit einem Fortepianofabrikanten in Wien Verbindungen zur Erzielung eines erhöhten Absatzes seiner Fabrikate geschlossen und auch in diesem Unternehmen seinen und seines Kontrahenten Vortheil bereits gefunden haben.

Eigenes Vermögen besitzt Smreker nicht. Während seiner Studien half er sich größtentheils mit Instruktionen fort; theils auch genoß er, wie auch gegenwärtig, die Unterstützung seines Bruders Franz Smreker, eines vermöglichen Realitätenbesitzers zu Gutenstein in Kärnthen.

Bei der Polizey ist, solange er sich hier aufhält, keine Klage gegen ihn vorgekommen. Auch in politischer Hinsicht benahm er sich vollständig untadelhaft, und bewies stets Anhänglichkeit an das durchlauchtigste Erzhaus. Seine moralischen und religiösen Grundsätze geben ebenso wenig zu unangenehmen Wahrnehmungen Anlass.

In literarischer Beziehung hört man, daß Smreker sich schon öfters in kleinen Novellen, Erzählungen, Gedichten in verschiedenen Zeitschriften mit Beifall versucht hat. Er scheint nach seiner Bildung jedenfalls geeignet, die Herausgabe einer Zeitschrift mit Umsicht und Geschmack besorgen zu können.

Ungeachtet seiner eben erwähnten guten Eigenschaften hat doch Smreker sich keines entschieden günstigen Urtheiles in Gratz zu erfreuen. Man schreibt im Publikum seine bisherige klaglose Haltung mehr berechnender Klugheit, als aufrichtigen Gesinnungen bei; man kann sich bei seiner gegenwärtigen Beschäftigungslosigkeit seinen Aufwand auf öftere Reisen, auf angenehme Lebensgenüsse, auf elegante Kleidung u. dgl. nicht

recht erklären, da man weiß, daß er kein Vermögen besitzt. Man macht diesfalls allerlei Präsumtionen und zieht dabei nicht selten die Lauterkeit seiner Erwerbsquellen in Zweifel. Sein gegenwärtiges, durch seine eigene Verlautbarung schon allgemein bekanntes Vorhaben der Herausgabe einer neuen Zeitschrift hält man nur lediglich für einen seiner vielen Versuche, sich eine ergiebige Erwerbsquelle ohne vieles und unbequemes Zuthun von seiner Seite zu verschaffen, wobei man meint, daß ihm seine Fügsamkeit, sein einschmeichelndes Benehmen und die ihm eigene Gabe der Überredung zwar wohl zu statten kommen würden, charakterfeste Solidität aber vielleicht minder eintreten dürfte.

Diese Meinung, die hier über Smreker ziemlich allgemein ist, dürfte hauptsächlich durch sein öfteres Abspringen von einem Lebensplane zum anderen hervorgerufen worden seyn. Denn fand man ihn heute mit voller Seele für die Landamtierung eingenommen, so plaidirte er morgen für den Doktorhut, und ein anderes Mahl war der Dichterstuhl das höchste Ziel seiner Wünsche. Bald darauf trat er als Literat auf, verwandelte sich bald in einen Privilegiumsinhaber und Fabrikanten, erschien wieder als Literat und machte sich inzwischen auch als Gallopin eines reisenden Virtuosen zum Gegenstand des Gesprächs. Nach diesem unsteten Schwanken bildete sich die angeführte Meinung über ihn. Wirkliche Gebrechen wurden ihm niemals angeschuldet.

Končno policija priporoča Smrekarjevo prošnjo, svoje negativne pripombe pa omiljuje: ... »weil die oben dargestellten unzuverlässigen Charakterzüge des Smreker und des Freiherrn Wend (predlagani začasni urednik) ihre Hauptursache doch nur in der bedrängten pekuniären Lage, in ihrem Mangel an einer genügenden Einnahmequelle, sowie in dem Mangel einer ihren Neigungen und Talenten vollkommen zusagenden Beschäftigung haben.«

K temu več ko dobrohotnemu policijskemu poročilu je treba dodati še nekaj stavkov iz poročila štajerskega guvernerja grofa Wickenburga, ki je poslal 4. II. 1844 Smrekarjevo prošnjo s policijskim poročilom vred na Dunaj policijskemu predsedniku, da odloči.

»Alois Smreker«, piše Wickenburg, »der sämtliche Studien mit Auszeichnung zurücklegte, besitzt eine mehr als gewöhnliche Geistesbildung und ist insbesondere mit der schönen Literatur, als dem von ihm vorzugsweise kultivierten wissenschaftlichen Zweige, vertraut, nicht minder aber auch in die Journalistik eingeweiht.« Dalje: »Nach der Bestätigung der Polizeydirektion ist gegen Aloys Smreker niemals eine Klage vorgekommen; auch in politischer Hinsicht benahm er sich immer vollkommen untadelhaft; er bewies eine stete Anhänglichkeit an das allerdurchlauchtigste Kaiserhaus; seine moralischen und religiösen Grundsätze geben ebenso wenig zu unangenehmen Wahrnehmungen Anlaß.«

Ne policijsko poročilo in ne guvernerjevo poročilo nista mogli prepričati dunajske cenzure, ki je 7. okt. 1844 Smrekarjevo prošnjo odbila, češ:

»Nachdem zufolge der hierüber von mir eingeleiteten Erhebungen, sowohl dem Aloys Smreker, als auch ... in der unumgänglich notwendigen Garantie für den Bestand und das wahrhaft nützliche und ersprießliche Gedeihen der neuen ... Zeitschrift gebricht, so finde ich mich nicht bestimmt ...«

In kakšen list je hotel imeti Smrekar? V njegovi prošnji 7. XII. 1843 (8 velikih folio strani), ki je posebno zanimiva zaradi nemškega naglasa,

stoji, da bi rad izdajal leposlovni časopis »Süddeutsches Blatt«, ki naj bi več potnikov privabil v lepo Štajersko, češ: »Muß nicht in eben diesem Umstände die Aufforderung liegen, unsere deutschen Stammverwandten von einem Lande näher zu unterrichten, welche an Deutschlands äußersten Grenze die fast für geheimnißvoll und sagenhaft erachteten Gebiete südslawischer und magyarischer Völkerschaften berührt?« Tudi je treba pridobiti za velike naravne lepote in čudovite zanimivosti dežele pisateljske talente, poleg tega pa mora mesto Gradec dobiti reprezentacijski list. V ta namen je pridobljenih lepo število najuglednejših avstrijskih literatov, med katerimi so tudi možje svetovnega pomena. Z njimi je deloma osebno prijatelj. V policijskem poročilu je navedenih tudi 24 imen, ki so bila v posebni prilogi priložena Smrekarjevi prošnji. So to res odbrana imena, kakor: Grillparzer, Feuchtersleben, Castelli, Lenau, Hammer-Purgstall, Hahn, grof Auersperg in Jožef Ronk. Dalje navaja imena podpisnikov iz tujih krajev, tako slovečega Štefana Hellerja v Parizu, v Petrogradu Charlesa Mayer-ja. Glede sotrudnikov Smrekar ni bil v zadregi, treba pa je bilo tudi naročnikov za vzdrževanje lista. In policijsko poročilo je tudi to vprašanje povoljno rešilo, češ, da ima Smrekar obširno poznanstvo na Štajerskem, Koroškem, Kranjskem in po Avstrijskem, in zato glede naročnikov ne bo v zadregi, torej tudi ne v vzdrževanju lista.

Če se je Smrekarju tako godilo v predmarčni dobi, se mu pozneje tudi ni dosti bolje. Leta 1850 je pričel izdajati tednik »Omnibus. Allgemeines Notizen- und Anzeigeblatt.« Urednika sta bila on in neki A. N. Taigner. List je izšel le šestkrat, in sicer od 1. februarja do 6. marca. Dne 24. februarja je namreč odgovorila predsedstvena pisarna štajerskega namestništva na vprašanje grofa Radetzkega na Dunaju, če sme višje pošto ravnateljstvo dovoliti »prenumeracije« listoma »Omnibus« in »Der steirische Panther«. V dogovoru stoji značilna negativna utemeljitev:

»Euer Exzellenz! Ich gebe mir die Ehre, die von Euer Exzellenz mir zugesendete hochgeehrte Zuschrift vom 19. d. M. Z.: 1485 dahin zu beantworten, daß die persönlichen Eigenschaften und der politische Charakter der hier erscheinenden Journale »Omnibus« und der »steirische Panther« eben keine große Garantie für die loyale Richtung dieser Blätter biethen; indem der Redakteur des ersteren »Smreker« als gewesener Reichstagsdeputirter keine der Regierung freundliche Stellung einnahm; der Redakteur des letzteren »Grader« aber im Jahre 1848 ein hier erscheinendes Journal redigirte, welches nicht immer anstandslos geblieben ist. Auch der sonstige persönliche Charakter dieser beiden Individuen ist nicht geeignet, die nunmehr anscheinend eingeschlagene Gesinnungsbesse- rung als das Resultat der innern Ueberzeugung erscheinen zu lassen. Uebrigens sind die Journale so werth- und bedeutungslos, daß sie sicherlich nur einen sehr kleinen Leserkreis finden werden, u. aller Wahrscheinlichkeit nach schon in nächster Zukunft wegen Mangel an Abnehmern aufgehört haben werden zu existiren.«

Kateri režim je bil ljubeznivejši — Metternichov ali Bachov, v G r a d - c u vsaj?

Smrekarju končno le nista posebno škodila. Zakaj prvi ga je bržkone prisilil, da je pustil literaturo, napravil zadnje doktorske izpite in postal doktor iuris 1845, ter kmalu nato istega leta stopil za koncipijenta v pisarno dvornega in sodnega advokata dr. Ignaca Jožefa Steinharta v Gradcu.

To je bil zanj resen in važen ter povsem realen korak, ki ga je pri-vedel tudi do novega zelo odločilnega — do poroke z bogato vdovo, protestantino Henrijeto Ritter v. Zahony, katere mož je pripadal s posestvi in industrijo obdarjeni rodbini »Ritter« v Gorici.¹³⁷ Poroka z bogato vdovo ga je potisnila iz advokatske pisarne v — industrijsko podjetništvo, tako da advokature po vsem, kar vemo, sploh nikdar izvrševal ni in je ostal le pri advokatskem kandidatu ali pri naslovu, ki ga je porabil celjski okrajni glavar v svojem poročilu o volitvah v sevniškem okraju l. 1848: »A. S., Doctor der Rechte ohne Stallum advocandi«. Vsa pisma, ki so v tej razpravi objavljena, nimajo označenega poklica, tudi ne naslovna knjiga mesta Dunaja, kjer je od l. 1856 dalje živel. Tudi advokatska seznama v Gradcu in na Dunaju ga nimata med advokate vpisanega! Za advokatske posle se ni več zanimal, čim je prevzel — industrijsko podjetniške.¹³⁸ Te pa je izvrševal gotovo že pred 22. aprilom 1847, ker stoji v prošnji za ponovno dodelitev potnega lista: »Ich bin genöthigt, theils in meinen Fournir-Fabriksgeschäften, theils in Familien-Angelegenheiten meiner Frau — gewesenen Großhändlers Witwe Ritter von Zahony — eine Reise nach den deutschen Bundesstaaten...« V potnem listu iz l. 1845 dobi tokrat poleg zaznamka »Doktor der Rechte« še dodatek »und Realitätenbesitzer«. Potni list iz l. 1845 je moral biti napravljen v decembru, ker je bila tedaj tudi prošnja vložena za koncipijenta Smrekarja od advokata dr. Steinharta. Dodatek v potnem listu iz l. 1845 »Realitätenbesitzer« priča, da se je moral Smrekar poročiti med decembrom 1845 in aprilom 1847, verjetno torej l. 1846.

Poroka je Smrekarja naenkrat posadila iz vloge nemaniča v vlogo velepodjetnika, ki je trajala po sodbi nečaka dr. inž. Oskarja Smrekarja (sedaj v Parizu) do pričetka šestdesetih let, ko je prišlo do zakonske ločitve zaradi ponesrečene Smrekarjeve poslovne podjetnosti, pri kateri je njegova žena zgubila velik del premoženja. Žena se je s sinom preselila z Dunaja nazaj v Gradec, Smrekar pa je ostal na Dunaju, kjer se je pečal s priložnostnimi kupčijami, pri katerih so mu pomagali po poročilu inž. Oskarja Smrekarja, njegovi politični prijatelji,¹³⁹ (Herbst, Giskra), tako da je začetkoma sedemdesetih let živel v še dokaj razkošnih razmerah. Na Dunaj pa se je preselil iz Gradca najbrž l. 1855, ker poroča graška policija notranjemu ministrstvu 16. febr. 1856, da že dalje časa ni v Gradcu, nego biva izmenično zdaj v Budimpešti, zdaj na Dunaju, ker ga k temu silijo trgovski posli s tovarniškimi izdelki furnirja in parketov.

Posebno poglavje v Smrekarjevem življenju je njegov politični nastop l. 1848, ki ga je v Gradcu postavil na radikalno levičarsko vodilno mesto takoj izpočetka revolucijskega gibanja, ko je bil član vseučiliškega odbora, večkrat javno nastopil kot izvrsten govornik in celo bil v depu-

¹³⁷ Smrekar je priženil tudi dve pastorki. Ena se je primožila v rodbino »Eckhel« v Trstu, druga v rodbino »von Delena« v Badenu pri Dunaju. — Smrekar sam pa je dobil le sina Karla.

¹³⁸ Tudi nečak inž. Oskar Smrekar meni, da po poroki ni več opravljal advokature. Potemtakem naslov »advokat«, kakor se Smrekarju daje, kjerkoli se on omenja (Apih, Kovačič, Pirchegger, Charmatz, Kameniček, Zeithammer) ni upravičen!

¹³⁹ Da je Smrekar večkrat potoval v Budimpešto, pričajo pisma Türuru in tudi zadnje Smrekarjevo pismo Zeithammerju. Pismo Pražaku zaradi železnice —! To bi pričalo, da je bil še vedno v »poslovnem življenju« in dobro zaslužil in živel.

taciji poslan k skupni manifestaciji na dunajski univerzi. Podrobnosti tega revolucijskega nastopa spadajo že bolj v obširnejšo biografsko študijo, kakor tudi njegova poslanska kandidatura, njegovo poslansko delo na Dunaju in v Kromerizu. Naj zadostuje, kar je rečeno o njem v uvodu te razprave. Eno pa moramo naglasiti, dejstvo namreč, da se je Smrekar l. 1848 kot poslanec v državnem zboru javno priznal za — Slovenca. Če to dejstvo primerjamo z njegovimi poudarki nemštva v prošnji za izdajo leposlovnega lista »Süddeutsches Blatt« l. 1843, moramo to nasprotje pač šteti med številne pojave tedanje revolucijske dobe, ko se je med Slovenci prebudila narodna zavest pri marsikom, ki se je do l. 1848 čutil in štel za Nemca, dasi je bil po rodu — Slovenec. Da ta narodna zavest ni mogla biti posebno močna in odločna, je povsem umljivo, vsaj pri Smrekarju tako zaradi domače vzgoje, kakor tudi okolja v Celju, zlasti pa dolgoletnega bivanja v graški nemški družbi, pozneje pa na Dunaju. Da pa je bil naklonjen tudi slovenskim težnjam, to smo tudi v uvodu naglasili; tudi spravni poskusi, pri katerih hoče, da so zastopani Slovenci, pričajo o tem, da je v njem ostalo še nekaj dobre slovenske krvi in pravega slovenskega duha, ki je vedno bil za enakopravnost in srečo vseh narodov, za pravičnost vseh do vseh, ki jih družijo skupna državna vez in ne za zatiranje slabjših po močnejših. Ali je pa to bil le ostanek iz revolucijske dobe — pobratimstva narodov?

Kdaj je Smrekar umrl? Smrekarjev nečak, že omenjeni inž. Oskar Smrekar, meni, da sredi 70. let (»anfangs oder Mitte der 70. Jahre«) na Dunaju, in sicer v precej skromnih razmerah. Dejstvo, ki se je doslej dalo ugotoviti, je le to, da ga dunajska adresna knjiga Lehmannova l. 1877 nima več v svojem seznamu, dočim je v prejšnjih letnikih vedno naveden.

Iz tega lahko zaključimo, da je Smrekar umrl l. 1877, star 54 let.

* * *

D o s t a v e k. Ob zaključku moram izreči najprišrčnejšo zahvalo vsem, ki so mi kakorkoli pomagati pri iskanju gradiva za to razpravo, ki ni popolna, kar pa že iz početka ni bila nameravana. Morebiti je celo šla čez mejo, ki ji je bila določena, upam pa, da ji ni preveč na kvar. Pomanjkljivosti, napake in nekatere netočnosti naj se pripišejo okolnostim, ki jih je ukazovala dolga bolezen in prisiljena odsotnost od pripomočkov ob času izdelave.

Posebno zahvalo pa dolgujem:

Vseuč. prof. dr. Matiji Murku v Pragi, ki mi je z osebnim posredovanjem preskrbel posebno dovoljenje g. dr. B. Riegra, legac. sekretarja zunanjega min. v Pragi, za objavo Smrekarjevih v Riegrovi ostalini shranjenih (v arhivu Nar. Muz. v Pragi se nahajajočih) petero pisem; ravno tako za posredovanje pri upravniku arhiva g. dr. Stloukalu, da sem dobil fotokopije teh doslej še ne objavljenih pisem. — Dalje za pisma, pisana Zeithammerju, g. prof. Hinku Hrubemu, ki jih je, ker originale sam uporablja, po originalu točno prepisal, in g. dr. Jos. Volku, upravniku knjižnice Nar. Muz. v Pragi, pa za blagohotno posredovanje pri njem in pošiljatev. — Za tri pisma, pisana generalu Türuru, v fotokopiji g. general. ravnatelju kr. ogr. drž. arhiva (Magy. kir. országos levéltár) v Budimpešti, za posredovanje pa g. dr. Avgustu Pavelu, arhivarju v Szombathely.

Za biografske podatke iz »graške dobe« se zahvaljujem g. dr. W. Bendorfu, bibliotekarju univ. bibl. v Gradcu, ki je z vso požrtvovalnostjo

pregledoval akte dež. arhiva, izpisal potrebne podatke iz akta s prošnjo na gubernij za nov leposloven časopis in iz policijskih zapiskov vobče. Za zamudno iskanje podatkov o vpisu v filozofijski letnik univerze v Gradcu ter za prepis študijskega opisa, podpisanega lastnoročno od Smrekarja samega — g. dr. Walterju Schmidu, ravnatelju štajerskega dež. muzeja in vseuč. prof. v Gradcu.

Za podatke o gimnazijski dobi v Celju g. prof. Alojziju Bolharju, za rojstne podatke g. župniku Štrumblju v Studencu, za sporočili advokatskih zbornic glede Smrekarjeve advokature g. prof. dr. Iv. Regnu na Dunaju (za Dunaj), g. arhivarju I. Bašu v Mariboru (za Gradec); dr. R. Jesenku, advokatu v Sevnici, za posredovanje in podatke, ki jih je poslal iz Pariza in po spominu napisal sorodnikom dr. inž. Oskar Smrekar, sin onega brata Franca v Guštanju na Koroškem, ki je Alojza izdatno podpiral v graški študijski dobi.

Prav lepa zahvala končno še Leonovi družbi, zlasti nje predsedniku g. dr. Fr. Lukmanu, vseuč. prof. v Ljubljani, za preskrbo izrednih virov, zvezanih z objavo pisem.

Ocene.

Zimmermann dr. St., Filozofija i religija. Filozofske istine o Bogu i o čovjeku: razumni temelj vjere. 2. zv. Zagreb 1937. Zbor duhovne mladeži zagrebačke. Str. 326.

O 1. zvezku tega znamenitega dela sem že poročal (Čas XXX, 1935/36, 324 sl.). Drugi zvezek obravnava ista osnovna vprašanja: Kaj je z resnico? ali more naš duh spoznati tudi metafizične resnice o Bogu in človeku in tako osnovati religijsko-etični nazor o vrednosti življenja? Prvi del je torej noetika, filozofija o spoznanju resnice, drugi del metafizika z metafiziko religije. V prvem delu zavrača avtor razne noetične zmote in utemeljuje metafizični realizem, to je, nazor, da našemu duhu ni le mogoče spoznati resnico, temveč tudi metafizične resnice. V drugem delu razpravlja o ateizmu in teizmu, o Bogu in religiji, o filozofiji religije in končno tudi o razmerju filozofije do krščanstva. »Knjiga torej obravnava, kakor avtor sam pravi, vso problematiko, počenši od noetične osnove preko metafizike o Bogu in o človeku, pa vse do krščanske religije« (280). Razume se, da filozofija ne dokazuje krščanstva samega. Krščanstvo je nadnaravna, razodeta religija, ki jo more in mora človek sprejeti le z verovanjem, ne z notranjim uvidom. A da bo vera pametna, kar pri pametnem človeku mora biti, zato so potrebne neke »predhodne spoznave« (praeambula): da je Bog, da je duša nesmrtna, da se zmisel življenja ne izčrpa v tostvarnosti, da je človek odgovoren za svoje življenje pred Bogom, da mora biti človeku Bog zadnji smoter, kakor mu je objektivno zadnji cilj, ki je v njem človekovo pravo blaženstvo; potem, da je Kristus živel, da je učil novo, višjo in globljo blagovest o Bogu, o odrešenju in zveličanju, in da je ta nauk potrdil s čudeži. Resnice prve vrste dokazuje filozofija, resnice druge vrste apologetika s pomočjo zgodovine in filozofije. V tem zmislu filozofija postavlja temelje krščanstvu in se filozofija, ki jih postavlja, tudi radi tega (dasi ne samo radi tega) imenuje »krščanska« filozofija (prim. 279 in dr.). Brez filozofije — to je, brez psihologije, ki dokazuje duhovni nazor o človeku, brez teodiceje, ki dokazuje božje bivanje in tako teistični nazor, brez etike, ki dokazuje idealistični nazor o zmislu življenja in npravnosti,

ni mogoče znanstveno utrditi dejstva božjega razodetja v krščanstvu, ter njega namena in pomena za življenje človeštva (280).

Avtor na raznih mestih drugače in drugače označuje nalogo, ki naj jo njegova knjiga vrši. Pravkar smo videli, kako navaja na filozofijo, ki dokazuje »predhodne resnice«, ki se na njih gradi krščanstvo — krščanska filozofija. Drugje (284) pravi avtor, da si je knjiga postavila za nalogo, upravičiti nazor, da »se snuje zmisel življenja na človekovi нравni vrednosti, a to vrednost določuje človeku razmerje do Boga ali religija« — življenjska filozofija. Še drugje (278) pravi, da naj knjiga upraviči filozofijo, ki se navadno imenuje — sholastična filozofija. Vendar ni med temi označbami nobenega nasprotja, temveč le druga drugo dopolnjuje. Avtor vprav s svojim delom, ki je osnovano na načelih sholastične filozofije, z neizprosno logiko te filozofije izkazuje nje resničnost. Zato hoče biti ta knjiga, kakor pravi avtor, obenem »prispevek k definitivni korekturi vkoreninjenega falzifikata«, kakor da sholastična filozofija izvaja svojo upravičenost iz krščanstva (277). Sholastična filozofija izvaja svojo upravičenost iz svoje resničnosti. A vprav zato, ker je filozofija resnice, ta filozofija s svojo metafiziko podaja naravni življenjski nazor. Ker se pa nadnaravni svet gradi na naravnem, ta filozofija obenem utrjuje naravne osnove veri v nadnaravno krščanstvo.

Te naloge knjige pa niso izvedene strogo sistematično, marveč v samostojnih razpravah, ki so le idejno med seboj povezane. Gotovo je avtor hotel doseči to, da bi bila knjiga tudi za nestrokovne čitatelje bolj zanimiva. In je res zanimiva, zlasti še zaradi svojih širokih razgledov po sodobni filozofiji (prim. poglavje o Bergsonovem »teizmu«, ali razpravo ob Keilbachovem delu »Problematik der Religionen«). Komu bi se zdelo, da se vodilne misli prevečkrat ponavljajo. Tudi referentu se je tako zdelo. Toda avtor odgovarja sam, da je v tem namen, namreč da »samouki čitatelj ne izgubil tal pod nogami«, a tudi zato, da se pokažejo iste misli v raznih zvezah (283).

A kakšno je razmerje med prvim in drugim zvezkom? Drugi zvezek ni nadaljevanje prvega, kakor bi kdo pričakoval, ampak je tako rekoč novo delo ob istih vprašanjih. Avtor sam je razmerje tako označil, da drugi zvezek ni vsebinsko ponavljanje prvega, dasi namreč gresta oba k istemu cilju, je različenost v načinu podajanja in v odkrivanju novih pogledov, kar naj čitatelja tem bolj gotovo privede k cilju (283): prvi del drugega zvezka odgovarja prvemu delu prvega zvezka »kot uvod in dopolnilo«, druga dela obeh zvezkov se pa »medsebojno dopolnjujeta in objasnjujeta, zlasti glede na krščanstvo« (46). — Na str. 288 sl. se je dotaknil tudi spoznavnokritičnega vprašanja, ki je med sholastiki samimi, posebej še med avtorjem in referentom sporno.

Pozdraviti moramo to delo še zlasti zato, ker ni zgolj teoretično, temveč zares življenjsko. Po pravici pravi avtor, da mora biti filozofija človeku kažipot v idejnih nasprotjih, zato ne more mimo vprašanj o zmislu življenja, o kulturni vrednosti religije, posebej krščanske (304, 264). Zlasti dandanes, v dobi tako strašnih zmed, je to živa potreba. Avtor je hotel s svojim delom (obema zvezkoma) vprav inteligenci pomagati do jasnosti spoznanja in vedrosti hotenja. Saj vodi pot spoznanja iz filozofije v religijo, a pot hotenja iz religije v religioznost, s tem pa iz spoznanja k sreči, saj je »filozofiranju cilj istina, a religioznosti sreča čovjeka« (265).

A. U.

Dr. Bojan Pirc — dr. Ivo Pirc: **Zdravje v Sloveniji**. I. knjiga. Življenjska bilanca Slovenije v letih 1921—1935. Izdanje Higijenskega zavoda v Ljubljani 1937.

Ta obsežni napis ima drobna knjižica v obliki velike četvorke, njena vsebina pa naravnost preseneča po nenavadnem bogastvu. — Svoj čas sem kot diletant v »Času« premleval vsakoletna poročila Zdravstvenega odseka za Slovenijo, ki pa so prenehala, ko se je Slovenija razdelila na ljubljansko in mariborsko oblast. To je trajalo pet let, odtlej ni bilo več preglednih poročil o zdravstvenem stanju pri nas. Delo bratov dr. Pircev, poklicnih higienikov, je kakor svetilnik, ki nam iznenada preganja usodne temine in kaže življenje našega naroda v žarki luči. Na manj ko sto straneh je priobčenih 64 razpredelnic in 5 nazornih črtežev o splošnem življenjskem gibanju, številu prebivalstva po mestih in okrajih (z menja-jočim se obsegom), rojstev in smrtnih primerov, smrtnih vzrokov, porok, živih in mrtvorjenih otrok itd. Ker se podatki nanašajo na petnajstletno dobo in so lepo razvrščeni po letih in upravnih okoliših, je v delu razvidna verna slika našega življenja in umiranja. V vseh pomembnih vprašanjih so za primerjanje podane razpredelnice iz drugih banovin in celo iz preteklosti in tujih držav, kar daje delu še večjo vrednost. Obsežno in dragoceno gradivo sta avtorja nekaj sama obdelala in podala v obliki življenjske bilance našega naroda, prezanimive bilance naše življenjske moči, ki ni povsem razveseljiva, ker se nagiblje k pešanju, umrljivost je močno padla, enako, žal, tudi rodnost, presežek ali prirastek je isti in najmanjši med vsemi banovinami, a še ta prirastek se močno izgublja za-ovoljo izseljevanja. To bilanco našega naroda treba da pozna in upošteva zdravnik in politik, gospodarstvenik in kulturni delavec, duhovnik in vzgojitelj, sploh vsak zaveden Slovenec, ki mu je pri srcu glavna do-brina vsakega naroda — zdrava življenjska sila. Delo bratov dr. Pircev je zakladnica prepotrebne gradiva, ki naj se podrobno obdela za potrebe javne uprave in družabnega skrbstva, pa tudi za splošno zdravstveno prosveto. Knjižica spada v knjižnico vsakega omikanca, vseh šol, pro-svetnih društev in podobnih ustanov.

DRAB

Ivan Cankar: **Zbrani spisi. XX. zvezek**. Uvod in opombe napisal Francè Koblar. V Ljubljani, 1936. Založila Nova Založba. XVI + 309.

Pet ozir. šest let za Iv. Cankarjem sta umrla v Parizu in bila oba na državne stroške pokopana pisatelja Maurice Barrès in Anatole France. Le-ta je bil v mladosti dobil trdno katoliško vzgojo doma in v šoli (pri ma-rianitih v Parizu), a je, notranje sprt s svetom, kmalu postal glede sve-tovnega nazora, popoln nihilist, skeptik, svobodomislec, anarhist (v »Pin-gvinskem otoku« predlaga, z dinamitom v zrak pognati vso to našo zemljo!) in končno somišljenik komunistične mladine francoske. Nekdo, ki je videl pogreb (Jak. Overmanns DJ), pravi: Bilo je vse brez cerkve. Za krsto je stopalo v neredu nekaj stotin mož in mladih fantov, vsak s svojim dekle-tom pod pazduho, in norčujočih se iz gledalcev. Prej ko v desetih minutah je šlo vse mimo. — Čisto drugačen je bil pogreb Barrèsov. V prvih svojih romanih je bil B. svobodomislec. Zatopivši pa se v študij Francije je spo-znal, da je bil in je še eden glavnih činiteljev francoske narodne kulture katolicizem. Torej kot Francoz ljubi katolištvo. V letih 1900—1906 je že branil obstoj 40.000 francoskih cerkva proti brezverskim nakanam mini-strstva Combes. (Prim. La grande pitié des églises de France!) M. B. sicer ni bil še veren v smislu Cerkev, vendar pa se je temu bližal. Mrtvemu so

dali sorodniki križec v roke, ker je bil to željo prej večkrat izrekel. Krsto so blagoslovili, preden so jo odpeljali v njegov rojstni kraj ob Mozeli, v katedrali Notre Dame. Isti očividec poroča, da so se pogreba vkljub zoprnemu decembrskemu dežju udeležile velike množice, izobraženci in preprosti ljudje.

Anatole France in Maurice Barrès — to sta (po J. Overmannsu, *Stimmen der Zeit*, nov. 1925) izrazita tipa modernih intelektualcev in pisateljev. Za katerim pojde svet?

H kateremu tipu spada pri nas Ivan Cankar? Zdaj, ko imamo pred seboj v 20 debelih zvezkih ves njegov opus, moremo ugotoviti: V prvih letih je trdil (n. pr. v pismih iz Pulja), da ne veruje v Boga. Ko je prišel pod vpliv Nietzscheja, mu je bilo krščanstvo — kakor Čehu Macharju — strup. To je nekako doba knjig I. — V. Tedaj pa Nietzschejev vpliv izgine in javljati se prične pravi obraz Cankarjev, pristni duh Cankarjev, ki je bil globoko religiozen. S VI. knjigo (1902—1904) se prične C. otožna pesem hrepenenja po veri, po sreči, ki da mora, mora nekje biti in pesniku ne utihne več do smrti. Jeseni l. 1909 čujemo njegov metafizični vzklík: »Luč je in Bog je!« (XIII, 338). Vendar veren v smislu Cerkve še vedno ni bil. Svoje katolištvo je sedaj takole izrazil: »Če bi bil Rus, bi bil pravoslaven, če bi bil Prus, bi bil protestant, ker sem Slovenec, sem katoličan.« (XIII, uvod). Torej čisto kakor M. Barrès v boju zoper mednarodno masonstvo. A med svetovno vojno, ko gleda trpljenje svojega naroda in vsega človeštva in se vprašuje, čemu vse to, se bliža evangeliju: »Kristus je moral trpeti, da nas je odrešil. Trpljenje nam je potrebno...« Cankar je umrl kot veren katoličan. O tem lepo govori urednik tega XX. zvezka Fr. Koblar. (Uvod, XV. nsl.)

Ta zaključni (XX.) zvezek nam prinaša »Podobe iz sanj« (31!) z dobrimi pojasnili urednikovimi, v Dostavku pa »Romantične duše«, devet doslej prezrtih črtic (iz let 1897—1918) ter še tri enako prezrte politične ozir. satirične spise. Pa tudi s tem še ni do kraja zbran ves C. tekst. (Str. 287.)

Temu zvezku je dodano — za kar smo založnici zelo hvaležni — celotno kazalo vseh pesmi, knjig, novel, daljših in krajših črtic, satir, ocen... z navedbo zvezka, v katerem so natisnjene. Samih naslovov je okrog 460! Poleg založnici gre za dovršitev tolikega dela posebna zahvala tudi urednikoma dr. Izidorju Cankarju pa Fr. Koblarju. J. D.

Dr. Anton Ocvirk: Teorija primerjalne literarne zgodovine. Razprave znanstvenega društva v Ljubljani 12. Historični odsek 4. V Ljubljani 1936. Str. 203.

Delo je v celoti novost na področju nove literarne vede, dasi so marsikatero vprašanje že obdelali ali nakazali naši literarni zgodovinarji in kritiki. In prav zaradi še nenačetih problemov našega slovstva je to delo potrebna pobuda in pomagalo za te vrste študij.

Pisatelj je v prvem poglavju očrtal razvoj primerjalne literarne zgodovine ter že pri tem nakazal nje pojem in zamisel v raznih dobah in pri raznih zastopnikih te vede. Več strani tega pregleda je namenjenih tudi Slovanom.

V nadaljnjem razpravlja pisatelj o pojmu primerjalne teorije in zgodovine, o narodnem in mednarodnem načelu, o evropskih in svetovnih literarnih vidikih v književni zgodovini. Tretje poglavje je posvečeno metodologiji primerjalne literarne vede z obravnavo glavnih primerjalnih pro-

blemov; dalje govori o mednarodnih literarnih odnosih in vplivih, o posrednikih literarnih vrednot in podaja analizo vplivov.

Dobili smo literarno teoretično delo, kakršnih večji narodi že davno ne pogrešajo več. Pisatelj je pridobitve svojega študija strnil v sistem, v katerem bo ostalo gotovo marsikaj problematičnega. Interesent domače književnosti, ki mu razmere ne dovoljujejo intenzivnejše poglobitve v primerjalna vprašanja, pa je dobil s tem delom v glavnem nadomestilo za podobne tuje sisteme, v navedenih virih pa smer lastni specializaciji v zvezi z domačo literaturo.

Pisatelj sam je že skušal pri vseh poglavjih in vprašanjih vplesti primere iz domače književnosti, kar je nujna odlika dela. Zal, da ob jasnem slogu niso izginile nekatere jezikovne slabosti (n. pr. Evropejci — večkrat, bogateli 96 itd).

V. Novak.

Jakob Grčar: Deviška zemlja v krvi. Zapiski iz Sibirije. Mohorjeva knjižnica zv. 89. Založila Družba sv. Mohorja. Natisnila Mohorjeva tiskarna v Celju 1936. Str. 236. Knjiga za doplačilo.

Vojni spomini naraščajo v vseh literaturah, morda tem bolj in tem boljši, čim bolj se časovno oddaljujemo (sedaj štejemo komaj 20 let!) od snovi. Tako se počasi zbira ogromen material, ki bo strahovita obsodba svetovnega klanja. Grčarjevi spomini so zanimivi, ker so zapiski državljske vojne iz zemlje, kjer je nekoč pisal svoje znamenite Zapiske iz Mrtvega doma kot kaznenec veliki Rus Dostojevskij. Grčar popisuje posebno dobro belo in rdečo revolucijo v Sibiriji. Njegovo delo primerjam na mestih nehoti s »Tihim Donom«, ki ga je napisal Mihael Šolohov in opisal vojno, revolucijo in protirevolucijo predvsem z vidika Kozakov. Še mi zvenijo v duši besede vojaka, ki v strelskem jarku pred sovražnikom misli na strašno neprehten prepad — od duše do duše. To je ono, kar omogoča in dovoljuje na svetu živalska klanja pod lepim geslom »za domovino«!

Človek se čudi, koliko so naši ljudje med vojno doživeli, koliko sveta videli. Škoda, da knjigi ni pridjana kakšna pregledna karta, da bi bralec krajem še bolj živo sledil!

Zapiske delim po zgradbi v dva dela: prvi predstavlja osebno, drobno gledanje, ki obsega predvsem prvo polovico knjige. Ta del je v slogu malo spreten. Drugi del obsega zgodovinsko gledanje in podajanje, ki se tudi v slogu lepo dvigne. Zgodovinski del je zelo važen in bo dobro služil s podatki zgodovinarju še bolj kot preprostem bralcu, za katerega bo stvar na mestih preveč zgoščena. Najboljša so mesta, kjer se oba dela mešata, leposlovni s kratkimi, umetniškimi vložki (opisi narave, mrličii!) in zgodovinski del, ki je recimo poleg tega še osebno doživet. Moram priznati, da se knjiga počasi bere. V slogu je delo zdaj kramljanje, preprosto pripovedovanje, zdaj nizanje zgodovinskih dogodkov po spominu, kakor pač to zahteva oblika zapiskov iz dnevnika. Vsebinsko je pomešana avantura z veselimi pripetljaji s tragedijo krvi. Jezik bi bilo treba še tu in tam popraviti (ponavljanje besed v zaporednih stavkih, višina sloga!). Zapiske, ki gotovo nimajo umetniških ambicij, bo bral marsikateri slovenski izobraženec in preprosti človek, ki bo v njih iskal in morda tudi našel svojo podobo, enako usodo, znano ime itd.

Leopold Stanek.

Jan Plestenjak: Lovrač. Slovenskih večernic 89. zvezek. Izdala in založila Družba sv. Mohorja. Celje 1936. Str. 104.

Janez Plestenjak je Mladikarjem znan po črticah. *Lovrač*, kmečka povest v motivu in slogu *Večernic*, je njegovo prvo daljše delo. Povest nam opisuje družino škofjeloških hribovcev Poljančevih z vsem njihovim trpljenjem. Stari Lovrč »... je vpregel vso družino, vpregel z njo seveda tudi sebe. Oral je in sejal, žel in zopet sejal« (str. 5). To je začetek in konec usode stare slovenske kmečke družine. Leta tik pred vojno so tudi Lovrču izpridila s »svobodnim mišljenjem« enega izmed desetih otrok, prvorojenca Lovrača. Skrb je legla na družino. Kljub upornosti živi v sinu duh prednikov (stara mati Ana), ki ga vedno opominja, ki oživlja v njem misel na grunt, katerega pa si zamaželi želijo od očeta.

Glavni junak *Lovrač* je risan široko: uporen je, a tudi dober, ko n. pr. na Gradišču očeta reši pred modrasom. Ves je gruntarski sin. Ljubavna zgodba se razpleta med Lovračem in najdenko, ki dobi Adamovčev grunt. V vsej kljeni povesti je rejenka edini romantični motiv. Slike s starim Adamovcem so podane zelo dramatično.

Lovrač se na ženinem gruntu ne počuti srečnega. Lastni oče ga smatra za »prečudnega fanta« (str. 24). Močan je in robat ter je proti temu, da bi krstili njegove otroke(!) V hišo se je naselil pekel, iz katerega *Lovrač* uide na Prusovsko h knapom. Čez dve leti se vrne z denarjem in od sosedu kupi Gante. Zdaj je njegov kmečki gon zadovoljen, vse mu je šlo po sreči. Otroci pa se ne čutijo njegovi, kot hlapci in dekle se mu odtujujejo, kar ga zelo boli. Počasi mu začno bežati z grunta. Odslej gre z *Lovrač*ovo močjo in upornostjo nizdol. Jerina smrt ga je pretresla. Zave se v trpki žalosti, da je hribovska mati tisto trpeče bitje, »ki rodi in rodi, moli in dela, molči in nosi bremena v hrib in s hriba in umira kot mučenica« (str. 55). A znova ga premami ženitev s triindvajsetletno Marijanico. Ta mu skrivaj streže po življenju. *Lovrač* se skuša ob njej pomlajati, celo poboljšati, a iz njegovega dnevnika, ki ga na čuden način piše ta hribovski modrijan, se razodeva ves njegov obup nad življenjem. So trenutki, ko se jasno zave greha, da je sam ubil prvo ženo in otroke in da zasluži kazen maščevanja. *Lovrač* ima nekaj prav kmečke tragike v sebi, ko se s poslednjimi silami bori za srečo, a mu ne uspe. Bliža se katastrofa, tu in tam s skoraj prenačnim tekom. Marijaničin ljubček Matevž ubije na veliko noč *Lovrača* iz zasede.

Prepričevalen je konec nekoliko omejene Marijanice, ki je *Lovrač*ovo smrt skovala na preprosti način in se ujela v lastne zanke. Čez pet let je roka pravice zgrabila tudi morilca. *Lovrač* in njegov grunt sta doživela žalosten konec.

Nekatere slike v povesti vzbujajo mnogo sentimentalnega razpoloženja. Ljudje bodo to sicer radi brali, a zdi se, da potrebujejo danes mnogo več vzpodbude k veselju in zdravju. Nekatere slike mi bežijo preurno in delajo vtis nedoživetosti, narejenosti, sheme. Jezik je izklesano gorenjsko narečje, pripovedovanje jasno. Zanimivo bi bilo zvedeti kritiko in doživetje te knjige pri kakšni kmečki grči. Tam iz Stajerske bi se najbrž kdo oglasil zaradi nekaterih izrazov, ki so vzeti iz narečja. Na to bodo Mohorjevi pisatelji morali bolj paziti. Leopold Stanek.

Willa Cather: Škof Nove Mehike. Poslovenil Anton Anžič. Mohorjeva knjižnica 85. Založila Družba sv. Mohorja v Celju. Mohorjeva tiskarna, 1936. Str. 218. Izredna knjiga za doplačilo.

V katoliškem leposlovju dobiva svet vedno več del, ki so prave umetnine. Med nje štejem tudi knjigo *Škof Nove Mehike* ali kakor jo imenuje angleški naslov *Smrt pride po nadškofa*. Delo, ki ga je napisala najboljša ameriška katoliška pisateljica Willa Cather, je izšlo v New Yorku že leta 1927. Slovenski prevod smo dobili torej nekako za desetletnico

prvega izida in za šestdesetletnico rojstva pisateljice. Da je delo v resnici umetnina, naj navedem dokaz: odličen nemški katoliški mesečnik Hochland objavlja v letošnjem letniku prevod knjige pod naslovom Der große Bischof.

Delo je razdeljeno v predgovor, ki je uvod iz 1848 (V Rimu) in devet knjig, ki zopet obsegajo po več poglavij. Po vsebini je to življenjepiš dveh velikih francoskih misijonarjev. Prvi je Janez Marija Latur (de la Tour, pseudonim za škofa Lamysa), Francoz iz Overnja, imenovan apostolski vikar Nove Mehike ali Nove Španije in škof Agatonike. Okrog 1851 potuje leto dni na svoje novo službeno mesto v Santa Fé (Villa), kjer pa ga mehiški duhovniki ne priznajo, zato jezdi v Staro Mehiko po poverilna pisma. Na potu skozi puščavo, rdečo zemljo, zaide, prestane mnogo težav, v zelenici misijonari in spoznava močno vero Mehičanov. Njegov zvesti prijatelj v sreči in nesreči je oče Jožef Vajan, rojak, tip gorečega misijonarja in vitalnega kristjana, ki povsod koplje ledino, a sadov ne uživa. Poleg razumskega, hladnega Laturja je oče Vajan preprost, a silen misijonar, ki razume, da kot tak mora biti tudi posveten, saj n. pr. ne more skriti v sebi Francoza z izbranim okusom za jedi.

Knjiga je pisana sodobno, razumsko in s pesniškimi vložki. Od kratkega poglavja dobiš mnogo življenjskih dognanj, o katerih nehoti razmišljaš. S svežim realizmom se ti nudi zanimivo branje, ki ima včasih napete prizore indijanskih povesti. Knjiga pa hoče preko tega pokazati, kako se da doživljati evangelij v stari, divji, necivilizirani naravi. Temu se nehoti pridružuje prikrita kritika nepravega misijona, predvsem davnih španskih zavojevalcev in nasilnih misijonarjev.

Jezik prevoda je tekoč, lep in brez napak, le glagol odražati se (68 in dr.) pravopis odsvetuje. Tisk je močan in prijeten. Imena krajev in ljudi so (prevajalec?) transkribirana, a ne dosledno; pogrešam za preproste bralce več pojasnil za izraze in kraje. Knjigo, ki bo služila za poglobitev krščanskega doživljanja, bodo tudi naši izseljenci radi brali.

Leopold Stanek.

Charles Dickens: Oliver Twist. Poslovenil Oton Župančič. Ilustracije Georga Cruikshanka. Mohorjeva knjižnica 87. Založila Družba sv. Mohorja 1936. Mohorjeva tiskarna v Celju. Str. 546. Izredna knjiga za doplačilo.

Poleg Davida Coperfielda in Pickwickovcev velja Oliver Twist za najboljši roman Dickensa, znamenitega angleškega romanopisca iz prve polovice 19. stol. Prvič smo dobili Slovenci Twista že 1911 v Župančičevem prevodu, ki je sedaj v Mohorjevi novi izdaji popravljen.

Vsebinsko je Oliver Twist vzgojni roman, kakor jih najdemo v mnogih literaturah v vezani in nevezani obliki. Roman je življenjepiš nezakonskega dečka, rojenega v ubožnici. Občinsko dete je preživel žalostno detinstvo — brez sonca ljubezni. Skoraj bi postal vajenec pri zlobnem dimnikarju. V ubožnici, potem kot hlapčič pri grobarju in rakvarju doživi obupno bedo. Ker so mu povsod mesto kruha dajali palico, zbeži v svet iskat srečo. V vele mestu Londonu pade v gnezdo mladih tatičev, ki jih vodi stari Žid Fagin. Twist po nesreči pride pred sodnika. V bolnišnici lepo skrbi zanj gospod Brownlow, nakar ga tatinska tolpa zopet ujame. Žid skuša iz nepokvarjenega dečka na vsak način napraviti tatu. Z razbojnikom Sikesom doživi deček ponesrečen vlom. Obstreljeni Twist se zateče k dobrim ljudem Maylijevim, ki naj bi jih trojica okradla. Z njimi gre deček na deželo, kjer v dobri družbi vzklijejo v njem vsa blaga čustva. Ves čas se je mladi Twist boril med dvema svetovoma: med svetom dobrih in svetom slabih ljudi. Zmagali so prvi; za rešitev dečka je padla celo smrtna žrtev v osebi iz-

gubljene ženske Nancy. Zaključek romana nam razkrije zamotano Twistovo rojstvo: nesrečni oče in mati sta že v grobu, razbojnik Monks je njegov po pòli brat, lepa Roza je njegova teta. Roman na koncu z zadoščenjem nakloni dobrim ljudem milo, slabim nemilo usodo. Dobrega Twista posinovi prijazni prijatelj dečkovega očeta Mr. Brownlow.

Roman je značilen s svojimi širokimi naslovi v 53. poglavjih, kakor jih enake srečamo v romanih 18. stoletja in pri Don Kihotu, s katerim ima Twist sploh nekaj slogovnih sorodnosti. Slog je šaljiv, pester, na mestih zelo piker; izražanje je nadvse duhovito, karikiranje ni pretirano. Pisatelj uporablja tu neverjetne domislice, tam se zopet živahno in naravnost obrača na bralca, kakor smo tega vajeni pri Jurčiču in starejših slovenskih povestih. Veliko vrednost romana vidim v tem, da more imeti dve vrsti bralcev: mlade, ki bodo nestrpno listali po burnem življenju Twista, in stare, ki se bodo smehljali ob neusmiljenem razkrinkavanju vsega javnega življenja. Pisatelj graja okoreli sistem uradništva, slika obupno stanje občinskih ubožcev, razkriva gnilo družabno moralo ter se nemilo posmehuje zamotanemu meščanskemu življenju. Dickens ima bistro oko opazovanja; literarno podajanje ima svoj višek v slogovnih domislicah. Ko se n. pr. v težkem prizoru najmanj kaj takega nadaš, ti pisatelj z vsem svojim angleškim temperamentom razlaga pravila bontona.

Kot mladinska knjiga bo roman, ki ga spremljajo nazorne slike, z dramatsko napetimi prizori, z detektivskimi motivi našel mnogo hvaležnih bralcev. Knjiga ima tudi svoj etos, ki temelji na krščanski zmagi dobrega. Z resno ljubeznijo govori pisatelj skoraj samo o dečku. Nauki, vzgoja, ki jih deček uživa, so podani neprisiljeno, brez vsake tendence. Zaključene usode, zmagaja ljubezni so utemeljeni in nas povsem zadovoljijo. Izmed značajev je izvrstno slikan predvsem stari, zakrknjeni Žid. Dobro je podana tudi neizbežna povezanost propalih tipov z dnom življenja. Socialne pomisleke vzbuja danes mogoče edinole Twist, ki je s svojim pokolenjem nekako izvzet, dvignjen nad življenje, v katerem je vendar še vse polno mladih pokvarjencev, ki se nikoli ne rešijo. Roman je zgrajen v zaplet, t. j. prvi del, ki je mnogo zanimivejši od drugega — razpletka, ki razkriva vso zamotanost meščanskih rodbinskih razmer.

Župančičev prevod v duhu slovenskega jezika je lep in sočen. Škoda, da taka knjiga ni brez tiskovnih napak. Tudi tisk ni prijeten. Najdem celo nekaj pravopisnih napak kakor: takorekoč (273), neglede (424), kdovekaj (353), celo leto (525), vse eno (299). Leopold Stanek.

Grazia Deledda; Golobje in jastrebi. Roman. 1936. Jugoslovanska knjigarna v Ljubljani. Ljudska knjižnica 60.

Ta roman znane, nedavno umrle italijanske pisateljice, ki je imela Noblovo nagrado, nam v zelo lepem prevodu dr. Jože Lovrenčiča prikazuje sardinsko vas in značaj njenega prebivalstva v vsej njegovi realističnosti in življenjski pestrosti, v doživljanju človeka in v prirodi. Ob njej doživljamo pristno prikazano sardinsko pokrajino, ki po svoje oblikuje dušo in značaj temu nam dokaj tujemu tipu človeka, kar čutimo na vseh straneh ob zapletih in razpletih dejanja. Vsebinsko nam roman razkriva mučno duševno zgodbo nesrečnega študenta Jorgedda, ki mu je sovraštvo razbilo ljubezen z lepo Colombo po grdi in krivični spletki, da je trpečega in bolnega študenta zavest krivice tirala najprej do skrajne odljudnosti in popolnega samotarstva, v katerem ga vzdržuje pri življenju le še

hlapčič Pretu, potem pa do notranjega očiščenja in odpušcanja. Njegovo odtujenje ljudstvu vpliva tako močno na okolico, da spremeni svoje prejšnje zadržanje in se zgane iz objema svojih slabosti in zmot. V tem duhovnem zadoščenju najde izmučeni Jorgj svoje notranje ravnotežje in zadovoljstvo, ki ga zlasti podpira še gospodična Mariana s svojo mladostno zavzetostjo zanj. Zanimive so tudi druge osebe romana, kakor: zdravnik-realist, ki prihaja k njemu na razgovore, župnik Defray, trdi ded Corbu, puščavniški Arras, Colombina sestra Banna in Giusseppe Fiore. — Dasi zveni povest z drugačnim okoljem življenja za nas tuje, ima vendar vrednost prav v tem, ker približa našemu bralcu duševnost in značaj Sardinca. Zato je v vrsti prevodov, ki nam jih daje v roke založnica, kar dobro dopolnilo. A tudi s splošno človečanskega vidika ima roman svoj pomen. Tu in pa v krasnem risanju dogodkov, značaja in pokrajine je vrednost tega romana. Jezikovno so v prevodu nekatere manj znane rečenice, kakor: mrazčalica (str. 70 i. dr.), žlempurga (119), malo po malo (128), vardevati (197), hišterna i. p., sicer pa je jezik uglajen, jasen in naš. E. B.

Die hl. Schrift für das Leben erklärt (Herders Bibelkommentar). Herausgeber: Edmund Kalt (für das Alte Testament) und Willibald Lauck (für das Neue Testament). 16 Bände. gr. 8°. Verlag Herder in Freiburg im Breisgau.

Dunajski kardinal dr. Theodor Innitzer, bivši profesor Nove zaveze, je zapisal spremne besede za to novo delo nemških katoličanov. Pozdravil je novi komentar kot nov pripomoček za poglobitev bibličnega gibanja sedanjega časa. Za Staro zavezo je določenih 10, za Novo zavezo 6 zvezkov po okrog 30 pol. Kdor naroči vse zvezke, ima popust pri cenah; kdor naroči samo posamezne zvezke, mora 20% več plačati.

Band VI: Die Psalmen von Prof. Ed. Kalt. 538 Seiten. Leinen 12 M., Einzelbezug 14.40 M.

Izdajatelj Stare zaveze dr. Kalt, prof. v Mainz, je sam prvi izdal psalme. Pokazal je, kako si je zamislil to novo delo. Opustil je znanstveni aparat, torej vse citate, vsakršno polemiko pri različnih mnenjih, vsakršno podrobno utemeljevanje itd. Podaja pa gladek nemški prevod iz hebrejskega teksta, nato pa govori o vsebini psalma po posameznih verzih, kjer smisel psalma razlaga, osvetljuje in porablja za vrednotenje bibličnih misli ter vzpodbudo k enakemu mišljenju in življenju, kakršno se zrcali iz psalma. V neki nemški reviji se je očitalo, da je naslov *Die hl. Schrift für das Leben erklärt* čuden, ko mora biti vsaka razlaga za »življenje«. Če pa se naslov razume kot razlaga za praktično duhovno življenje, je to v redu. Pri znanstvenih razlagah se večkrat govori preveč o lupini sv. pisma, jedru pa se posveča premalo pozornosti. Kdor bo bral to razlago, ne bo sicer našel vsake težave v tekstu razložene. Iz lepega, jasnega prevoda pa bo videl, da je psalm umljiv, in iz razlage posnel, kako naj bere ali moli kak psalm, da mu bo v dušni prid. Kdor pozna psalme samo iz vulgate in ve, koliko težko umljivih mest je v njej, se bo čudil, da je v tem prevodu in v tej razlagi vse lahko, jasno in lepo.

Band XI: Das Evangelium des hl. Matthäus und des hl. Markus von Prof. W. Lauck. 1. Halbband 340 S., 2. Halbband 344 S. Leinen 13 M., Einzelbezug 15.60 M.

Izdajatelj Nove zaveze, dr. Lauck, prof. v Baden-Badenu, je istočasno prvi izdal prvi zvezek Nove zaveze, da bi tudi pokazal, kakšen naj bo komentar za »življenje«. Delo se mu je posrečilo. Pokazal je obširno znanje in globoko razumevanje evangelijev, časa, kraja, šeg in navad v zvezi z evangeliji. Vzel je Mateja in Marka skupaj, da se je ognil ponavljanju. Prevod je iz grščine. Tudi Lauck je opustil ves znanstveni aparat, toda je tudi priredil kritičen, lep prevod, v razlagi pa obširno popisal v neprekinjenem govoru vse mogoče stvari, tako da evangelijski prizor kar živo stopa pred bralca in mu marsikaj pojasni, na kar sam še morda nikdar mislil ni pri branju evangelijev. Neprisiljeno pa razlaga ponuja misli, kako je mogoče evangelijske resnice izkoristiti za življenje iz vere.

Band XII: Das Evangelium des hl. Lukas von Wilhelm Bartelt. Die Apostelgeschichte von Otto Cohausz S. J. 516 Seiten. Leinen 12 M., Einzelbezug 14.40 M.

Župnik Bartelt pravi v uvodu, da je njegov komentar nastal iz praktičnega pastirstva in da naj tudi služi praktični skrbi za duše. Res je razlaga preprosta, pa podana iz toplo čutečega srca za verske resnice z mnogovrstnimi vzpodbudami za premišljevanje evangelijskih nauk.

Cohausz ima za Dela apostolov istotako podlago v nemškem prevodu grškega teksta in skuša služiti praktični potrebi sedanjega časa. Povsod je kako navodilo, kako se da vsebina sv. pisma uporabiti za poglobljenje in podkrepljenje verske zavesti in verskega življenja.

Tako tudi deli teh dveh sotrudnikov dobro služita namenu, ki sta si ga zastavila izdajatelja »Sv. p. razloženega za življenje«.

Die hl. Schrift für das Leben erklärt. Herders Bibelkommentar. Freiburg i. B., Herder. Band XIV.: Der Römerbrief übersetzt und erklärt von Dr. Edmund Kalt. Die beiden Korintherbriefe übersetzt und erklärt von Dr. Peter Ketter (XXIV u. 460 S.) 1937. Bei Abnahme des Gesamt-Bibelwerkes: Geheftet 9.50 M; Leinen 12 M; Halbleder 14 M. Bei Einzelbezug: 11 M; 14.40 M; 16.80 M.

Izdajatelja teh listov sv. Pavla sta kot profesorja ponovno razlagala te liste pri predavanjih bogoslovcem in v bibličnih urah obiskovalcem teh ur iz laičnih krogov. Zato se bralec lahko zaupa njunemu preizkušenemu vodstvu v razlagi težko umljivih Pavlovih listov. Prvi list je nekaka teologija sv. Pavla, ki nam kaže polnost odrešenja in srečo življenja s Kristusom. I Kor nam kaže sv. Pavla kot dušnega pastirja, ki hoče vse pridobiti za Kristusa. II Kor nam slika osebno apostolovo razmerje do judaističnih nasprotij. Oba prireditelja sta prevedla na novo v nemščino grški tekst v izdaji papeškega bibličnega instituta, ki jo je oskrbel p. Merk, d. J. l. 1933.

M. Slavič.

Publikacije Leonove družbe:

Občni zbor Leonove družbe je cene za nekatere svoje publikacije znatno znižal. Odslej se prodajajo po teh cenah:

Slovenci v desetletju 1918—1928. Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine. Uredil dr. Josip Mal. Str. 776. Cena broš. 100 Din, vez. 124 Din.

Dr. Fr. Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku. I: knjiga broš. 100 Din, vez. 120 Din (razprodana); II. knjiga broš. 140 Din, vez. 160 Din; III. knjiga broš. 120 Din, vez. 140 Din; IV. knjiga broš. 140 Din, vez. 160 Din; V. knjiga broš. 140 Din, vez. 160 Din. — Kdor kupi vse knjige naenkrat, dobi še 20% popusta od cele vsote.

Dr. Jos. Gruden, Slovenski župani, broš. à 8 Din.

Dr. Jos. Gruden, Cerkevne razmere med Slovenci v XV. stol. in ustanovitve ljubljanske škofije, à 25 Din.

Dr. M. Opeka, Rimski verzi, à 10 Din.

Paul Bourget-Kopitar, Zmisel smrti, à 20 Din.

Bazin-Iz. Cankar, Gruda umira, à 30 Din.

Baar-Hybašek, Zadnja pravda, à 20 Din.

P. St. Škrabec, Jezikovni spisi, snopič à 5 Din.

Dr. P. Blaznik, Kolonizacija selške doline à 30 Din

Dr. A. Gosar, Kriza moderne demokracije à 3 Din.

Dr. A. Gosar, Poljedelska statistika à 3 Din.

Dr. A. Breclj, Seksualni problem à 3 Din.

Dr. Kolarič, Miklošič à 3 Din.

Fr. Zwitter, Starejša kranjska mesta in meščanstvo à 24 Din.

E. Bojc, Slomšek naš duhovni vrtnar à 6 Din.

Dr. R. Andrejka, Selški predniki J. E. Kreka à 20 Din.

Okrožnica Casti Connubii à 4 Din.

Okrožnica Quadragesimo anno je razprodana.

Naročniki »Časa« dobijo vse knjige 25% ceneje. Naročila naj se pošiljajo na upravo »Časa«, Ljubljana, Miklošičeva c. 5.